

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 2 MARS 2025 PRIS: 99 KR

Argentinas räddning?

Milei vill lösa landets kroniska kris

FRIZON

TORBJÖRN ELENSKY

om att Mussolini var en
progressiv revolutionär.

RECENSION

HÅKAN LINDGREN

om woke, karriärer och
det sociala spelet.

KRÖNIKA

SUSANNA BIRGERSSON

om den nya abortutredningen
och dess risker.

HJÄLP MÄNNISKOR I NÖD

Bli månadsgivare på
lakareutangranser.se

MEDECINS SANS FRONTIERES
LÄKARE UTAN GRÄNSER

TIDNINGEN NÄRINGSLIVET

Företagsnära nyheter, fördjupningar och perspektiv

Alltid öppet och
utan betaltväggar.

Intresserad av företagande,
ekonomi, arbetsmarknad
och näringspolitik?

I Tidningen Näringslivet får du
alla nyheter och fördjupningar.
Alltid ur näringslivets
perspektiv.

LÄS MER HÄR:
www.tn.se
eller skanna
QR-koden.

I den stora oredans tid

Nina Solomin

”Rudbeck pekar på parallellen till dagens populisterna som på flera håll nu drar in i maktens korridorer.”

Den arabiske historikern och filosofen Ibn Khaldun hade på 1300-talet klart för sig hur imperier föll och erövrades. Han såg ett mönster i hur maktövertaganden gick till: Nomader från primitiva samhällen drog in i urbana, mer välutvecklade områden och grep makten, medan den civiliserade befolkningen var för klen för att stå emot vildarna. Väl installerade blev emellertid erövrarna själva alltmer förfinade och veka.

I detta nummer av Axess redogör Carl Rudbeck för denna tankegång i sin recension av Michael Cooks 900-sidiga historia om den muslimska världen (s 71) – och beskriver saken vidare: ”På en eller annan generation blev de hårdade krigarna förvandlade till degenererade lyxkonsumenter som inte ens kunde sköta sitt eget försvar utan istället hyrde in vanligen ganska opålitliga legoknektar.” Efter en tid nöjde sig inte dessa inhyrda soldater med frilansstillvaron, utan de gjorde uppror och grep makten. Så småningom blev de lika blaserade som den forna makt-eliten och när nya råskinn utmanade ... ja, ni fattar galoppen.

RUDBECK PEKAR PÅ parallellen till dagens populisterna som på flera håll nu drar in i maktens korridorer. Ser man dem som vår tids oborstade nomader så kommer de enligt denna modell också att i sinom tid bli välartade – för att i sin tur övermannas av nästa generation populisterna. Huruvida detta är en trösterik tanke (alla civiliseras med tiden) eller ej (det kommer jämt någon värre) må vara osagt, men vad som faktiskt är trösterikt är att vara redaktör för en tidskrift som kan hårbärgera det slags infallsrik långläsning som Rudbecks text är ett exempel på. Kritik brukade det heta förr, då den typen av artiklar oftare publicerades på svenska kultursidor.

Tankegången om maktskiftet är träffande vad gäller flera företeelser i vår skakiga nutid. I Sverige har vi exemplet Sverigedemokraterna, som vunnit val på sin etablissemangskritik. På senare tid har partiet fått växande kritik av sina anhängare för att ha blivit för mesigt – både vad gäller frågan om halvautomatiska vapen och den om minskad invandring. SD har ju blivit mer salongsfärdig sedan Tidösamarbetet inleddes, i höstas bjöds rentav Jimmie Åkesson in till Nobel festen. Frågan är om SD ändå kommer att lyckas hålla mer hårdföra nomader borta från den politiska scenen.

ÄVEN GEOPOLITISKT är det historiskt dramatiska skiftet på gång. Vid säkerhetskonferensen i München i februari bröt den tyske ordföranden

Christoph Heusgen ihop under sitt avslutningstal, då han drog slutsatsen att amerikanernas tuffa inlägg var slutet på den västliga alliansen. USA:s radikala omorientering kring Ukraina gör att det ser mörkt ut, men en positiv effekt vore ändå om detta fick Europa att på allvar se över sin militära förmåga. Danskarna, som alltid tycks vara mer problem-alerta än vi svenskar, har upprättat en försvarsfond, med statsminister Mette Frederikssens tydliga uppmaning till försvarsministern: ”Köp, köp, köp.”

EN AV DEN nya sortens politiker som röstats fram i val och som i medierna ofta kallas högerpopulist är Argentinas president Javier Milei. Hans framtoning är inte olik en vild nomads; under valrörelsen framträdde han med motorsåg och han gör gärna drastiska uttalanden. Milei är nationalekonom och libertarian och han tog över ett land kört i botten av vänsterpopulistisk politik. År 2023 låg inflationen på över 200 procent. Han vill vända utvecklingen och reformerna tycks efter bara ett år haft påtaglig effekt. Argentinska folkets stöd för Milei är, trots stålbadet, ännu stort.

Samtidigt är Milei engagerad i kulturkriget mot socialism och wokeism, på samma sida som Trump och Musk. Mauricio Rojas såg nyligen i SvD en risk för att Mileis hårdföra retorik i detta avseende rymmer ”en intolerant ådra”; att den frihetlige anarkokapitalisten i slutändan inte tolererar oliktankare. Återstår att se om Milei lyckas behålla folkets förtroende och rädda Argentinas ekonomi – och samtidigt undvika att polarisera landet.

I DETTA NUMMERS tema om Argentina skriver Rojas om hur landet för över hundra år sedan hade en blomstrande ekonomi och hur det sedan gick utför. Nathan Shachar skildrar integrations-succén Buenos Aires, Rutger Brattström skriver om politikern och excentrikern Milei (han har till exempel fem klonade hundar) och Henrik Brandão Jönsson reflekterar över argentinsk mallighet. God läsning!

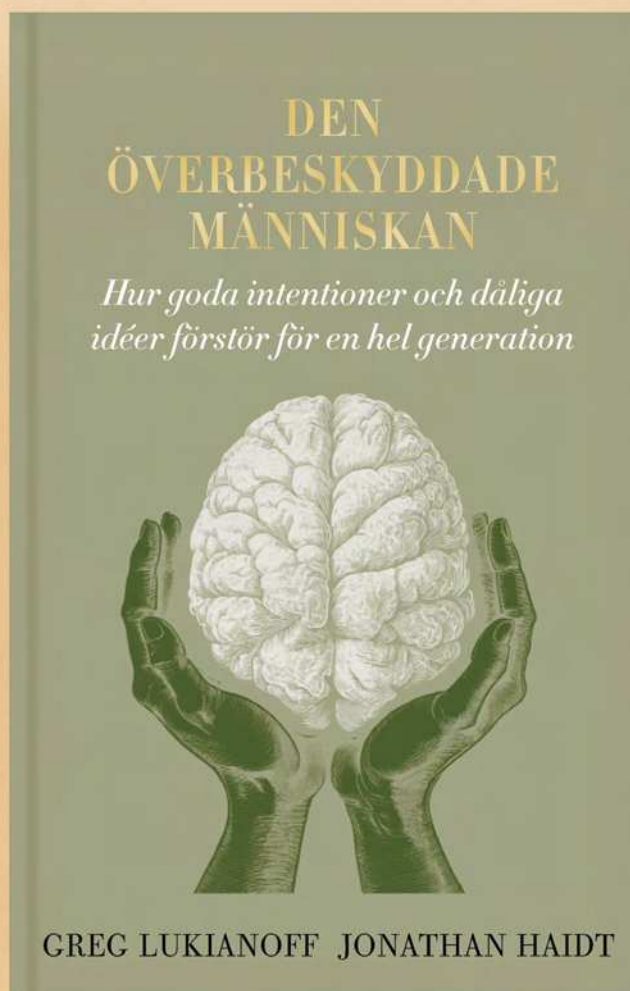
Nina Solomin

nina.solomin@axess.se

PS Just nu gör vi en läsarundersökning, det vore roligt om ni vill vara med. Gå in på <https://bit.ly/axessmagasin> och fyll i enkäten, så kan ni vinna en bok.

BOKFÖRLAGET STOLPE

Hantverk, bildning och skönhet

Hur goda intentioner och dåliga idéer förstör för en hel generation

GREG LUKIANOFF JONATHAN HAIDT

Den överbeskyddade människan tar avstamp i ett nytt fenomen på amerikanska universitet. Studenter kräver att föreläsare, talare och rektorer som avviker från deras världsbild ska avlägsnas, eller till och med avskedas. Greg Lukianoff och Jonathan Haidt spårar denna utveckling till att många unga idag får en överbeskyddande och ängslig uppfostran som berövar dem möjligheten att utveckla självförtroende och förmåga att på egen hand lösa konflikter. Paranoida föräldrar, ökningen av ångest och depression bland elever och uppkomsten av nya idéer om rättvisa leder enligt författarna till välmenande men missriktade försök att skydda unga människor. Istället skadas deras utveckling och mentala hälsa, utbildningssystemets funktion och till och med själva demokratin.

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg tar del av en förlorad värld i tre minuter **10**
 Susanna Birgersson om vad det innebär att vara kvinna **10**
Amnesty International Bengt G Nilsson ser en organisation som övergett sina ideal **12**
Moralpolitik Katarina Barrling läser en klargörande avhandling om sexköpslagen **16**
Religionsförtryck Jacob Rudenstrand konstaterar att förföljelsen av kristna ökar **18**
Ukraina Alex Voronov om en svensk protes som ger livet tillbaka till ukrainska soldater **20**
I korthet Knattefotboll. *Kamratposten* **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Fredrik Sjöberg undrar över den gåtfullt bortglömde Bruno Liljefors **24**
 Lars Peter Fredén besöker ukrainska stridssjukvårdare vid fronten **30**
 Torbjörn Elensky tar sig an populisterna och manipulören Mussolini **34**

38 TEMA: ARGENTINA

40 Argentina har aldrig varit liberalt

De ekonomiska problemen har långa rötter bakåt i landets historia. Mycket måste förändras – men mäktiga krafter stretar emot. **Av Mauricio Rojas**

44 Så klarade Buenos Aires en historisk massinvandring

All världens folk smälte samman till en ny nation i Argentinas huvudstad – en spansk-kolonial avkrok blev världsstad på några decennier. **Av Nathan Shachar**

50 Javier Mileis krisrecept: fri marknad och kulturkrig

Argentinas president har gått till frontalangrepp mot statligt inflytande. Bara genom att krympa det kan landets ekonomi komma på fötter, anser han. **Av Rutger Brattström**

54 Egotripparnas land

Argentinarernas behov av att visa sig överlägsna bottnar i deras europeiska arv. Och trots att landets rikedom sedan länge är slut fortsätter arrogansen. **Av Henrik Brandão Jönsson**

”

*Han skildrade inte
sällan faunans
familjeliv, och lyckas
återge djur i
rörelse som ingen
före honom ens hade
varit i närheten av.*

Fredrik Sjöberg, sid 26

56 TRADITION

Lars Lönnroth läser *Beowulf*.

60 CIVILISATION

- Film* Fredrik Gustafsson tittar på 50 år gamla rullar 60
Historia Erik W Larsson om aprättegången 1925 62
Musik Cecilia Nikpay läser en antologi om klassisk musik 64
Antiken Lars-Håkan Svensson studerar nya fynd 66
Resebrev Martin Lagerholm besöker Bayeux 68
Kulturrådet Bengt Ohlsson tittar på tullare 69
I korthet Alfred Sjödin om satirens svårighet 69

70 RECENSIONER

- Carl Rudbeck marscherar från Marocko till Mindanao 71
Karin Stensdotter söker förökning 76
Patrik Strömer påträffar flöjter och horn 79
Jonathan Norström saknar raka svar 81
Anders Mathlein antecknar 84
Martin Lagerholm myndigförklarar läsaren 87
Håkan Lindgren beskådar klättrande 90
Ann-Sofie Dahl niger för en drottning 94

98 MELLAN RADERNA

Katarina Barrling lär sig nya ord.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och ansvarig

utgivare: Nina Solomin

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionsassistent:

Linnéa Backvall

Redaktionsråd: Katarina Barrling,
Louise Belfrage, Adam Cwejman,
Anna Victoria Hallberg och
Sten Widmalm

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen och
Vendela Nylund

Marknadsassistent:

Agnes Bergström

Vd: Kurt Almqvist

Nästa nummer: 7 april 2025

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 00

Omslagsbild: Javier Milei 2024.

SIPA/TT

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 799 kr

Två år 18 nummer: 1 499 kr

Kundtjänst: 08-12 10 62 27

e-post: axess@flowyinfo.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Widar Andersson
Journalist

Linnéa Backvall
Redaktionsassistent i Axess

Katarina Barrling
Docent i statskunskap vid
Uppsala universitet

Wilhelm Behrman
Psykolog

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Henrik Brandão Jönsson
Journalist och författare

Rutger Brattström
Ansvarig för internationell
marknadsekonomi vid
tankesmedjan Timbro

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik
och Nonresident Senior Fellow
vid Atlantic Council (US)

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Lars Peter Fredén
Sveriges ambassadör i
Peking 2010–2016

Fredrik Gustafsson
Fil dr i filmvetenskap

Fredrik Johansson
Konsult och skribent

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Erik W Larsson
Läkare och frilansskribent

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

Lars Lönnroth
Professor emeritus i
litteraturvetenskap

Anders Mathlein
Frilansskribent

Cecilia Nikpay
Ekonom och journalist
i *Affärsvärlden*

Bengt G Nilsson
Journalist och författare

Jonathan Norström
Frilansjournalist

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Mauricio Rojas
Docent i ekonomisk historia
vid Lunds universitet och
riksdagsledamot för Liberalerna

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Jacob Rudenstrand
Skribent och biträdande
generalsekreterare för Svenska
Evangeliska Alliansen

Nathan Shachar
Journalist och författare

Fredrik Sjöberg
Journalist och författare

Alfred Sjödin
Universitetslektor i
litteraturvetenskap vid
Karlstads universitet

Karin Stensdotter
Författare och skribent

Patrik Strömer
Fri skribent

Lars-Håkan Svensson
Professor emeritus i engelska,
översättare och kritiker

Alex Voronov
Journalist och författare

Civilkurage i vår tid

Avvägda dygder ger bättre avkastning för samhället än ensidigt civilkurage. Widar Andersson kommenterar temat i Axess nummer 1/2025:

VILKEN ROLL BÖR civilkurage ha i samhället: Bör det moraliskt eftersträvasvärda beteendet att stå upp för det som är "rätt" även om det ibland innebär stora risker, alltid ha företrädare framför mer eftertänksamma och riskmedvetna beteenden?

Den saken diskuterades i förra numret av Axess. Dilemmat vinklades ur flera lärorika perspektiv; varav några fastnade lite extra hos mig. Göteborgs-Postens politiske redaktör Adam Cwejman drog en lans för att civilkuraget behöver lite extra stöttning i rättsstaten. Vid nyåret började lagar gälla som gör det möjligt för vittnen att vid speciella tillfällen vara anonyma. Cwejman citerade Lagrådet som ogillade lagförslaget utifrån argumentet att "parterna i en rättegång ska vara likställda med varandra". Med anonyma vittnen finns risken, hävdade Lagrådet, att det "sker en maktförskjutning till den åtalades nackdel". Vilket nog är sant.

ADAM CWEJMAN invände dock att gängkriminalitetens kultur av att hota vittnen redan hade skapat ett underläge för åklagarna och att anonyma vittnen därför kan skapa en bättre sits för vittnen som framträder mot krafter med ett stort våldskapital. Kloka argument i mina ögon. Att underlätta för civilkuraget hos vittnen är en viktig kontrast mot den bisarra vålds- och rättsosäkerhetspiral som en kurageblyg samhällselit i politik och medier har utsatt vanligt folk i Sverige för.

Litteraturvetaren Anna Victoria Hallberg gick pang på civilkuragets vardagsrödbeta i sin berättelse om när hon och övriga resenärer på en buss i Stockholm valde att ängsligt se åt sidan istället för att stå upp för busschauffören som tog strid med två hotfulla personer som saknade biljett. Trots det uttalade och latent motståndet från övriga resenärer vägrade chauffören att köra vidare innan de två utan biljett lämnat bussen.

Chauffören vann envigen. Bråkstakarna dröp av. "Varför hjälpte ni mig inte?" frågade chauffören i lugn ton när allt var klart. Hallberg sammanfattade sina känslor med orden: "Sällan, kanske inte någonsin, har jag skämts så inför en

främlings klarsynta kritik av mitt mänskliga men fega beteende." Så är det. När man av olika skäl har låtit bli att göra det moraliskt mest eftersträvasvärda så slår samvetet till. Och det är inget att vara rädd för. "Det har lönat sig evolutionärt att ha ett samvete. Det är så vi överlevt som flock och som art", skriver Anna Victoria Hallberg. Att ha ett samvete är dock inte samma sak som att alltid följa sitt samvete. Vilket författaren och filosofen Lena Andersson resonerar om i sitt inlägg som har rubriken "Civilkurage är ett sidospår."

LENA ANDERSSON drar iväg saker och ting till sina ytterkanter. Vilket gör det lättare att se de problem hon lyfter fram. På ett plan blir det väldigt teoretiskt. Men på ett annat etage blir det mycket jordnära och politiskt användbart när det gäller förvaltningen av vårt samhälle.

Lena Anderssons lilla poäng är att civilkurage är en av de klassiska fyra kardinaldygderna klokhet, tapperhet, måttfullhet och rättträdighet som välfungerande mänskliga samhällen bär med sig sedan gammalt. Det är "tapperheten" som transformerats till "civilkurage". Och inget fel i det. Anderssons stora poäng är däremot att civilkurage/tapperhet främst är en primitiv "skugga från en dårlig förnutid – ett nattståndet riddarideal, naivt, rörande, men föga livsdugligt. En person med oerhört starkt civilkurage offerar hellre livet än lever i vanära." Vilket är ord

som snarare för tankarna till hedersförtryckare och till massmördare i Örebro än till något som är moraliskt eftersträvasvärt i det svenska samhället.

ETT FÖR STORT FOKUS på tapperhet/civilkurage kan således leda helt fel. Det en människa anser vara helt "rätt" och som hon/han förfäktar med all iver och kraft; det kan faktiskt vara något som förstör, river ner och dödar.

Även Adam Cwejman och Anna Victoria Hallberg inser civilkuragets bräcklighet. Cwejman vill mjuka upp de civilkuragiska kraven på vittnen genom anonymitet. Hallberg "skäms" förvisso men hon är inte säker på att hon gjorde helt fel som teg. Lena Andersson knyter ihop säcken: De fyra antika dygderna bör ses som en enhet. Klokheten (förnuftet) och rättträdigheten avgör när det krävs tapperhet (civilkurage) och när måttfullhet är bättre. Vilket låter som ett upplägg för ett lagom konservativt och reformistiskt samhälle där såväl kriminella som övertappa moralister och polariserande publicister får lite snävare utrymmen att leva ut sina lustar.

Widar Andersson

Axess nr 1/2025.

Flickan med flätorna

Det är en varm augustidag år 1938. Platsen är den lilla staden Nasielsk drygt fem mil norr om Warszawa. På den omsorgsfullt återskapade och tre minuter långa filmen från den dagen ser man människor på gator och torg. Det är stadens judiska befolkning och alla är de angelägna om att bli filmade. Många av dem som ler och vinkar är barn. En flicka med rödblonda, tjocka flätor finns med på många av de rörliga bilderna, det är som om hon följer efter kameran. Kanske hade hon blivit filmstjärna som vuxen, men i de fångade ögonblicken är hon ett barn. Vuxen ska hon aldrig komma att bli.

Mannen som filmar heter David Kurtz och växte upp i staden, men emigrerade sedan till Amerika med sin familj. Den här sommardagen återvänder han och familjen

till Nasielsk. De gör den stora europeiska resan, en sådan färd var vanlig bland välbärgade amerikansk-judiska familjer. De har suttit på kafé Unter den Linden i Berlin och druckit öl, fått svindel av Eiffeltornet och nu är de här, i Nasielsk.

BIANCA STIGTERS dokumentärfilmen *Tre minuter, före Förintelsen* handlar om dessa de enda kvarvarande rörliga bilderna av Nasielsks judiska befolkning och deras tillvaro. Drygt ett år senare skulle deras värld vara uttraderad. Ett hundra judar från Nasielsk överlever Förintelsen, 2 900 förgås. Efter kriget fanns ingenting kvar, inte ens gravstenarna. Synagogan, där hälften av Nasielsks judar spärrades in ett dygn innan de deporterades, användes som stall under kriget och revs efteråt.

Det är barnbarnet Glenn Kurtz som hittar filmrullarna år 2009. Filmsekvenserna

Amnesty spårar ur

12 Den en gång så ansedda organisationen har övergett sina ideal.

Moralpolitik styr sexköpslagen

16 Förbudet mot sexköp är inte så jämställt som vi tror.

Slakten på kristna fortsätter

18 Hundratals miljoner kristna förföljs.

Livet är tillbaka

20 En svensk protesinnovation ger ukrainska soldater en omstart.

I korthet

22 Knattefotboll. *Kamratposten*.

Samtiden

23 Fredrik Johansson om filmkriser.

Abort – lätt som en plätt?

FORT, FORT ska det gå. Har man väl bestämt sig för en abort, ska sjukvården skyndsamt tillhandahålla detta, gärna utan att den gravida kvinnan ens behöver uppsöka en gynekolog eller barnmorska. En digital kontakt och sedan utskrivna abortpiller att hämta ut över disk på apoteket. Ingen tid till eftertanke. Det ska bli så lätt att det knappt märks.

Regeringen har låtit utreda abortlagen i syfte att öka tillgängligheten. Och utredaren, Inga-Maj Andersson, föreslår alltså att medicinsk abort ska kunna utföras utan något fysiskt möte med sjukvården. Hur vårdgivaren över zoom eller telefon ska kunna säkerställa att kvinnan inte löper ökad risk för komplikationer, det framgår inte. Den som har panik över en oönskad graviditet kanske inte lämnar alldeles sanningsenliga uppgifter när det enda viktiga är att få aborten så fort som möjligt. Men sådant bekymrar inte utredaren. Inte hel-

ler nämns att risken att en kvinna tvingas av sina närmaste att göra abort ökar, om den kan utföras utan att kvinnan ens lämnar hemmet.

Detta är en abortlag för friska, välmående och autonoma medelklasskvinnor som vet exakt vad de vill.

Ute i verkligheten kommer naturligtvis den alltid pressade vården att försöka få så många som möjligt att välja det billiga alternativet: ett telefonsamtal och ett recept.

MEDICINSK ABORT låter enkelt men är en flera dagar lång process som avslutas med att "graviditeten" stöts ut. Så låter det i alla fall på fackspråk. Många kvinnor som inte blivit förvarnade har i chock upptäckt att "graviditeten" är en liten men fullt skönjbar mänsklig kropp. Det hade varit bra om abortlagen inte bara förtydligat vårdgivarens skyldighet att skyndsamt erbjuda abort, utan även inskräppliken

väcker en förlorad och uttraderad värld till liv, om än bara i tre minuter. De här människorna har levt, skrattat, kisat mot solen, gjort upp planer, älskat och sört. Farfadern David Kurtz är ovan vid filmkameran, kanske är det första gången han använder den. Men, där är de, Nasielsks judiska invånare.

Längs vägen står tidigare grannar och skrattar och hånar, inte alla, men de flesta.

Filmen blir beviset för att det inte gick att förgöra dem helt och hållet.

DE SOM ARBETAR med att rekonstruera filmen gör stillbilder av 150 ansikten, men människorna i den rörliga filmen är många fler. Glenn Kurtz påbörjar ett arbete med att försöka identifiera så många som möjligt av dem som syns. Av det 150 personerna lyckas han namnge elva stycken. Men, även om alla de andra förblir namnlösa, så är de inte längre ansiktslösa. Nasielsks judar har inte helt försvunnit in i mörkret, i filmen har de liv. De har existerat.

Nationalsocialisterna hade för avsikt att utplåna mer än livet – även kulturen, religionen, en hel värld av tankar och erfarenheter skulle förgöras. Jag har kunskap om det, men när jag tar till mig dokumentärfilmen blir ytterligare dimensioner i denna fasansfulla vetenskap ohöjda. Det

utstuderade och målmedvetna utrotandet hade en systematik som skapade och skapar en paralyserande chock. Det är när jag ser filmen och får dessa människors öden berättade för mig, som jag får en djupare förståelse för den känsla av total förvirring och kaos som drabbade Förntelsens offer.

Den 3 december år 1939 kommanderas alla Nasielsks judar till stadens torg. Nazisterna har hundar, piskor och järnrör. De skriker och slåss. De klipper av håret på alla och rakar av männens skägg. Häften av judarna tvingas springa i leran till stationen för att deporteras till getton. Den andra hälften låses in i synagogan, i mörker och utan mat och vatten. Dagen efter är det deras tur att jagas genom leran och piskas. Längs vägen står tidigare grannar och skrattar och hånar, inte alla, men de flesta. Även det vänder upp och ned på verkligheten, på det som var känt, det som var tillit och vana. Den mellanmänniska outtalade överenskommelse vi har med varandra tillintetgjordes.

DET GÅR SÅ SNABBT att slå sönder en hel tillvaro. Det måste ha varit omöjligt att ta in det som skedde. Det blir kaos inuti

och det är kaos runt omkring. Verkligheten byter skepnad totalt. Ingenting av det som finns är längre till. Det är ett fullständigt brott mellan vad som till för en timme sedan var normalt och vad som istället nu är galenskapen, en förvriden värld. Våldet, förnedringen och det snabba förloppet alstrade chock och förvirring. Det kan knappt ha gått att tänka. Tre år senare sänds de från gettona till utrotningslägret Treblinka.

Vissa människor och öden bär man alltid med sig. Flickan med de tjocka flätorna, hennes leende och blicken som fångar betraktaren, är en av dessa människor. Jag glömmmer henne aldrig. ✨

Av Annika Borg

att informera om vad aborten innebär rent praktiskt, bortom fackspråket.

Men utmärkande för vår tid är att språket används för att dölja och omforma tillvaron så som vi annars förnimmer den. Så har utredaren även tagit uppdraget att modernisera språket i abortlagen till intäkt för att föreslå att ordet "kvinna" raderas ur lagtexten. Alla som blivit mammor eller av andra skäl varit i kontakt med mödra- och kvinnosjukvården det senaste decenniet har på olika sätt redan märkt av detta fenomen. Kvinnor har blivit till "personer med livmoder", "den födande", "den som ammar" och så vidare. I utredningen om abortlagen slås det sålunda fast att eftersom det inte längre bara är kvinnor som kan bli gravida bör benämningen lyda "den gravida".

DET ÄR RADIKALT. Men det är faktiskt inte så konstigt om utredaren tänkte att den här regeringen nog skulle gilla hennes språkliga revidering. Det är ju bara några månader sedan Moderaterna och Liberalerna drev igenom att juridisk könstillhörighet ska vara individens eget val. Man kan själv välja att betecknas som "man" samtidigt

som alla de kvinnliga reproduktiva funktionerna är helt intakta. Inga-Maj Anderssons språkrevidering ligger alltså helt i linje

Inte heller nämns risken att kvinnan tvingas till abort.

je med den radikala inställning till kön som vår borgerliga regering redan utstakat – ja, inte bara radikala, utan revolutionära.

DET OFFENTLIGA KRÄVER AV OSS medborgare att vi accepterar en verklighetsbeskrivning som är konstraintiv. I sammanhanget är det särskilt stötande: Förmågan att bära, föda och nära ett barn, är det som utmärker kvinnokroppen i förhållande till manskroppen, liksom risken att bli våldtagen och ofrivilligt gravid. Det är skälet till att kvinnor är mer utsatta på olika sätt. I krig och kris är det kvinnor som med sina kroppar försöker skydda sina barn, födda och ofödda. I länder med rätt till abort

är det kvinnor som har att fatta livsavgörande beslut om att fullfölja eller avsluta en graviditet. Denna verklighet kan inte upphävas av att en promille av en promille människor gör extrema livsval och väljer en juridisk identitet som går på tvärs med den biologiska kroppen.

Kostnaden, tyngden, glädjen, utsattheten i att vara kvinna, den ska inte skyllas över genom ett transanpassat språk. Det som ser ut som inkludering är en stegvis förnekelse av något existentiellt helt grundläggande. ✨

Av Susanna Birgersson

AMNESTY INTERNATIONAL

Amnesty har blivit en aktivistklubb

Den tidigare så ansedda människorättsorganisationen har övergett sina ideal och ideologiserats, skriver **Bengt G Nilsson**.

Amnesty har blivit en aktivistklubb

VI VAR EN LITEN grupp, fem eller sex individer som träffades med viss regelbundenhet. Vi pratade om hur vi kunde bidra till att bekämpa ondskan i världen, väl medvetna om att våra möjligheter var små. Vårt enda vapen var en penna. Vi skrev, eller snarare undertecknade färdigformulerade vykort med Amnesty Internationals logotyp på. De fanns på engelska, spanska och många andra språk och skickades till despoter och diktatorer världen över. "Bäste herr president, jag skriver till Er med anledning av fängslandet av ..."

Vi visste att endast ett ynka fåtal av våra kort, kanske inga alls, skulle nå fram till adressaten. Men vi fortsatte ändå. Vi var dropparna som urholkade stenen.

Ett år tidigare, 1973, hade en militärjunta störtat den socialistiska presidenten Salvador Allende i Chile. Landets arméchef Augusto Pinochet hade tagit makten och anställt en jakt på dem som klassades som oppositionella. Fängelserna fyllades, och en av alla dessa fångar vilkas enda brott ofta var att hysa en avvikande politisk uppfattning, var en man vid namn Anselmo Sule. Han var vänsterpolitiker, ledamot av Allendes parlament och greps ganska omgående efter kuppen. Han fördes till Dawson Island, en fångkoloni vid Chiles sydspets och det var hans öde vår lilla Amnestygrupp fick i uppgift att uppmärksamma. Våra hovsamt formulerade vykort skulle visa Pinochet att Anselmo Sule inte var bortglömd.

HAN FRIGAVS REDAN 1975 och vi fick aldrig veta om vi hade haft någon roll i sammanhanget. Kanske hade vi det, och vi fick strax en ny fånge att vädja för.

Kuppen i Chile fick all den uppmärksamhet den förtjänade. Men det fanns ett parallellfall på en annan kontinent som bara punktvis och tillfälligt belystes i västvärldens nyhetsmedier. Det var kuppen i Etiopien 1974. En grupp militärer som kallades afrostalinister störtade kejsare Haile Selassie. Efter en tid inleddes en mordorgie i landet, Den röda terrorn. Militärjuntan grep, torterade och mördade

Amnestys reklamkampanj i Stockholms tunnelbana strax före jul.

FOTO: GULAN AVCI

tusentals offer, till stor del yngre studerande som ansågs vara kontrarevolutionärer.

Det fanns naturligtvis många enskilda skillnader mellan kuppen i Chile och den i Etiopien. En skillnad var dock särskilt bestickande. I Chile tog en högerjunta makten. I Etiopien var det en vänsterjunta. Amnesty International uppmärksammade även våldet i Etiopien men inte tillnärmelsevis i samma utsträckning som det i Chile.

Det var en händelse som såg ut som en tanke, och som väckte frågor. Amnesty presenterade sig ju som helt politiskt obun-

sektionen ville adoptera honom, som det hette, som samvetsfänge.

– Mandela hade förklarat att våld mot apartheidregeringen, när alla andra utvägar hade prövats, kunde berättigas. Dock inte mord, utan sabotage, skriver Per Wästberg. Det räckte för att hålla honom utanför Amnestys stöd. Han förlät det aldrig.

Amnesty International hade alltså en mycket bestämd hållning gällande vem de kunde stödja. Icke-våldsprincipen var ett slags portalparagraf och Per Wästberg betonar hur viktigt det var att organisa-

Amnesty försökte förklara sig och försvara sig, men skadan var redan skedd. Och det skulle bli värre.

den. I arbetsgrupperna fanns folk av alla möjliga politiska kulörer, och det var det som var gruppernas styrka.

– Fångens värsta tortyr är att tro sig vara glömd av yttervärlden, skriver författaren och akademiledamoten Per Wästberg när jag mejlar honom.

HÖSTEN 1964 GRUNDADE han tillsammans med några likasinnade den svenska sektionen av Amnesty International. Wästberg var engagerad i antiapartheidkampen i Sydafrika och en av de första och största konflikterna gällde frågan om Nelson Mandela. Han hölls fängslad på fängelseön Robben Island och några i den svenska

tionen inte kunde beskyllas för en politisk slagsida.

Det är detta, det sistnämnda, som på senare år allt oftare har renderat Amnesty International kritik från olika håll. En av kritikerna är Per Wästberg.

I augusti 2022 publicerade Amnesty ett pressmeddelande med anledning av Rysslands anfallskrig mot Ukraina. Rubriken löd att den ukrainska stridstaktiken satte den egna befolkningen i fara. Den ukrainska armén påstods ha placerat ut stridande förband i bostadsområden vilket gjorde att rysk eldgivning riktades mot civila. Meddelandet fick stor uppmärksamhet i medierna och Amnesty beskyldes för att

legitimera de ryska anfällen mot ukrainska skolor, bostäder och sjukhus.

PÅ BARA NÅGRA dagar i början av augusti förlorade Amnestys svenska sektion 1 000 medlemmar. Ett par veckor senare hade lika många till lämnat organisationen. Däribland Per Wästberg.

– Jag sa upp mitt medlemskap i Amnesty när kontoret i London buntade ihop Ryssland med Ukraina som påstods använda ryssarnas våldsmetoder. Det var inte längre den rörelse jag hade varit med om att bilda, den som såg till den enskilda individen i ödesdiger kamp mot en grym och obarmhärtig övermakt.

Amnesty försökte förklara sig och försvara sig, men skadan var redan skedd. Och det skulle bli värre.

Strax före jul 2024 lanserade Amnesty en annonskampanj med anledning av kriget mellan Israel och Hamas. På stora affischer i Stockholms tunnelbana skreks budskapet ut i versaler: "JUST NU PÅGÅR ETT FOLKMORD PÅ PALESTINIER I GAZA."

Den första frågan en betraktare av affischen borde ställa var: Är det sant?

Folkmord är en rubricering som är reserverad för det grövsta av alla brott. Det formulerades av en man vid namn Raphaël Lemkin. Han var jude, född 1900 i staden Bialystok i Polen. Folkmord heter *genocide* på engelska. Det är sammansatt av det grekiska ordet *genos*, som betyder familj, klan, stam eller släkt, och ordet *cide*, från latinets *cidium*, att döda. 1948 antog

Förenta Nationerna folkmordskonventionen, som till största del är baserad på Lemkins förslag. Den anger, i korthet, att folkmord utförs med avsikten att helt eller delvis förinta en nationell, etniskt, rasnäsligt bestämd eller religiös grupp som sådan.

KRITIKEN MOT AMNESTYS affishkampanj lät inte vänta på sig. Den ansågs relativisera och urvattna begreppet folkmord. Några av de mest kända folkmordsfallen är massmordet på cirka en och en halv miljon armenier och andra kristna minoriteter i osmanska riket år 1915, det industriella utplånandet av sex miljoner judar under Förintelsen och slakten på upp till en miljon tutsier i Rwanda på 1990-talet.

Israel för krig mot Hamas, som gömmer sig bland civila, men en avsikt att förinta palestinierna som grupp saknas. Hade det funnits hade de knappast evakuerat civila före attacker, kriget hade snabbt varit över – med ett betydligt större antal civila offer. Kritiker av Amnestys kampanj påpekade att om vilket krig som helst med civila offer kan klassas som folkmord, så mister begreppet sin betydelse.

Folkmordsanklagelserna mot Israel kom att vålla stor oro bland många judar både i Sverige och på andra håll.

– Judiska vänner känner sig inte säkra i vårt land, många har en väska redo ifall det politiska läget försämras och antisemitismen växer, förklarar Per Wästberg och tillägger att de som hösten 2024 var med om Amnestys livegala *Bring the noise* uppmanades att stå upp och skandera *From the river to the sea, Palestine will be free*.

– Amnesty har manat till bojkott mot Israel och använt information från Hamas samt även prisbelönat en aktivist från Östersund som hävdade att "vi kan få Israel och deras sponsorer att svettnas, darra och falla. Befrielse är i sikte."

Wästberg konstaterar att han är "sorgset glad" över att ha av sagt sig sitt medlemskap.

PÅSTÅENDET OM folkmord förekommer i en rapport från Amnesty som släpptes strax före reklamkampanjen, men anklagelsen kommer ursprungligen från annat

Per Wästberg sade upp medlemskapet.

FOTO: JONASEKSTRÖMER/TT

Om vilket krig som helst som skördar civila offer kan klassas som folkmord, så mister begreppet sin betydelse.

håll. Det var den sydafrikanska regeringen som i december 2023 anmälde Israel till den internationella domstolen, ICJ, i Haag. Den ska avgöra tvister mellan nationer. Domstolen utgör ett av FN:s huvudorgan, och ska inte förväxlas med den internationella brottmålsdomstolen ICC, som behandlar ärenden gällande brottsmisstänkta individer.

Den sydafrikanska åtgärden väckte många frågor, inte minst kring ekonomin. En anmälan till ICJ med alla sina kringkostnader uppgår till mer än motsvarande 50 miljoner kronor. Den sydafrikanska tidningen *Mail & Guardian* skrev i oktober förra året att kostnaden för anmälan till ICJ sannolikt skulle växa till ännu större belopp. Varför tyckte Sydafrika att det var en utgift som gick att motivera, med tanke på massfattigdomen i landet? Och var kom pengarna ifrån?

Svenska Dagbladet har i likhet med ett antal internationella medier rapporterat om de misstankar och anklagelser som har vuxit fram gällande Sydafrikas agerande. Strax efter den 7 oktober 2023 då Hamas attackerade Israel, talade dåvarande sydafrikanska utrikesministern Naledi Pandor med Hamasledaren Ismael Haniye och bedyrade Sydafrikas stöd till palestinierna. Något senare besökte Pandor Iran och strax därefter kom den sydafrikanska anmälan till ICJ, gällande folkmord.

SYDAFRIKA HAR EN viktig roll som mellanhand i Rysslands ansträngningar att undkomma internationella sanktioner på grund av kriget i Ukraina, och Iran är en betydelsefull allierad. Tillsammans med Qatar anses de ha initierat och finansierat folkmordsanklagelsen.

Den sydafrikanska regeringen med president Cyril Ramaphosa i spetsen deklarerar öppet att de stöder den palestinska kampen, som då även inkluderar attacken 7 oktober 2023. Ramaphosa förklarar ställningstagandet med det han kallar de stora likheterna mellan de svarta sydafrikanernas situation under apartheid och palestiniernas situation under israelisk ockupation.

Den regeringsdirigerade sydafrikanska kritiken mot den judiska staten Israel har fått allvarliga och paradoxala effekter.

"Jag sitter här och stirrar på min resväska och funderar på om det är dags att lämna

>>

det enda hem jag någonsin haft”, skriver den judiske sydafrikanen Howard Sackstein i tidningen *South African Jewish Report*. ”Jag föreställer mig att mina förfäder, i Litauens bistra kyla för ungefär 100 år sedan, tänkte likadant när de såg det tilltagande judehatet.”

HOWARD SACKSTEIN grundade den sydafrikanska judiska anti-apartheidrörelsen. De flesta av Sydafrikas cirka 50 000 judar har sina rötter i Litauen, och under kampen mot apartheid utgjorde de en oproportionerligt stor del av de vita som bekämpade rasåtskillnaden. Deras engagemang grundades i det kollektiva minnet och den egna historiska erfarenheten av att vara en förtryckt folkgrupp. Nu hänvisar svarta sydafrikaner till samma slags erfarenheter för att kritisera den judiska staten Israel. Och antisemitismen i Sydafrika växer för var dag.

När alla indicier sammanfogas så framstår folkmordsanklagelsen mot Israel som en stor, internationell kampanj. Irans och arabvärldens krig mot Israel ska föras på många fronter. Att kunna få landet fällt för folkmord i den internationella domstolen vore en oerhörd framgång. Att låta Sydafrika göra anmälan med hänvisning till sin historiska erfarenhet av strukturellt förtryck passar perfekt, inget arabland skulle med trovärdighet kunna göra detsamma. Att Qatar och Iran tar notan är självklart, det är deras bidrag till kampanjen.

Den internationella domstolen ICJ har inte slagit fast att ett folkmord har ägt rum i Gaza. Den har varnat för att det skulle kunna hända och har uppmanat Israel att göra allt för att så inte sker. Men det tycks vara triviala detaljer för Amnesty International som står fast vid att Israel är skyldigt till folkmord. Att man därmed gör sig delaktig i den starkt Israelfientliga kampanj som drivs av Sydafrika, Iran och Qatar med ett bestämt politiskt mål, förefaller inte bekymra Amnesty.

GAZAKRIGET HAR haft en polariserande effekt på hela det offentliga samtalet. Kontrasten mellan Amnesty International vid sitt grundande och Amnesty idag är påfallande. Det minutiösa fasthållandet vid ickevåld som villkor för att stödja en person eller organisation gäller inte längre. Amnesty har blivit mer av en aktivistklubb som driver en agenda. Den tid då man som medlem kunde bekänna sig till i stort sett vilken politisk ideologi som helst, och samtidigt vädja till såväl fascister som kommunister om frisläppandet av politiska fångar synes vara förbi. ✨

I Skatteverkets ögon har den prostituerade en inkomst och är därmed skattskyldig.

FOTO: CLAUDIO BRESCIANI/TT

SVERIGE

Moralpolitik styr sexköpslagen

Förbudet mot att köpa sex är inte så jämställt som vi tror, skriver **Katarina Barrling**, som har läst en intressant och klargörande avhandling i ämnet.

HUR SKA MAN förstå sig på Sverige? Detta land av paradoxer, som hyllar individen men följer kollektivet, talar sig varmt för tolerans, men skyr avvikare. Var och en som intresserar sig för Sverige och dess paradoxer bör läsa Petra Östergrens avhandling *Sweden's ban on Sex-Purchase. Morality politics and the governance of prostitution*, som i december 2024 lades fram vid Lunds universitet.

Östergrens ämne är den så kallade sexköpslagen (förbudet mot köp av sexuella tjänster i 6 kap 11 § Brottsbalken), och hon menar att både lagen i sig och dess värdegrund strider mot såväl grundläggande liberala principer som proklamerade jämlikhetsideal (och jämställdhetsideal), och att den därför bör avskaffas. Eftersom hennes uppfattning är så kontroversiell, vill jag framhålla att man inte behöver dela den

för att ha stor behållning av hennes resonemang. Östergren är öppen med sina antaganden, systematisk i sin analys, och hennes genomgång är intressant och på många sätt klargörande.

Sexköpslagen trädde i kraft den första januari 1999. Den har sina ideologiska rötter i den kvinnorörelse som tilltog i styrka under 1970-talet, hos vilken utgångspunkten är att prostitution innebär ett övergrepp. Lagen är visserligen könsneutral, men den springer ur viljan att bekämpa en manlig könsmaktsordning, och beskrevs också som en kvinnofridsreform. Den stadgar att det är olagligt att köpa sexuella tjänster, men däremot inte att sälja dem. Östergren pekar på den märkliga situation denna asymmetri leder till. I och med att "offret" (den prostituerade) samtyckt till den brottsliga handlingen finns inget offer

i vanlig mening. "Offret" blir därmed inte den faktiska säljaren, utan kvinnor som abstrakt kollektiv och i förlängningen samhällsordningen.

Östergren menar alltså att lagstiftningen bryter mot grundläggande liberala principer. En rättsstat bör inte kriminalisera vuxna individers frivilliga handlingar i det privata, så länge dessa handlingar inte skadar andra människor. Staten bör överhuvudtaget inte använda lagstiftning för att förmedla vad den ser som önskvärd privatmoral.

väljer det senare alternativet", skrev hon i en debattartikel i *Expressen* (9/10 2024).

Brandão Jönsson fick alltså inte möjlighet att förklara vad han menat i sändningen. Programledaren tog sig heller inte tid att argumentera närmare i sak, utan Brandão Jönsson fick utan vidare process lämna rummet. Han framställdes som moraliskt förkastlig i radioprogrammet, liksom av jämställdhetsministern – som en person som inte står upp för dem som "exploateras i sexindustrin". Det stod tydligt att man inte ens behöver ifrågasät-

Synen på dessa frågor bottenar dessutom i religiösa föreställningar om rent och orent. Den offentliga makten har tre metoder att tillgripa här: att försöka utrota det oönskade beteendet genom förbud och straff (som med den svenska sexköpslagen), att försöka kontrollera det genom strikt kontroll, eller att försöka integrera de människor som uppvisar det avvikande beteendet i samhället. I samtliga fall är det alltså individen som ska anpassa sig till samhällsordningen, även om graden av repression alltså kan variera.

Sexköpslagen är enligt Östergren alltså ett exempel på hur staten försöker styra över samhälleliga normer, och en del i detta arbete är att utrota prostitution. Sexköp bryter mot statens syn på vad som är god, hälsosam och sund sexualitet, och den som inte följer normen ses som syndig och oren, även om staten inte skulle använda den terminologin, utan istället betraktar synden som ett brott. Östergren pekar också på att bland de grupper som drev på lagstiftningen initialt fanns inte bara den politiska vänstern och sekulär feminism, utan också olika kristna grupper.

MORALPOLITIKENS GRUND är ett kollektivistiskt synsätt, där samhällets intresse ges företräde framför individen. Man vill skydda kvinnor som kollektiv, men också samhällsordningen. Den kvinna som väljer att sälja sin kropp förstår därför inte sitt eget bästa. Hon tilldelas också olika roller beroende på vad som passar upprätthållandet av den samhälleliga ordningen bäst.

På en strukturell nivå är hon ett offer (för manligt förtryck), men i och med att hon samtyckt till handlingen, har hon ingen offerstatus i rättsalen. Där blir hon snarare ett vittne, eller en medskyldig, samtidigt som det inte är hon som ska straffas utan sexköparen. Men det slutar inte där: i Skatteverkets ögon har den prostituerade en inkomst, och är därmed skattskyldig, trots att skatteuttaget i detta fall bygger på intäkter som tillkommit genom en brottslig handling.

Trots att den prostituerade i den meningen behandlas som vilken arbetstagare som helst, omfattas hon inte av samma skydd som andra arbetstagare, och även i förhållande till det svenska socialförsäkringssystemet intar hon en oklar ställning, trots att hon bidragit till statens kassa genom att betala skatt. Kvinnan befinner sig alltså i ett märkligt undantagstillstånd, hängande mellan rättsstat, skattestat och välfärdsstat, och Östergren menar att det allmänna kan utnyttja hennes oklara ställning på det sätt som passar staten bäst.

Det här leder till en avsubjektifiering av kvinnan – eller objektifiering, om man så vill. Östergren menar att det är ett sätt att

Man vill skydda kvinnor som kollektiv, men också samhällsordningen.

Men också lagens konsekvenser talar emot den, menar Östergren. Även om den syftar till att bara bestraffa köparen, drabbas även säljaren, den prostituerade kvinnan. Eftersom sexsäljaren inte är ett offer i gängse mening, och inte kan antas anmäla brottet, behöver ordningsmakten tillgripa särskilda metoder för att kunna avslöja att brottet ägt rum, inte sällan genom övervakning och andra sätt som kränker säljarens integritet. Sexköpslagen innebär också en social stigmatisering som slår minst lika hårt mot den som säljer sexuella tjänster som den som köper dem. Den omständigheten att "affärstransaktionen" måste ske i det fördolda innebär också att säljaren utsätts för större risker. Sexsäljaren ställs dessutom utanför arbetslivets och välfärdsstatens skyddssystem, och får en oklar rättslig ställning.

SEKKÖPSLAGEN BYGGER PÅ decennier av opinionsbildande arbete, och de idéer den utgår från var länge mycket kontroversiella. Med åren har den dock vunnit bred acceptans, inom såväl politiken som i samhället i stort, och det är i dag en vedertagen uppfattning att sexköpare ska ses som kriminella.

Ett tydligt exempel på det här gavs i Sveriges Radio i oktober 2024. Journalisten Henrik Brandão Jönsson medverkade då i programmet *Söndagi P4*, där han tipsade en man som skickat in en fråga till programmet om möjligheten att åka till Köpenhamn för att köpa sex. Programledaren Farah Abadi uppmanade honom omgående att lämna radiostudion. Programledarens uppträdande möttes av en hel del kritik, och anmäldes till Granskningsnämnden som dock friade inslaget. Statens företrädare, jämställdhetsminister Paulina Brandberg, berömde programledaren: "Om man är tyst tar man ställning för en normalisering av detta, om man säger ifrån står man istället upp för alla dem som exploateras i sexindustrin. Vi behöver att fler, likt Abadi,

ta den svenska sexköpslagen för att väcka anstöt, utan det räcker med att nämna att det finns länder med en annan lagstiftning än Sveriges, dit den kan åka som av något skäl vill köpa sexuella tjänster. Så fungerar en stark social norm.

NORMENS STYRKA märks också genom att sexköpslagen har så brett stöd, från vänster till höger. Man skulle kunna tänka sig att partier som Moderaterna, Liberalerna, och Centerpartiet – som beskriver sig som liberala – skulle ifrågasätta sexköpslagen på grund av det kollektivistiska strukturtänkande den vilar på, men så är alltså inte fallet.

Behandlingen av Brandão Jönsson är i linje med Östergrens beskrivning av sexköpslagen som en form av moralpolitik. Den är vad staten tillgriper för att påverka sociala normer i en riktning man ser som önskvärd. Moralpolitiska frågor täcker in områden som sexualitet, reproduktion, död, nöjen (till exempel droger), och människors handlingsval på dessa områden, val som bara berör individen själv (och eventuellt andra samtyckande individer). Trots att dessa handlingar inte skadar någon annan väcker de starka känslor, till och med rädsla, och uppfattas av många som ett hot mot samhällets moraliska grundvalar. I de fall då staten delar denna uppfattning kan den gripa in för att styra om det icke önskvärda beteendet.

Petra Östergren.

FOTO: ORLANDO G. BOSTRÖM

se på kvinnor som mindre värda som har djupa historiska rötter, från 1200-talets kvinnofridslag där bortförandet av en kvinna för giftermål sågs som ett brott oavsett om det skedde mot kvinnans vilja eller ej, över 1800-talets anstalter där prostituerade kvinnor trots att de inte dömts för något brott kunde behandlas sämre än brottslingar, och så fram till dagens syn på den prostituerade som ett icke fullvärdigt subjekt.

Det går givetvis att anlägga andra sätt att se på försäljning av sexuella tjänster än Östergrens. En socialist eller en konservativ skulle kunna hävda att staten inte bara kan utan också bör verka för att vissa normer och värden upprätthålls, även om det kräver ingrepp i den privata sfären. Att främja jämlikhet genom ett visst skatteuttag till exempel, vilket innebär en lagstiftning där den som ser de intjänade pengarna som sin privata egendom och vägrar betala skatt kommer att bestraffas, även om just denna individs betalningsvägran inte kommer att skada någon annan.

En libertarian skulle kunna se denna lagstiftning som lika kränkande mot individen som Östergren menar att sexköpslagen är. Idén att liberalismen skulle vara helt neutral är också den missvisande: föreställningen om individen som samhällets grundläggande enhet är inte någon objektiv självklarhet, utan i sig ett moraliskt laddat ställningstagande, om än så vedertaget i västerländsk kultur att den för det mesta tas för given.

MEN ÄVEN EN liberal kan stöta på situationer där det inte är självklart att staten ska tillåta vilka handlingar som helst även om de sker inom den privata sfären. Få liberaler skulle till exempel se det som legitimt att köpa en annan människas som slav, även om det sker med säljarens samtycke, och utan att någon annan kommer till skada. Också prostitution kan beskrivas som en form av människohandel, genom att människan utgör en vara. Och var går egentligen gränsen för en legitim försäljning av en kropp eller kroppsdel, antingen det handlar om sexuella handlingar, surrogatmoderskap eller organförsäljning? Ytterst hamnar vi i den filosofiska frågan om vad som är att beteckna som fri vilja.

Med det sagt: Även om Östergren inte reder ut var gränsen mellan legitim och illegitim försäljning av en kropp går, förmår hon att med klarsyn och analytisk skärpa visa läsaren några av den svenska självbildens blindas fläckar, och att detta land inte är så liberalt som det ofta tror, men heller inte så jämlikt. ✨

FOTO: SUNDAYALAMBA/TT

50 dog i juni 2022 efter en attack mot en katolsk kyrka i sydvästra Nigeria.

RELIGIONSFÖRTRYCK

Slakten på kristna fortsätter ostört

380 miljoner kristna utsätts för förtryck och förföljelser. Utvecklingen har bara blivit värre, skriver **Jacob Rudenstrand**.

PÅ ETT SÄTT VAR DET en jul likt många andra jular för den kristna minoriteten i Syriens huvudstad Damaskus. I stadsdelen Bab Sharqi, som även är säte för det ortodoxa patriarkatet, sken en neonskylt med de engelska orden "Merry Christmas". Även den uråldriga gatan, *al-Mustaqeem* med sina caféer och butiker, hade smyckats med julgranar och juleljus.

"Raka gatan" som den kanske är mest känd som, är den plats som Saul från Tarsos ska ha kommit till omkring år 35 (Apostlagärningarna 9:11). Hans ursprungliga plan hade varit att fängsla alla som bekände sig till *Vägen* (en tidig beskrivning av Jesu efterföljare), men efter att ha förlorat synen på vägen till Damaskus blev han uppsökt av en av Jesus lärjungar vid namn Ananias. Det dröjde inte länge förrän Saul, förföljaren av Kristus, blev en efterföljare av Kristus – sedermera känd som aposteln Paulus.

Det var även i Damaskus som kyrkofa-

dern Johannes Damaskenos verkade, omtalad bland annat för sin sammanställning av den ortodoxa tron och kritik av heresier. Han föddes under en politisk omvälvande tid, inte långt efter att den förste kalifen Abu Bakr låtit invadera staden under 600-talet.

Även för de kristna som idag bor i Syrien är det en turbulent tid. Bara några veckor före jul störtades Bashar al-Assads regim av jihadistgruppen Hayat Tahrir al-Sham (HTS). På nyårsafton bjöd landets nya ledare, Ahmed Al-Sharaa, in en stor delegation av kyrkoledare där han försäkrade dem att landets minoriteter skulle skyddas. Detta eftersom Assad hade åtnjutit ett visst stöd från kristna då många såg honom som ett skydd mot ännu värre krafter. Att de nu skulle bli måltavlor var ingen orimlig tanke. I områden som tidigare kontrollerats av HTS har kristna nämligen både kidnappats och fått sin egendom konfiskerad.

TROTS FÖRSÄKRINGARNA är det en osäker framtid som Syriens kristna går till mötes. De har varit med förr. I syriskiska områden som ockuperades av Islamiska staten har några av världens äldsta kyrkor och kloster förstörts. Efter IS folkmord på yazidier och kristna valde många att lämna landet. Den kristna minoritet som levte i landet i 2 000 år har krympt dramatiskt, från över en miljon till omkring 300 000. Många lever också som internflyktingar i områden med övervägande kristen befolkning. Samma mönster återkommer i övriga Mellanöstern, där kristendomen en gång startade.

Nigeria är det land där flest kristna mördas för sin tro.

Katolska kyrkans apostoliske nuntie i Damaskus, kardinal Mario Zenari, är dock försiktigt optimistisk. Till Vatikanens nyhetsbyrå säger han efter att ha träffat den nye utrikesministern Asaad Hassan al-Shaibani: "Kristna har fått möjlighet – åtminstone i ord – att delta i återuppbyggnaden av det nya Syrien och främja värden som mänskliga rättigheter, frihet och respekt för alla. Det är viktigt att vara närvarande och aktiva i denna återuppbyggnad." Frågan är om de kristna anser att fortsatt närvaro i Syrien är värt priset.

Trenden pekar nämligen i motsatt riktning. Detta enligt människorättsorganisationen Open Doors årliga rapport, World Watch List (WWL), som kom i januari. Den granskar i vilka länder kristna förföljs mest. I år konstaterade organisationen att 380 miljoner kristna runt om i världen förtrycks. Förra året låg siffran 365 miljoner. Syrien hamnar på plats 18, jämfört med plats 12 förra året, men då ska noteras att rapporteringsperioden är mellan 1 oktober 2023 och 30 september 2024 – alltså innan islamistiska HTS störtade Assadregimen.

I ANDRA LÄNDER där kristna utgör en minoritet under islamiskt styre ser framtiden likaledes dystert ut. Det gäller alltså inte bara det som var Islamiska statens kalifat i delar av Irak och Syrien. I länder söder om Sahara har grupper kopplade till såväl Islamiska staten som al-Qaida fortsatt att växa. *Economist* beskrev 2022 Sahelregionen som "världens terrorhotspot" och häromåret konstaterade säkerhetsanalytikern Colin P Clarke i magasinet *Foreign Policy* att IS kontrollerar ett område som sträcker sig från utkanten av Västafrikas kust ända till Tchadsjön i öster. Därför är det ingen överraskning att det är just där som våldet mot kristna främst förekommer. Och medan det politiska förtrycket ökar, är det ändå våldsutövningen som ökat mest, med 102 procent på åtta år, enligt Open Doors.

Även om flest kristna förtrycks i länder som Kina och Indien – och Nordkorea kvarstår som den värsta förbrytaren – är det söder om Sahara som är det farligaste området för kristna. Nigeria är det land där flest kristna mördas för sin tro, vid sidan av förstörda kyrkor och kidnappningar av församlingsledare och barn. Ett konkret exempel på detta är de blodiga attentaten i samband med högtiderna jul och påsk. Julen 2023 dödades nära 200 kristna i koordinerade islamistattacker och i vad som var den värsta massakern i landet sedan 2018. Den ledde även till att tusen-

tals kristna förlorade sina hem och följderna präglar fortfarande hela samhällen. I en rapport från december förra året skrev den nigerianske journalisten Stefan Kefas: "Många familjer är hemlösa och rädda för att återvända hem. Den psykologiska påfrestningen på barnen är allvarlig. Traumarådgivare rapporterar om hela samhällen som kämpar för att sova eller fungera i det dagliga livet." Enligt Kefas hade ingen av dem som utförde massakern ännu ställts inför rätta.

INTE SÄLLAN HAR attackerna mot Nigerias kristna beskrivits som markkonflikter mellan kristna bönder och muslimska herdar och något som ytterst bottnar i klimatkrisen och begränsade resurser. Detta var något som USA:s tidigare Nigeria-ambassadör, Mary Beth Leonard, hävdade.

Flyktingar undan islamistiska Boko Haram i nordöstra Nigeria.

FOTO: TT

de i en utfrågning i den amerikanska senaten 2019. Bland annat talade hon om "eskalerande konflikter mellan jordbrukare och boskapsskötare och mellan samhällen, ofta baserade på konflikt om resurser".

Två år senare tog Bidenadministrationen bort Nigeria från USA:s utrikesdepartements svarta lista över länder där religionsfriheten hotas mest. Även i Sverige har det religiösa våldet i Nigeria relativiserats. Dåvarande utrikesminister Ann Linde

(S) hävdade 2020 att det hela "bottnar i huvudsak i bristen på tillgång till allt knappare resurser". Att den systematiska förföljelsen av kristna inte nämns i Utrikesdepartementets rapport "Mänskliga rättigheter, demokrati och rättsstatens principer i Nigeria" från 2019 (som ännu inte har uppdaterats) kanske därmed är symptomatiskt.

I EN FYRAÅRSRAPPORT (2019–2022) över terrorattackerna som släpptes i somras konstaterar dock Observatory for Religious Freedom in Africa att klimatförändringar är en förenklad förklaring. Bland de 30 880 civila som dödats i terrorattacker i Nigeria var antalet kristna offer 22 361 medan antalet dödade muslimer under samma period var 8 314. Det är en skillnad på nästan tre mot en i ett land där den kristna respektive muslimska delen av befolkningen är ungefär lika stora. Som den katolske prästen Remigius Ihya i delstaten Benue i sydöstra Nigeria retoriskt frågade i en intervju: "Hur kan klimatförändringarna få någon att hacka ihjäl en människa med en machete? Hur förklarar det att någon skjuter obehäpnade bybor i ryggen med en AK-47 när de försöker fly från en terroristattack?"

Förra året var det svenska biståndet till Nigeria mer än 199 miljoner kronor. Merparten gick till akuthjälp och humanitära insatser inte minst för landets internflyktingar. Samtidigt visar Open Doors-rapporten *No road home* hur det förekommer religionsbaserad diskriminering vid olika insatser riktade till internflyktingarna. Kristna har rapporterat bland annat orättvis behandling och religiöst baserad diskriminering, särskilt när det gäller tillgång till boende och humanitärt bistånd. I vissa fall har kristna till och med pressats att konvertera till islam. En kyrkoleddare i delstaten Borno säger enligt rapporten: "De kristna tas inte om hand på samma sätt som muslimerna [...] när de kristna upptäckte att de inte fick mat eller kläder som muslimerna lämnade de lägren."

I ÅRETS REGLERINGSBREV till Sida ska myndigheten för första gången redovisa sitt "arbete för att främja religionsfrihet, inklusive rätten till frihet från religion, och religiösa minoriteters rättigheter, med särskilt fokus på [...] det humanitära biståndet." Senast den 31 mars ska myndigheten återrapportera.

Frågan är varför något sådant krav inte funnits med tidigare. Under tiden fortsätter slakten på kristna. Att Maria Malmer Stenergård i sin första utrikesdeklaration som utrikesminister tog upp förföljelsen av kristna och vikten av att försvara religionsfriheten var välkommet. Nästa steg borde vara att likt Danmark och Norge utse en särskild representant för religionsfrihet vid UD för att samordna arbetet. ✨

Livet är tillbaka

En svensk innovation har revolutionerat protestillverkningen. Den har gett amputerade ukrainska soldater möjlighet till en omstart, skriver **Alex Voronov**.

DET VAR 2 maj 2023. Striden om Bachmut gick mot sitt slut. De ukrainska styrkorna höll fast vid de sista gatorna i höghusområdet i västra delen av staden. Infanterisoldaten Anton Ivantsiv, 40, skulle försöka få bort kamrater från en farlig position då det hände. Han minns ett prasslande ljud, ett tecken på att det kommer att smälla nära, varefter allt svartnade. Därefter följde korta sekvenser av bilder, känslöförmågor och tröstande ord: "Allt kommer att bli bra."

120-millimetersgranaten som landade fem meter bort dödade hans stridskamrat. Ivantsiv berättar att ett litet granatsplitter passerade under kamratens skyddsväst, träffade hjärtat och släckte hans liv omedelbart utan att lämna några andra spår.

Läget för Ivantsiv var det omvända. Hans kropp var söndertrasad men snabb evakuering och skickligt vårdarbete räddade hans liv. Granaten slet av vänster arm vid armbågen samt vänster ben, medan högerarmen fick amputeras på grund av "tourniquetsyndrom", som Ivantsiv omnämner det. Om det blodstoppande förbandet, en tourniquet, har suttit på för länge eller inte lossats en tid efter den första hårda åtdragningen så riskerar man vävnadsskador och kallbrand. Om tillståndet är kritiskt återstår bara amputation.

Där låg nu Anton Ivantsiv på sjukhuset, med frun Aljona vid sin sida, utan armar och med bara ett ben, arg men fast besluten att fortsätta leva utan att riktigt veta hur.

Men så träffade han Vjatjeslav Zaporozjets.

FÖRE DET FULLSKALIGA kriget var Zaporozjets, 48, en framgångsrik byggföretagare som byggde allt från privatbostäder till köpcentra. Han tjänade mycket pengar och levde det liv som anstår en person med

Anton Ivantsiv blev allvarligt skadad men överlevde en granatattack. FOTO: ALEX VORONOV

denna ställning i Ukraina – jättevilla i Kiev, en samling premiumbilar, egen helikopter.

Den ryska invasionen den 24 februari 2022 förändrade allt även för honom. Ukraina var under attack. Landet behövde frivilliga där var och en fick göra vad den kunde.

Byggandet lades åt sidan. Zaporozjets började köra ut civila från det av ryssarna inringade Tjernihiv och fortsatte sedan med evakueringar av sårade soldater i öst. Han använde till en början sina egna bilar och egna besparingar.

Han och hans grupp befann sig i Kramatorsk den 8 april 2022 när Ryssland bombade tågstationen med två ballistiska missiler. Minst 60 personer dödades och över

150 skadades i attacken. Zaporozjets har berättat hur de samlade in oidentifierbara kroppsdelar och lade dem i säckar, och hur han sedan bemannade en telefonlinje för att ta emot samtal från anhöriga som ringde, igen och igen, i sitt sökande efter sina nära varav en del låg i de där säckarna.

FLERA AV DE soldater och civila som Zaporozjets evakuerade under dessa månader hade fått armar och ben bortsprängda. Tankarna på dem upptog allt mer av hans energi. "Jag ville göra något för dem men visste inte vad. Jag kan ju inget om detta", berättar Zaporozjets. Han återvänder ofta till minnet av en evakuerad flicka i Tjernihiv som hade förlorat båda benen.

Men Zaporozjets var inte ensam om att tänka i de här banorna. En som också gjorde det var traumakirurgen Oleksandr Haluzynskyj. Han har arbetat inom biomedicin och ortopedi och är ett känt namn inom läkarkåren i Kiev.

”Jag har länge varit intresserad av innovationer och fick för flera år sedan upp ögonen för Brånemarks metod. Men förut var det bara teori. Behovet var inte så stort eftersom vi inte hade så många amputerade personer i Ukraina. Men så kom kriget...”

av muskelsignalerna, sker detta mer eller mindre automatiskt, precis som den som har en underarm inte tänker på att spänna den för att använda handen.

Det här är möjligt även med hylsproteser men elektroderna sitter då utanpå kroppen vilket gör att signalen till protesen inte alltid är pålitlig. Med en osseointegrerad protes är det möjligt att förfinas signalerna så att elektroder leds genom implantatsystemet.

Medan Haluzynskyj följde dessa innovationer på avstånd och såg dess möjliga

I maj 2023 anlände Rickard Brånemark till Kiev. Han opererade, lärde upp de ukrainska kirurgen, och kom sedan tillbaka ytterligare tre gånger. Sammantaget genomförde han mellan 15 och 20 operationer i Ukraina – det beror på hur man räknar eftersom i teknisk mening två operationer på en patient kan utföras vid ett och samma tillfälle, vilket Brånemark också gjorde.

”Nu kan ukrainarna detta”, säger Brånemark. Resultatet talar för sig. Sedan i maj 2023 har totalt 60 patienter fått hans implantat.

Det exakta antalet amputerade soldater är liksom det totala antalet sårade i kriget en statshemlighet, men det kan röra sig om mellan 50 000 och 100 000 personer som förlorat armar eller ben.

Haluzynskyj talar om en metod som kallas osseointegration och är en strukturell förbindelse mellan levande ben och ett artificiellt material, titan. Metoden uppfanns på 1960-talet av den svenske läkaren Per-Ingvar Brånemark (1929–2014) för att fästa tandproteser i känen. 30 år senare utvecklade hans son Rickard metoden för att sätta fast arm- och benproteser.

Han är ortoped och liksom sin far verksam vid Sahlgrenska universitetssjukhuset. 1996 disputerade han på en avhandling om biomekaniska studier av osseointegration. Den första operationen med metoden genomfördes 1990 på en kvinna som hade förlorat benen. De skelettförankrade systemen levereras av företaget Integrum som Rickard Brånemark startade och där han nu är största ägare samt styrelseledamot och vetenskaplig rådgivare.

ETT TITANIMPLANTAT, en fixtur, skruvas i skelettet. På den appliceras en skruvformad så kallad distans som protesens fästs i. Metoden har flera fördelar. Traditionell hylsprotes är svår att få att fungera om arm- eller benstumpen är väldigt kort. Problem uppstår även om patienten går upp och ner i vikt vilket förändrar storleken på stumpen. Selar som håller hylsprotesen på plats kan i sin tur skava och vara besvärliga vid ansträngning eller när det blir varmt. Inga av dessa problem finns med en protes som sitter i ett implantat.

Moderna proteslösningar har även en rörelsefunktion där man leder om muskelelektroniska signaler. Säg att personen har en arm- och handprotes men inte kan styra handrörelserna som vanligt, eftersom underarmen saknas. Det löses genom att nervsignalerna styrs om till biceps och triceps. Genom att spänna dem öppnas och stängs handen. Över tid, med träning

användning i Ukraina, gick Rickard Brånemark i samma tankar. På sommaren 2022 fick de två kontakt och började mejlväxla. Brånemark och Integrum var villiga att bistå med att ta osseointegration till Ukraina. Men hur skulle det organiseras? Parallellt med kontakterna med svensken fick Haluzynskyj upp ögonen för Zaporozjets som en person som kunde få saker gjorda.

DE SLOG SINA påsar ihop och bestämde att etablera en operationsverksamhet i Ukraina med ukrainska kirurger. För att lära upp dem skulle Brånemark operera i landet med ukrainarna som elever. Ansvaret för operationerna togs av det nybildade ukrainska Centret för komplex endoprotetik, osseointegration och bionik, med den korta namnvarianten Endoprotez. Zaporozjets, Haluzynskyj och ytterligare en läkare, Oleksandr Linenko, utgör ledningen. I anslutning till operationsverksamheten skapades även ett rehabiliteringscenter.

Rickard Brånemarks revolutionerande protes. FOTO: ALEX VORONOV

DET ÄR SKAPLIGT många med denna metod globalt sett. Men det är en droppe i havet i förhållande till behovet. Det exakta antalet amputerade soldater är liksom det totala antalet sårade i kriget en statshemlighet, men det kan röra sig om mellan 50 000 och 100 000 personer som förlorat armar eller ben. Några tusen av dem har mycket korta arm- och benstumpar.

Ivantsiv är en som hade tur. Innan han kom till Endoprotez hade han försökt men misslyckats med proteser. Högerarmen hade amputerats väldigt högt upp. Zaporozjets fick höra talas om Ivantsiv, sökte upp honom på hans sjukhus i Lviv i augusti 2023 och sade åt honom att följa med till Kiev.

I december låg Ivantsiv på Brånemarks operationsbord. Han har nu inopererat implantat i båda armarna och i vänstra benet och tränar emellanåt med lånade proteser medan han väntar på egna.

Fram till nyligen betalade centret för operationer helt med insamlade medel men nyligen öppnades vissa möjligheter att få proteser bekostade av staten. Operationerna och implantaten måste dock fortsatt täckas med egna medel.

IVANTSIVS OPERATIONER inklusive tre implantat kostade motsvarande 820 000 kronor. Tillsammans med proteser kommer det att landa på runt tre miljoner. Det är ett stort belopp i Sverige. I Ukraina är det svindlande. Det är inte heller så att den ukrainska staten omfamnar den här innovationen med samma självklarhet som Oleksandr Haluzynskyj och hans kolleger gjorde.

Men för veteraner som Ivantsiv är det hela skillnaden mellan ett liv i isolering och möjlighet till omstart. När jag får höra att hans döttrar, åtta och tio år, bor hos släktingar i Tyskland föreslår jag försiktigt att han kanske i en snar framtid kan åka till dem.

”Jag ska säga mer än så”, svarar Ivantsiv, ”jag kommer att köra bil till Berlin.” Så berättar han att han redan har tittat på anpassade bilar. Det är på det spåret Ivantsiv är nu. Och att göra upp planer är att leva. 🌟

Vi var ett sorgligt gäng

Kul-Is-Gyök kanske inte ligger lika bra i munnen som Gre-No-Li men faktum är att fotbollslandslagets nuvarande anfallstrio får många att tro på en ny bronsålder. Det blir i så fall förmodligen den sista. Därefter börjar vi nog se effekterna av ett svenskt självskadebeteende vi kan kalla progressiv nivellering. Och jag är själv medskyldig.

Det började på en grusplan på Kungsholmen i mitten av 00-talet. Helt i strid med mina instinkter gick jag med på att bli assisterande tränare till min 10-årige sons fotbollslag. Min uppgift var i stort sett att dela ut västar. Vad jag inte insåg var att jag likt en amerikansk vicepresident befann mig blott ett hjärtslag från makten, så när den riktige tränaren en vecka senare tog sin son och drog till Brommapojkarna stod jag där och svor eden. Och jag var ungefär lika lämplig som Dan Quayle.

Problemet var föräldrarna. Runt en tredjedel av pojkarna var ditsläpade av innerstadsföräldrar som å ena sidan kände ett trängande behov av att barnen skulle Ha En Aktivitet, å andra sidan strängt bevakade att absolut inga krav eller disciplinuppehållande åtgärder ingick i mitt ledarskap. Jag önskar att det här vore en Döda poeters sällskapshistoria där jag agerade karismatisk rebellledare och förlöste dessa barn i strid med deras förstockade föräldrars vilja. Men eftersom jag vet lika lite om fotbollsträning som civilkurage fogade jag mig.

Dagens unga fotbollsspelare drabbas av anti-elitism. FOTO: JÖRGENWIKLUND/TT

Vi var ett sorgligt gäng. Träningarna var som fortsättningskursen på öppna förskolan. Lagmoralen var obefintlig, under matcherna satt avbytarna med ryggen mot spelet och lekte i sanden. Botten nåddes när två av våra spelare inom loppet av ett par minuter gråtande bröt matchen med hänvisning till håll.

Förortsklubbarna – motiverade, drillade och med bistra Balkanpappor som tränare – lekte med oss. Vi åkte på den ena sant meritokratiska kalsongdragaren efter den andra och jag tror att det kändes rätt och riktigt och välförtjänt för alla inblandade. Utom de progressiva innerstadsföräldrarna.

Och bisarrt nog verkar det vara dessa som numera har tagit makten över svensk ungdomsfotboll. Sedan flera år tillbaka råder inte bara tabellförbud (förbundets egen benämning) utan förbud mot att ens notera matchresultat för barn upp till 12 år. Det är

som om Skolverket hade tagit fram policydokumenten.

Så medan spanska, franska och brasilianska ungdomsakademier inventerar favelor och vaskar fram världsspelare på löpande band ägnar sig svensk fotboll åt att skuldbelägga och försöka utplåna själva tävlingsmomentet i sporten. Man kan tycka att barn som själsligt deformeras av 3-0 i baken i Sankt Erikscupen borde ägna sig åt meditation eller pappersslöjd och lämna tävlingsidrotten åt dem som gillar att tävla. Istället satsar vi på att i vår elitistiska "anti-elitism" försöka täppa till ännu en utvecklingsväg för mindre bemedlade talanger. Det är ingen svårighet att betrakta saken ur ett klassperspektiv.

En viss tröst är att barnen själva ignorerar de här ukaserna, de räknar mål och håller reda på resultat, de sörjer och hänger sig åt ideologiskt suspekt måljubel. Men det är kanske bara reaktionära reminiscenser som kommer att slipas bort med tiden.

Det utopiska slutmålet är väl fotbollsmatchen som min kompis deltog i på Kommunistisk Ungdoms sommarläger utanför Flen 1982. De var bara ett lag på planen, de hade bara en målbur, och när de gemensamt lyckades sparka in bollen firade de genom att samlas i en skuttande klunga och ropa: "Hopp, hopp, hopp! Kärnvapenstopp!"

Wilhelm Behrman

BARN ÄR ÄNNU BARN

I julas var mina föräldrar kattvakt åt grannen. När jag följde med in för att utfodra grårandiga, urgulliga Sigge föll mina ögon på det senaste numret av *Kamratposten* som låg på köksbordet. Jag började förtjust bläddra i den. Som barn tillbringade jag otaliga timmar på sovrummets rosa plastmatta och läste gamla blekta *KP*-exemplar ärvda av min storasyster och sådana jag själv fick i brevlådan. Nu var det dock många år sedan jag senast slagit upp de glatt illustrerade sidorna, och jag kände mig lätt förundrad över att tidningen fortfarande existerar.

Som barn av det sena nittio-talet befinner jag mig för närvarande i en tillvaro rätt bortkopplad från barn och ungas vardag. Varken

jag eller några nära vänner har barn, och jag har själv länge varit minstingen i släkten. Utan egna referensramar har jag okritiskt lyssnat till de olycksbådande skrin som nått mig genom etern: Barnen sitter stilla för mycket! Barnen kan inte läsa! Tonåringarna hjärntvättas av sociala medier! Visst ligger det onekligen bistra sanningar i dessa varningar – men när jag bläddrade i *KP* nåddes jag av en trygg insikt: barn är som de alltid har varit.

De olika insändarsidorna är bäst. Signaturen *HEJJJ* undrar hur "riktig" kärlek känns. Signaturen *D:* glömde svara på ett sms där en kille frågade chans, och nu sms:ar han *hela tiden*. En annan berättar om

när hen skulle ta av sig överdragsbyxorna men av misstag drog ner även brallorna inför hela klassen. Några barn berättar om sin klädstil – en kille som är "alternativ" i bandt-shirts och randiga handledsvärmare, och en flicka som är "terian" med pyntad kattmask och svans (visserligen en modern företeelse, men vilken tolvåring vill inte vara en katt eller rävf?).

Vi lever oroliga tider, och det är inte underligt att det ibland känns som om marken gungar under våra fötter. Men jag kan härmed rapportera att barnen fortfarande i allra högsta grad är barn. *The kids are alright.*

Linnéa Backvall

Svensk film – i ständig kris

Fredrik Johansson
är konsult och
skribent.

Så länge jag kan minnas har svensk film varit "i kris". Detta tillstånd har ibland varvats med rapporter om att svensk film "inte mår bra". Går man till tidningsläggen bekräftas bilden.

År 1970 befinner sig svensk film enligt SvD i "en allvarlig kris och filmarna är djupt oroade inför framtiden". "Det går en kal-kon genom den svenska filmvärlden", menar en ledare i samma tidning 1989 och krisen är "värre än någonsin".

I februari 1992 hävdar en debattartikel att en fördubbling av det statliga stödet möjligen kan "rädda en svensk film i kris". År 2004 hade "bot-ten gått ur" svensk film. Den "är slut nu", enligt *Aftonbladets* sagesmän. Året därpå kunde *Expres-sens* läsare svalka sig med att detta med att filmen befann sig i kris inte var något nytt, utan "det brukar den vara".

År 2010 utbröt en infekterad debatt, där en krönikör i *Aftonbladet* blev kritiserad för att slentrianmässigt sjunga den svenska filmens kris. I samma tidning kunde man några månader senare trösta sig med att "mycket är visserligen dåligt, men tro mig, det gäller hela repertoaren inklusive de utländska filmerna".

ÅR 2015 VAR DET digitaliseringen som drivit in svensk film i kris. Enklare och billigare distribution skapade ytterligare elände. Är det inte för dyrt – så är det för billigt. Fyra år senare spådde DN att svensk film skulle slå bottenrekord. "Svensk film befinner sig ju i en kris", påminde man – möjligen något överflödigt – läsarna.

Den 29 januari i år kunde Filminstitutets vd meddela *Göteborgs-Postens* läsare att svensk film nu befann sig i "en kreativ kris". I sin tur skapad av "den ekonomiska krisen". Bara tre svenska filmer kommer att ha premiär på biograferna i vår. Ett besked som en del tog med viss lättnad.

Redan 2001 skrev en avgående barnfilmskonsulent en lätt rasande avskedsartikel i *Aftonbladet* om sin arbetsgivare Filminstitutet. Ingressen utlovade en genomgång av "myglet", "dubbelrollerna" och "fegheten". För att understryka eländet poserade filmkonsulenten på det sätt som filmkonsulenter brukar posera: ståendes på ett blåsig och vinterlerigt Gärdet med flaxande hår framför det parkeringshus i vilket Filminstitutet valt att förlägga det filmindustriella komplexets sviktande hjärta. Att vara filmkonsulent får det allra innersta av den administrativa byråkratin i en mellanstor norrländsk inlandskommun att framstå som en dekadent nattklubb på Rivieran.

Lite uppiggande i allt elände var dock sam-me konsulents uppgörelse med stereotyp-tiga danskar som blåste svensk film på peng-ar. "Arrogansen är stor: man kallar svenska kro-nor för 'Sverige-pesetas' och startar bulvanbolag i Sverige för att komma åt pengarna – men alla beslut om skådespelare, regissör och så vidare fattas i Danmark."

För den som vill närma sig en filmkonsulent finns här en uppenbar filmidé. Men jag gissar att någon kreativ dansk redan har snott den. "Bran-schen är i många stycken – vilket nyligen konsta-terades på SFI:s [Svenska Filminstitutet] semi-narium om kvinnor och film – en tämligen kon-servativ herrklubb."

Stämmer det? Jag har varit på fler konserva-tiva herrklubbar än på seminarier om kvinnor och film. Men de förra plågas sällan av kris och eller något överdrivet lidande. Min bild är att filmbranschen i många stycken är just ett av SFI arrangerat seminarium om kvinnor och film. Med all den sprudlande kreativitet och livsglädje som får antas prägla ett sådant.

Upptädet vid invigningen av Göteborgs filmfestival i januari – då Parisa Liljestrand fick sina fiskar varma – har dragit igång en fantas-tiskt förutsägbar debatt. Om krisen enar "Filmsverige" är det inget mot vad en moderat kulturminister kan åstadkomma. Det har inte sparats

på indignationen. Den som inte ser storheten i svensk films nutid och framtid har framförallt fått sin bottenlösa brist på bildning förklarad för sig.

MEN DET FINNS undantag. I en artikel i *Fokus* är regissören och biografentreprenören Axel Öhman något på spåren: "Mitt intryck är att många inom den svenska filmbranschen idag ser på film som ett folkbildningsverktyg snarare än som konst eller underhållning. [...] Filminstitutet har i årtal styrt branschen mot filmska-pande som ska värna om jämlikhet, inkludering, rättvisa och demokrati. Film som ofta inte är sär-skilt underhållande och som ofta saknar konst-närlig verkshöjd."

Konstformen har genom filmpolitiken och filmbyråkratin förlorat sitt egenvärde och blivit instrumentell. Konsulenter som delar ut stöd har instruerats att se filmen som ett verktyg för att uppfostra medborgarna. Och uppfostran är som bekant inte bara tråkigt, det är också något ämnat barn. Alla har blivit barnfilmskonsulenter.

Svensk film är i kris. Den är djupare än någon-sin. I en orolig värld är det trösterikt med tillva-rons få konstanter. ✨

Bruno Liljefors är

Av Fredrik
Sjöberg

1

Fredrik Sjöberg

är skribent och författare. Hans biografi *Bruno Liljefors* kommer ut den 28 mars på Albert Bonniers Förlag.

Konstpubliken minns numera ingenting särskilt vid åsynen av en aldrig så välmålad morkulla på drag, eller alfågelflock i havsbandet.

Alltsammans började en tisdag, det var i april 2019. Den dagen ropade jag in en liten, illa medfaren oljemålning, föreställande en parningsberedd stortrapp (*Otis tarda*), världens tyngsta fågel med flygförmåga. Ett monster, tro mig, som de obildade människorna på auktionsfirman

gåtfullt bortglömd

Rävfamilj.

FOTO: ALAMY

trodde var en duva. Så stod i katalogen: "Duva. Okänd konstnär." På dukens baksida fanns dock ett antal mystiska noteringar (på ungerska) om att upphovsmannen var den svenske djurmålaren Bruno Liljefors.

Först fem år senare slapp jag ut ur labyrinten. Ändå hade jag tagit för vana att undvika berömda människor. Jag ville ju så gärna vara bäst, vilket är skäligen enkelt för den som ger sig på att nedteckna biografier om René Malaise,

Gustaf Eisen eller Anton Dich. I deras fall kunde vem som helst bli världsledande auktoritet på några veckor. Ingen annan visste något av värde. Eller så var det bara utslag av identifikation, ett sätt att uthärda insikten att jag själv snart är lika bortglömd. Charles Darwin och Carl von Linné ville jag ogärna skriva om.

Bruno Liljefors (1860–1939) hörde till samma kategori. Redan som tjugofemåring i mitten av åttiotalet lät han tala om sig som en av de tre »

”

Varför den gröna rörelsen inte har approprierat hans konst, så som nazisterna gjorde, är för mig en gåta.

stora. Det var han, Anders Zorn och Carl Larsson. Triumviratet, så kallades de redan då och på den vägen är det – eller var i alla fall. Häromåret lyckades en renhjärtad kännare på Nationalmuseum identifiera de tre stora i namn av Zorn, Larsson och Hilma af Klint – som vore nu Liljefors mest en affär för äldre män med lodenrock och jaktlicens.

Det och stortrappen lockade in mig i konstnärens liv. Ett par sedan länge dolda brevsamlingar dök upp, annat också. Jag satt fast som i fälla och började slutligen skriva.

Liljefors kom från Uppsala, där fadern var kruthandlare, och hans önskan att bli djurmålare bröt fram i barndomen. Drivkraften var stark, liksom talangen och ärelystnaden. Idag kunde han ha blivit professionell idrottsman. Redskapsgymnastik (räck), fäktning, skidåkning och allt vad det nu var hörde också till pojkens passioner, men hur det nu var så tog måleriet överhanden, och jakten. I sena tonåren antogs Liljefors som elev på Konstakademien i Stockholm, där han blev nära vän med den jämnårige Zorn

och en hel rad andra målare som snart nog skulle erövra scenen.

En starkare konstnärsgeneration har Sverige aldrig haft. Fullt jämförbar är bara den generation idrottsstjärnor som föddes 1956, med Björn Borg och Ingemar Stenmark i spetsen, och just som i deras fall hade framgången till viss del ekonomiska orsaker. Liljefors och hans kamrater steg mot berömmelsen under den expansiva mellankrigstid som inleddes efter fransk-tyska kriget 1871 och varade ända till första världskrigets utbrott 1914. Pengar, överallt, och en borgarklass med stora paradavningar.

Opponenterna, som de kom att kallas, hade lärt av den franska impressionismen. Nu var det friluftsmåleri som gällde, ljus och färg; det akademiskt påbjudna historiemåleriet hade inte en chans. Gustaf Cederströms *Karl XII:s likfärd* (1878) blev som en slutpunkt. Året därpå, när Liljefors började på Akademien, gav Strindberg ut *Röda rummet*. Romanen var en stridssignal som inte minst målarna hörsammade. Den idag marginaliserade bildkonsten blev en angelägenhet för de flesta.

Bruno Liljefors fick uppleva en hel serie genombrott. Först 1884, när han i Grez-sur-Loing nåddes av beskedet att målningen *Duvhök och orrrar* hade antagits till Salongen i Paris, som på den tiden var något av konstnärernas världsmästerskap. Redan då dök de första mecenaterna upp, sagolikt förmögna handelsmän och industrialister. Snart var han i smöret och tjänade pengar nog för att bilda familj; han gifte sig med barndomsvännen Anna Olofsson och byggde sig en ståtlig ateljé i Kvarnbo utanför Uppsala.

Nästa genombrott kom 1893, den gången i Berlin. Han gjorde succé med en separatutställning där nere och var själv på plats i dimman på den beryktade krogen Zum Schwarzen Ferkel, där Strindberg höll hov i sviterna efter skilsmässan från Siri von Essen. Det har alltid hetat att Bruno Liljefors var en renlevnadsman, och det stämmer ganska bra men inte mer. Hur som helst var tyskarna som galna i hans konst och inom kort övergav han Anna (hon hade fött fem barn) för att gifta om sig med hennes lillasyster Signe (som skulle föda åtta).

Till historien hör att Liljefors även bytte spår konstnärligt. Under åttiotalet var hans blick ofta vänd snett nedåt, mot naturens inre skrymslen och vrår. Han målade ett slags interiörer, underbart vackra, detaljerade studier av småfåglar, fjärilar, katter och allt möjligt annat. Nog för att han också målade jaktmotiv och brutala rovdjur, men grundtonen var i någon mening idyllisk. Han skildrade inte sällan faunans familjeliv, och lyckades återge djur i rörelse som ingen före honom ens hade varit i närheten av. Naturalism i bästa bemärkelse.

I början av nittioalet blev målningarna större och mörkare, väldiga tjäderspel och skogsinteriörer målade med bredare pensel, ibland med ett stänk av den ödesmättade

>>

Porträtt av unge Bruno Liljefors, 22 år, målat av vännen Johan Tirén 1883.

FOTO: FREDRIK SJÖBERG

Sparvar i körsbärsträdet.

FOTO: GETTY IMAGES

”

Sumpmarkerna Liljefors målade finns knappt längre, eller de slätterängar och dikesrenar där kornknarren spelade om näterna. Berguv, någon?

Jägare och gräsänder.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

symbolism som var på tapeten då. Arnold Böcklin och allt det där, ni vet. Han följde sin tid, ständigt nyfiken, låt vara att motivens tyngd nog också kan härledas till att skilsmässan och uppbrottet från Kvarnbo inte stod Strindbergs Inferno-kris långt efter.

Bruno och Signe Liljefors gifte sig i Köpenhamn vid midsommartid 1895, varefter de gömde sig på Idö i skärgården utanför Västervik. Det blev en besvärlig vinter. Stugan var dragig och pengarna slut, men måleriet nådde nya höjder när nu havsvidderna kom i förgrunden. Nationalmuseums *Havsörnar*, signerad 1897, var en sensation på Stockholmsutställningen samma år och så låg vägen fri mot det definitiva genombrottet i Sverige. Den snabbt växande familjen hade vid det laget bosatt sig vid Järnafjärden i Södermanland och bankiren Ernest Thiel hade börjat

investera stort i Liljefors. En separatutställning i Stockholm 1907 drog in många miljoner i dagens penningvärde.

Först efter kriget började bekymren torna upp sig. Operationsbasen flyttades till Österbybruk, en herrgård i Uppland närmare barnomens marker, men konstmarknaden var inte som förr. Jaktmarkerna var bra, men vännerna började försvinna – Carl Larsson dog 1919, Zorn 1920, J.A.G. Acke 1924 – allt medan rampljuset riktades mot Isaac Grünewald och de andra Matisse-eleverna. Jägarkåren höll ännu Liljefors högt, och grosshandlarna förstas, men han började bli en föredetting, sjuk och eländig. I slutet av tjugotalet låg dödsrunorna färdigskrivna på redaktionerna.

Kanske var det hans goda fysik, eller envisheten; i alla händelser kom han på fötter igen och levde ända till nästa krig. Hans trettioal skulle bli spännande, både konstnärligt och privat. Under några år bodde han som en gammal berguv i de tre översta våningarna i Sportpalatset på Kungsholmen, vid Sankt Eriksbron. En gubbe, visst, men produktiv som Claude Monet och vissa dagar lika briljant. I hans nogsam katalogiserade kvarläten-skap fanns närmare 900 målningar, många sensationellt bra.

Att riksjägmästaren, ministerpresidenten, folkmördaren med mera Hermann Göring hade fem verk av Liljefors på sitt jaktstall Carinhall kan vi inte gärna klandra konstnären för. Ej heller att gubben i tornet hyrde nakenmodell. Råvar och vinterharar i all ära, det finns ju annat också här i livet. Råvarna gick att leva på men måle-

Fällande vildgäss.

FOTO: ERIK CORNELIUS/NATIONALMUSEUM

Orrspel i mossen.

FOTO: ALAMY

”

Hur som helst var tyskarna som galna i hans konst och inom kort övergav han Anna (hon hade fött fem barn) för att gifta om sig med hennes lillasyster Signe (som skulle föda åtta).

riet från trettioalet är bra mycket intressantare än så. Dessvärre medger inte utrymmet en mer ingående analys av den saken här och nu. Så mycket ska dock sägas, att myllret av osignerade skisser är en djungel av äkta vara. Förfalskningar finns det annars gott om.

Eftermälet är intressant. Hur är det ens möjligt att kanonisera Hilma af Klint på Bruno Liljefors bekostnad? Ingen skulle komma på idén att avpollettera Zorn och Larsson på samma sätt. Vad var det egentligen som hände?

Avståndet mellan de två kulturerna – humaniora och naturvetenskap – var inte lika långt för hundra år sedan som det är idag. Nu är naturen i bästa fall för barn, och jägaren anses bland konstmänniskor barbarisk. Det har haft betydelse. Konstpubliken minns numera ingenting särskilt vid åsynen av en aldrig så välmålad morkulla på drag, eller alfågelflock i havsbandet. Sumpmarkerna Liljefors målade finns knappt längre, eller de slätterängar och dikesrenar där kornknarren spelade om nätterna. Berguv, någon?

Vidare är det förstås bra att ha många barn och ännu fler barnbarn, men risken är att familjen eller klanen får alltför stort inflytande över historieskrivningen med i längden tröttande skönmålningar som följd. Fläckfria hedersmän lever helt enkelt inte hur länge som helst. De blir till sist som karikatyrer, snälla tomtar utan djup.

En enklare förklaring, till sist, är att Bruno Liljefors i själ och hjärta var nomad. Flyttlasaset var hans naturgivna fortskaffningsmedel. Någon motsvarighet till Zorngården eller Sundborn finns därför inte i fallet Liljefors. Den stora villan han lät bygga vid Järnafjärden – Wig-

wam – har ironiskt nog de flummiga antroposoferna tagit över, och museet man försökte skapa i Österbybruk rann ut i sanden, delvis på grund av att många målningar stals. Uppsala kommun erbjöds en gång att köpa ateljén i Kvarnbo, men avböjde, och stugan de bodde i på Idö är känd inom radie på två hundra meter.

Ändå är jag optimist. Liljefors är unik.

Förresten finns Bullerö kvar. Jaktstugan där ute står ännu som ett monument över ett av Sveriges märkligaste konstnärskap. När Liljefors var som rikast 1908 köpte han hela Bulleröarkipelagen – hundratals öar längst ut i Stockholms skärgård – och inrättade där som ett reservat för jakt, naturskydd, skörlevnad och målarkonst. Ingen dålig kombination, ofta omsjungen av hans nära vän och vapendragare Albert Engström. Liljefors var när allt kommer omkring en föregångsman inom det svenska naturskyddet. Varför den gröna rörelsen inte har approprierat hans konst, så som nazisterna gjorde, är för mig en gåta.

På tjugotalet sålde han Bullerö till bankmannen Torsten Kreuger mot löfte om att vildmarken skulle bevaras för all framtid. Så blev det också. Kreuger sålde långt senare hela arkipelagen till staten trots att råare exploatörer var villiga att betala mycket mer. Nu i år, 2025, ska alltsammans ges ett varaktigt skydd som nationalpark. Säkert en turistmagnet, som Claude Monets trädgård i Giverny, bara större.

Och stortrappen, hur gick det med den? Fågeln som fick mig att göra avsteg från principen att bara skriva om de bortglömda. Jakten var spännande, som alltid, men jag vore väl en idiot om jag redan här berättade hur den slutade. ❀

Av Lars Peter Fredén

Kriget tar aldrig helg

De som vårdar ukrainska soldater utsätts för en ständig fysisk och mental press.

DEN 15 SEPTEMBER 2024

Stridssjukvårdare kallas soldater som flyttar skadade från slagfältet och forslar dem till en plats där det finns läkarvård. Under tiden ger de första hjälpen, om de kan.

De stridssjukvårdare jag får besöka bor permanent i ett skyddsrum, egentligen en jordkula som de själva inrett. Eftersom vi befinner oss mycket nära nollinjen har de ingen viloplats eller kök ovan jord. De vistas tre personer i det trånga utrymmet och får aldrig avlösning. (Däremot, antar och hoppas jag, får de den stadgade årliga permissionen på 2 x 15 dagar.)

”Vi hämtar helst skadade i skymningen eller gryningen, då drönarna inte ser. Vi tar dem i en skåpbil, vi kan ta sju man åt gången, och så för vi dem vidare till läkare. Ryssarna skjuter även på oss stridssjukvårdare. När de ser att någon ligger sårad väntar de tills vi dyker upp och då skjuter de på både oss och den sårade.”

”Vi gick med som frivilliga vid storkrigets utbrott. Bara en av oss har viss medicinsk utbildning. Vi andra gjorde helt andra saker före kriget.”

”De vanligaste skadorna är från granatsplitter och minor. Det kan hända att en sårad får vänta på oss i ett dygn eller längre. Med drönare kan vi under tiden skicka ut morfinsprutor.” De visar en

sådan, väl inpackad. Metoden verkar förutsätta att den sårade är vid medvetande och tillräckligt stark för att kunna ge sprutan åt sig själv.

På golvet står en skål mjölk. Stridssjukvårdarna håller katt.

DEN 16 SEPTEMBER

En stabiliseringspunkt, förkortat *stabpunkt*, betyder i Ukraina en plats där sårade stabiliseras, det vill säga deras skador bedöms och förbinds innan de skickas vidare till civila sjukhus, kan åka hem eller återvända till sitt förband. Varje bataljon har en stabpunkt. Här finns narkos och här upphör smärtan för soldaten.

Jag tas emot av läkaren Oleksandr, en ganska ung man. Samt av sjuksystem Anna, av administratören och före detta datorspecialisten Oleh och av en anestesilogisyster, som kom in sent i handlingen och som jag aldrig tog namnet på.

Normalt finns ännu ett lag med de tre medicinska tjänsterna så att de andra kan vila, men just nu har avbytarna permission.

Två operationssalar, vardera på 2 x 3 meter. Där verkar inget saknas, men de ligger i ett hus som tidigare beskjutits, i en dammig by med flera hus förstörda, och med ett bilvrak på gården. Här finns två hundar som personalen verkar ta hand om. Triage genomförs i ett separat rum intill »

PÅ CYKEL TILL UKRAINA

Sommaren 2022 tog jag mig på cykel ner till Ukraina via Baltikum och Polen, till Lviv. 2023 cyklade jag drygt 2 000 km runt de delar av Ukraina som var orörda av kriget, förutom luftangreppen förstås.

Ett år senare, i augusti och september 2024, cyklade jag i Ukraina igen. Det blev 1 650 kilometer, varav 1 000 längs fronten. Resan var på eget initiativ och utan något sällskap. Genom att färdas så ville jag skilja mig från journalister som kör bil – ofta tillsammans med en så kallad fixare, en infödd medarbetare, som föreslår och bokar upp intervjupersoner och vid behov tolkar. Jag ville inte att det skulle finnas något filter mellan mig och de soldater jag fick träffa.

Ut till frontområdena gick det inte att ta cykeln, på grund av vägspärrarna. Istället kördes jag dit av brigadernas pressofficerare, ibland försedd med skyddsväst och hjälm som

FOTO: ANATOLII LISYANSKY, 127 OBRTO, UKRAINAS VÄPNADE STYRKOR

de lånade ut. Fram till själva fronten släpptes jag inte, av säkerhetsskäl.

Jag kan inte ukrainska. De samtal som återges i denna artikel förde jag på ryska, någon enstaka gång på engelska.

Lars Peter Fredén
var Sveriges ambassadör
i Peking 2010–2016.

Läkare och kirurger i skyddsrum
vid ett fältsjukhus i Donetskregionen.

FOTO: MACIEK MUSIALEK/GETTY IMAGES

”

Ryssarna skjuter även på oss stridssjukvårdare. När de ser att någon ligger sårad väntar de tills vi dyker upp och sen skjuter de på både oss och den sårade.

husets huvudingång. ”Den som är medvetlös och inte kan prata tar vi sist, för det skulle ta för lång tid att ta reda på vad som är fel med honom, och under tiden skulle de skrikande kanske dö.”

Inga patienter ligger för närvarande inne. Eftersom det är en blåsig dag flyger inte drönare och därför såras färre. Man väntar på en soldat som sårats tre dagar tidigare men ännu inte kunnat forslas hit. (Tanken på vad soldaten just då känner, bokstavligen kände, gör mig nästan illamående.)

Vi slår oss ner vid ett bord i ett slags matrum. Väggen är täckt av teckningar från förskolebarn, gåvor till stabpunkten. Mitt under samtalet ringer någon på dörren och alla reser sig blixtnabbt, utan ett ord, och rusar dit, medan jag lämnas ensam kvar. Tveksamt följer jag efter, osäker på vad som väntar och om det verkligen är etiskt att stå och titta på.

Det var falskt alarm. Bara någon som ville tacka för den vård han fått, en man ur lokalbefolkningen, soldater släpps inte iväg för sådana besök. Folk bor kvar i byn, och skadas eller dödas då och då av artilleri eller glidbomber, förklarar läkaren Oleksandr. Deras barn kan förstås också råka illa ut.

Samtalet om skador återupptas. Vanligast är hjärnskakningar från explosioner. Stabpunkten kan inte göra så mycket mer åt dem än att lindra de akuta följderna som till exempel kräkningar. Explosionens tryck kan spräcka trumhinnan, men så länge delar av den är kvar växer den tillbaka av sig själv. (Hjärnskakningar är så vanliga i Ukraina att soldater jag talade med inte räknade dem som riktiga sår, de uppehöll sig istället vid

annat de råkat ut för. Ändå kan hjärnskakningar ge livslånga men: huvudvärk, minnesförlust, talstörningar, problem med synen och mardrömmar.)

Näst vanligast är splitterskador, fortsätter Oleksandr. Skyddsvästar hjälper mot dem men beroende på modell hjälper de olika mycket. Bäst men också tyngst är den amerikanska typen som går runt hela överkroppen och inte, som de med en separat fram- och baksida, lämnar bröstorgans sidor oskyddade. Den amerikanska modellen har skydd för haka och hals, så att rikoschettens av splitter eller kulor inte går in i halsen varvid den sårade förblöder. Inte minst har de en flik fram som skyddar genitalia. Ja, säger jag, det sista hade jag just tänkt fråga om, den skadan måste rimligen förekomma på grund av minorna, fast man kanske sällan talar om den av något slags anständighetsskäl. Oleksandr bekräftar det och tillägger att minskador var vanliga under motoffensiven sommaren 2023.

Skottskador är mycket sällsynta.

För hårt åtsnörda tourniqueter kan leda till kallbrand och då måste man amputera. En för löst anbringad tourniquet kan å andra sidan leda till att den sårade förblöder.

En amputerad soldat frikallas, men de som amputerats nedanför knäet kan få återgå till sin brigad, där de har sina vänner, och många gör det också. Inte till stridande funktioner förstås.

Hur kommer det att gå för krigsinvaliderna efter kriget? undrar jag. Illa, svarar Oleksandr. Det var inga bra förhållanden för handikappade redan före kriget och nu har det gjort förbättringar omöjliga. Oleksandr påpekar sedan vad jag aldrig tidigare tänkt på, men när han nämner det inser jag genast hur rätt han har, att vad gäller benamputationer är det en himmelsvid skillnad för patientens återanpassningsmöjligheter huruvida man amputerat nedanför eller ovanför knäet. Proteser är lättare att anbringa nedanför knäet och manöverförmågan i benet blir mycket större när knäet är kvar.

Oleksandr tänker sluta som läkare efter kriget. Han har fått nog. Upp till hit, säger han och håller upp en horisontell hand under hakan.

”Men”, invänder jag, ”det tar många års studier att bli läkare.”

”Ja, nio år hos oss.”

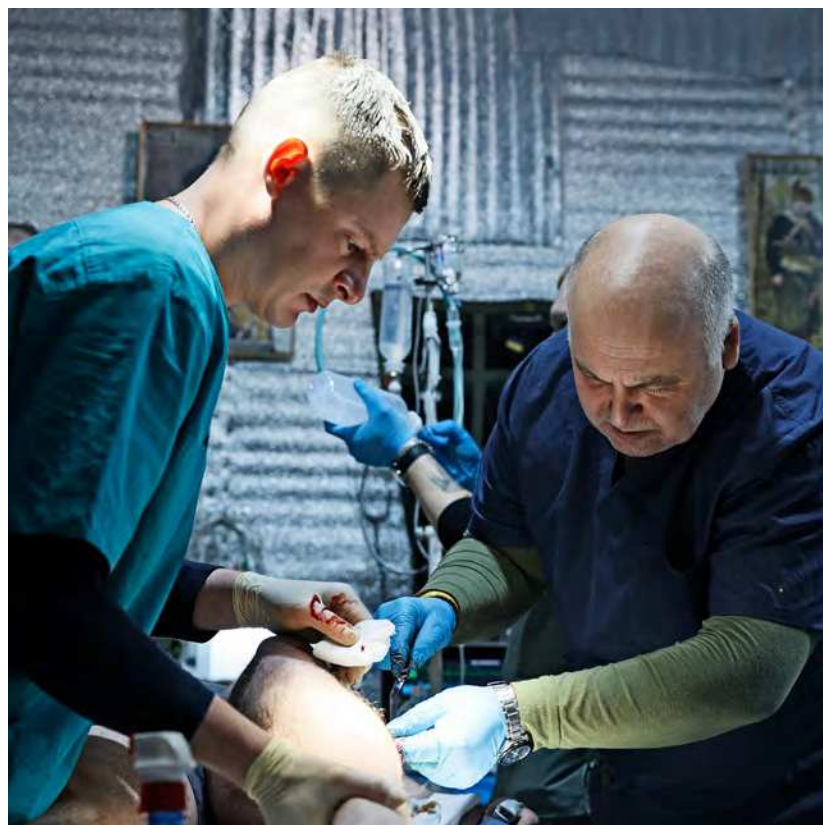
”Och det vill ni kasta bort? Och vad händer sen?”

”Ingen aning, men det får vara slut med det här nu.”

DEN 23 SEPTEMBER

I Chersonområdet besöker jag en brigads psykologer. De är fyra stycken och talar ikapp med varandra. Kateryna är den jag har lättast att förstå. De vanligaste psykologiska skadorna är skräck, apati och den överlevandes skuld, förklarar hon. Det sistnämnda är vanligast. Soldaten känner sig skyldig för att han överlevt när hans kamrater inte gjort det. Andra har mardrömmar efter att första gången ha dödat en fiende.

Behandlingen består av vila, samtal och, inte

Vård vid fronten i Donetskregionen.

FOTO: ROMAN CHOP/GETTY IMAGES

minst, handarbete. Man har hittills behandlat 130 personer. Om man antar att brigaden är på 4 500 man motsvarar det 2,8 procent av dess personal.

”Natos standardprogram för behandling av mentala sammanbrott har vi lärt mycket av, men Nato har aldrig upplevt en situation som vår: att vara så underlägsen fienden och att behöva föra krig på eget territorium. Inga andra arméer utom vår (och ryssarnas, visserligen) har heller behövt leva under detta konstanta drönarhot.”

Den mentala klyftan mellan dem som är hemma och dem som är vid fronten är bred och en orsak till skilsmässor, konstaterar Kateryna.

För egen del reflekterar jag över det självklara men förkrossande faktum att kriget aldrig tar helg. Det blir ett oavbrutet slitage på alla Ukrainas invånare.

DEN 25 SEPTEMBER

Ukrania publicerar inga siffror över stupade och sårade. Jag såg en hel del färskas gravar och några begravningar. Stupade verkar inte, som i en del andra krig, begravas i närheten av slagfältet utan förs tillbaka till sin hemort – säkerligen ett led i ansträngningarna att vidmakthålla hemmafrontens motståndsvilja.

Vid en begravning på landsbygden i utkanten av det gamla Galizien, några dagars cykling från Lviv, gick den lilla staden man ur huse för att hedra en stupad. Längs huvudgatan ställde de sig, i kilometerlånga led, var och en med blommor som de lagt framför sig på asfalten. I en timme stod de där, i hettan och under fullkomlig tystnad, tills likbilen kom. Knäfall och korstecken när den passerade. Kistan lyftes ut av soldater, kanske den stupades vapenbröder. En av dem fick slänga upp automatkarbinen högre upp på axeln för att få tag.

I närheten av Zaporizjzja träffade jag en person som ansvarade för kontakterna mellan en brigad och anhöriga till dess soldater och officerare. Till arbetsuppgifterna hörde att medverka i fångutväxlingar. Och att samla ihop döda från slagfältet. Jag kallade henne Maria, för vad hon gör är helgonlikt.

”Kropparna kan vara gamla, från några dagar till flera månader. Det är inget angenämt arbete men det är min uppgift. Farligt också förstås, oftast befinner sig ju de stupade som andra inte redan samlat ihop på mark som ryssarna håller nu. Vi kryper ändå dit när ryssarna inte märker det. Några gånger har jag använt rep och ankare för att dra bort dem, för att inte synas själv. Sen stoppar vi dem i säckar och överlämnar dem till bårhusen, och naturligtvis räcker inte bårhusen alltid till. Ibland hittar vi bara delar av kroppen. En gång bara huvudet och en hand. I början var jag den enda i vår brigad som gjorde detta.”

Hon visade i mobilen hur hon med stora blåa handskar vandrar runt bland döda på ett före detta slagfält.

”Och ibland är liken förstås ihopblandade. Då skriver vi bara att det här verkar vara till exempel tre lik. Sen får läkarna se om de verkligen har olika

Från vänster till höger: Oleksandr, Anna, Oleh. Den 10 januari 2025 förstördes stabpunkten av en rysk glidbomb.

FOTO: PRIVAT

dna. Identifiering med dna förutsätter att det finns nära släktingar, helst barn. Inte alla ukrainska soldater har id-bricka, jag till exempel har ingen, så förutom dna finns bara dokument påträffade på kroppen att utgå från, om det finns några.”

Döda ryska soldater samlar Maria också ihop, för de kan användas till att få tillbaka ukrainska kvarlevor som ryssarna håller. En informell prislista finns, där till exempel kroppen av en rysk luftlandsättnings soldat eller annat elitförband är värd fem ukrainska lik. ”Mest betalt fick vi för Wagnersoldater, för en sådan kunde vi få tillbaka tio ukrainska kroppar.”

Kontakten med anhöriga är påfrestande. Svårast är kontakterna med anhöriga till personer saknade i strid: ”Var är min make?” frågar de. Svaret ’vi vet inte’ är svårt att acceptera för dem. ’Visa mig åtminstone platsen där han stupade’, säger de också ibland och ofta går det inte, för att ryssarna håller den nu.”

Kvinnliga ukrainska fångar har alltid blivit våldtagna, berättade Maria. ”Det är för att förstöra dem så att de aldrig kan föda barn igen. Männenn har alltid torterats. Jag vill inte berätta vad de utsatts för.”

”Internationella Rödakorskommittén (ICRC) följer vår behandling av ryska krigsfångar noga. De får ofta bättre förhållanden i fångenskap än vi vanliga ukrainare får leva under. ICRC är ändå kritiska till minsta detalj i hur vi behandlar dem. Men ICRC har aldrig ens släppts in i de ryska fängelser där våra krigsfångar sitter.”

Allt detta berättade hon i en nästan oupphörlig ström av ord i en hurtig ton som efterhand nästan blev provande. Hon hade ett sådant där käckt ansikte, hakan förtröstansfullt uppåtvänd, och jag kan förstå att just hon varit beredd att samla ihop ruttna lik på ett slagfält. Hon hade beslutsamheten hos den som inte grubblar. Det är tur att det finns sådana människor. ❀

”

De vanligaste psykologiska skadorna är skräck, apati och den överlevandes skuld, förklarar hon. Det sista är vanligast.

Av Torbjörn
Elensky

3

Torbjörn Elensky är
författare och kritiker.

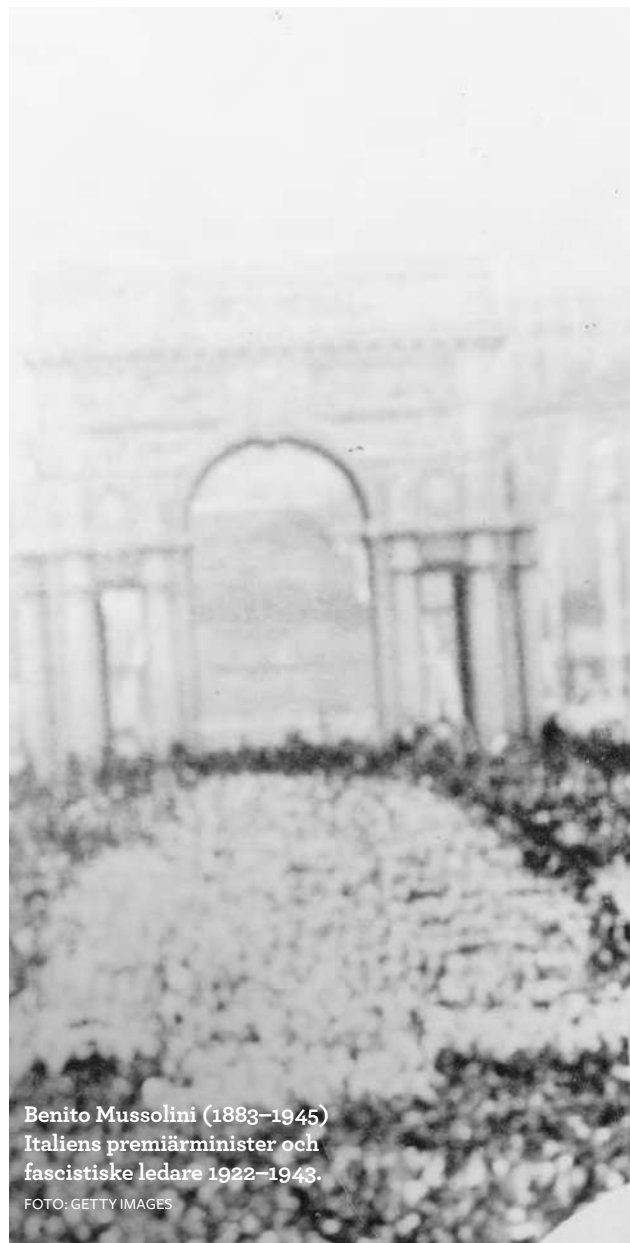
Mussolini var en

Den italienska fascisten lanserade ett nytt ledarideal: populistiskt och manipulativt. Två böcker skildrar hans väg till makten och oundvikliga nederlag.

Hur ligger det till med alla de här påståendena, som vi nu hört under så många år, att 1930-talet är tillbaka? Alla jämförelser mellan vår tid och de historiska händelserna? Det är så lätt att dra för snabba slutsatser och se likheter mellan ytfenomen, samtidigt som vi missar hur strukturella likheter återkommer i olika skepnader i alla epoker.

Tiden begränsar oss alla i vår förmåga att reflektera över oss själva. Det finns en viss mängd attityder, åsikter som ofta sitter ihop i paket på olika sätt och framförallt finns det olika modeller för hur vi tänker, som vi ofta inte ens är medvetna om. Till exempel föreställde sig 1600-talets filosofer världen som ett urverk, eftersom det var den tidens topp teknik – och idag tänker man sig den gärna som någon form av dator, med information som drivmedel snarare än kugghjul och fjädrar. Även politiskt har varje tid sitt ideal, som har att göra med var den största effektiviteten, auktoriteten och vad som uppfattas som det mest moderna kan finnas.

Upplysningstidens upplyste despot var både filosof och hantverkare, spelade flöjt och såg till det gemensamma bästa. Så kom Napoleon och en ny typ skapades: diktatorn som driver på utvecklingen med förnuft och våld. Denna typ var framträdande i olika varianter ända till första världskriget, men idealet togs över och gjordes, får man väl hoppas, en gång för alla obsolet genom de fascistiska och nazistiska excesserna. Bara om vi inser att fascismen, liksom nazismen, var revolutionär och i någon mening progressiv, det vill säga åtminstone varken konservativ eller reaktionär, utan syftade till att bryta ned det gamla samhället i vetenskapens namn, kan vi börja förstå dess plats i historien. Dessa ideologier var en del av utvecklingen, den mest fasansfulla och motbjudande, men inget avsteg i förhållande till den då rådande synen på historien och framsteget, utan groteskt följdriktig – precis som

Benito Mussolini (1883–1945)
Italiens premiärminister och
fascistiske ledare 1922–1943.

FOTO: GETTY IMAGES

sin röda motsvarighet i stalinismen och senare maoismen.

Två nya böcker skildrar den italienske fascistdiktatorn Benito Mussolinis liv, väg till makten, maktutövning och slutliga nederlag. Det har skrivit hundratals böcker om honom och det har säkert kommit fler medan jag läste dessa två. Intresset för den fascistiske ledaren är verkligen inte i avtagande, kanske särskilt mot bakgrund av att det är den senaste av varianterna av hans gamla parti, Fratelli d'Italia, Italiens bröder, som faktiskt styr Italien idag. Det hade nog ingen kunnat tänka

radikal revolutionär

”

Bara om vi inser att fascismen, liksom nazismen, var revolutionär och i någon mening progressiv, det vill säga åtminstone varken konservativ eller reaktionär, utan syftade till att bryta ned det gamla samhället i vetenskapens namn, kan vi börja förstå dess plats i historien.

sig 1945, när han och hans älskarinna Clara Petacci hängdes upp i fötterna på piazza Loreto i Milano. Men rätt få hade nog kring 1910 kunnat förutse att den socialistiske journalisten och läraren bara lite drygt tio år senare skulle bli en stilbildande diktator.

Den ena boken finns på svenska, Maurizio Seras *Mysteriet Mussolini. En diktators uppgång och fall* (Fri tanke) medan den andra, av Giordano Bruno Guerri, än så länge bara finns på italienska, *Benito. Storia di un italiano* (Rizzoli). Båda författarna är framstående kännare av denna epok, och de har gått omlott under flera år och skrivit om exempelvis Gabriele d'Annunzio, den

dekadente, senromantiske författaren som blev aktivist under första världskriget och som skapade mycket av den estetik som skulle bli fascismens i sin kortlivade lilla republik i Fiume i nuvarande Kroatien.

Båda har också skrivit lysande biografier över den motsägelsefulle och fascinerande Curzio Malaparte, som hann vara diplomat, författare, fascist och antifascist och slutligen maoist – samt som själv ritade en av de mest originella villorna på Capri. Giordano Bruno Guerri är historiker, från mycket enkel bakgrund, medan Maurizio Serra är son till en historiker, »

”

Hans fascism var motsägelsefull, nästan lite godtycklig, styrd av hans egna uppfattningar snarare än av någon konsistent ideologi.

själv framstående diplomat och numera även den första italienaren som valts in i franska akademien.

Jag ska inte göra för mycket av de personliga skillnaderna mellan dem, jag vet inget om deras eventuella relation, eller hur de ser på varandra som författare och specialister på den italienska fascismen, men det går inte att komma ifrån att deras olika temperament lyser igenom i skildringen. Genom detta får deras böcker sammantaget en nästan stereoskopisk effekt: de fördjupar bilden av den italienske diktatorn. Det är ingen tillfällighet att den ena boken heter Mussolini, medan den andra har hans förnamn som titel.

Det bör understrykas att både Serra och Guerri är motståndare till fascismen. Men där Serra lägger tonvikten vid Mussolini i hans offentliga roll, de diplomatiska och politiska förvecklingarna, och faktiskt ger uttryck för ett visst förakt för honom som person, är Guerri mera förstående såväl inför människan Benito, som inför vad det var som lockade italienarna så pass att han kunde styra landet i 20 långa år. För han var älskad och beundrad, inte bara i Italien utan på flera håll, inklusive i Washington och London. Hans fascism var motsägelsefull, nästan lite godtycklig, styrd av hans egna uppfattningar snarare än av någon konsistent ideologi. Journalisten Giorgio Bocca, som tillhörde en tidigare generation och som själv var partisan under krigets sista, tragiska och brutala år, har karakteriserat fascismen som ett slags enmansanarkism. Samtidigt villkorades den italienska diktaturen av att landet faktiskt hade en kung, som formellt sett var statschef – och som, än en gång rent formellt, avsatte Mussolini 1943.

Hur var det med stilen, talen från balkongen, sättet att framföra dem och gestikulera? Mussolini var skicklig på att använda journalfilmer för att sprida bilden av sig själv som allvetande och engagerad i smått som stort. Han uppträdde i baddräkt, uniform,

Milanos centralstation. En studie i fascistiska stilideal. FOTO:IGOR SOROKIN/ALAMY

kostym, labbrock, var med överallt och hade synpunkter på allt – detaljstyrde till och med hur vissa fascistiska fasadutsmyckningar skulle se ut. Sådana som än idag sitter kvar på flera hus i Italien.

Även om filmen gjorde att man kom närmare ansiktet var det länge stumfilm som gällde, och talen hölls inför folkmassor på torg, inför människor vars underhållning var opera, melodramer, folkliga pjäser och annat i samma stil. Röstläge, gester, konstpauser, liksom de operettaktiga uniformerna, var helt anpassade för den publiken. De tyska nazisterna kopierade mycket av de italienska stilmedlen, men gjorde det mera extremt. Rent stilmässigt var också bolsjevikerna viktiga inspirationskällor, det var de som började bära läderrockar och koppel och som använde godtyckligt våld för att ingjuta skräck i allmänheten.

Mussolini var länge mycket skeptisk till Hitlers framfart, italienarna tyckte att han var rätt löjlig, ironiskt nog, i sina bruna tights. Det fanns heller ingen antisemitism att tala om i den italienska fascismen, dess nationalism var inte rasistisk på det sättet, utan mera uppfylld av det stora arvet efter Rom.

En av de intressantaste personerna i Mussolinis liv under hans väg till makten och ända till början av 1930-talet var den venetianska judinnan Margherita Sarfatti. Hon var intellektuell, konstkritiker och en anhängare av modernitet och ny estetik. För några år sedan visades faktiskt en utställning kring hennes konstkritik på Milanos moderna museum, GAM. Mussolini sade själv i en intervju med en tysk reporter att ”antisemitismen existerar inte i Italien”. Likväl infördes raslagar även där 1938, i samband med att de två diktatorerna slutligen slog sig ihop, några år efter att de gemensamt hjälpt Franco till makten i det spanska inbördeskriget. Både Serra och Guerri betonar att italienarna inte var några särskilt entusiastiska antisemiter, men faktum är att det även där skedde deportationer och massakrer, särskilt under den så kallade Salòrepubliken, vilket för alltid gör att den italienska fascismen förknippas med Förintelsen.

Medan Serras bok är kalejdoskopisk och går igenom Mussolinis liv och bana ämnesvis är Guerris kronologisk. Den senare är också nästan

Affärsmannen Silvio Berlusconi var en ny sorts politiker. FOTO: PETER CAVANAGH/ALAMY

en coffee table-bok, i stort format och riklig med bilder. Serras är mycket intressant, men Guerris tycks mig djupare i sitt försök att förstå människorna. Hur många hängivna fascister behövs det egentligen för att skapa en sådan regim? Ganska få, faktiskt. En liten hängiven grupp som är beredd att kämpa för sin sak trumfar lätt en stor massa som helst vill ha lugn och ro. Italienarna, menar Guerri, var inte särskilt fascistiska av sig, däremot var de inte heller antifascister, sådana var ännu mer sällsynta än fascisterna, ända till krigets sista år. Han citerar författaren Italo Calvino, som också var partisan i sin ungdom, och som skrivit en fin roman om denna tid, *Stigen där spindlarna bygger bo* (Natur & kultur). Han poängterade att steget från att vara skeptisk till fascismen till att aktivt bekämpa den var så stort att det knappt gick i efterhand går att begripa.

Efter andra världskriget ersattes de högsända ledaridealerna i Europa av längtan efter otadliga tjänstemän, jurister och bänknötare som bit för bit baxade utvecklingen åt rätt håll. Undantag som general de Gaulle bekräftar regeln. Denna typ av ledare är inte entusiasmerande, deras budskap är inte revolutionärt utan förnuftigt, eller gör åtminstone anspråk på förnuft. Det är de som byggt våra välfärdsstater, utvecklat samarbetet i EU och som inte kan föreställa sig att någon egentligen, innerst inne, om den bara får veta hur bra det är, skulle vända sig emot deras ideal. Det är den enda vägen. Men väljarna har svårt att slå sig till ro med detta. Det blir för mycket byråkrati, överstatlighet, överflyttande av makt från folkvalda till jurister och för långsamma processer för att tillfredsställa dem som vill vidare snabbare – fast det ibland är lite oklart vad de vill vidare emot. Något heroiskt? Något smart? Eller bara något underhållande?

Fascismen var politik som teater, vår tids politik anpassar sig efter vår tids underhållning. Det betyder inte att den är samma sak. Däremot bör vi alltid vara på vår vakt när makthavare underkänner alla alternativ och när möjligheterna till kritik stängs av. Detta sker även på olika sätt i våra demokratiska samhällen. Ibland rentav i demokratins namn.

Sedan snart 30 år har en ny typ av ledarideal börjat växa fram. Helt nytt är det inte, men fortfarande ganska nytt som politiskt ideal. Det är direktören, den framgångsrike företagaren, som skär rakt igenom all byråkrati och som med sin förmåga att hantera styrelse och anställda, alltså regeringen och medborgarna, liksom konkurrensen med andra företag, det vill säga stater och internationella organ, visar hur man så effektivt som möjligt skapar vinst som kan bli till välstånd. Den första och tydligaste av dessa politiker var den italienska affärsmannen Silvio Berlusconi. Hans stil var helt den framgångsrike affärsmannens, hans anspråk var att ersätta politiken med *smartness* och effektivitet. Han trädde dessutom fram i exakt rätt tid, efter Murens fall, då inget längre utmanade den västerländska, liberala och kapitalistiska hegemonin och då dessutom hela

Mussolini och Hitler 1941.

FOTO: ALAMY

det partisystem som rått under Italiens efterkrigstid brakade ihop i korruptionsskandaler som får de mest avancerade konspirationsteorier att framstå som Kalle Anka.

Här uppträdde nu den välskräddade, välkammade, med blänkande tänder och framställde sin egen idé om företagspartiet, *il partito impresa*, postideologiskt och helt styrt av honom själv, precis som hans många företag i fastighets- och mediebranschen. Symtomatiskt nog var dess namn helt enkelt en pr-slogan: *Forza Italia*, Heja Italien. Senare har han följts av andra, på flera håll i världen – med politiker som Argentinas Javier Milei och, naturligtvis, USA:s 47:e president Donald Trump som de senaste exemplen.

Företagspartiet är en både postdemokratisk och postideologisk skapelse. Dess slogans bygger på marknadsundersökningar och pr-byråers analyser av vad som kan locka väljarna. Deras uppgift är att erbjuda det mest lockande paketet, som så många väljare som möjligt ska gilla, för att de verksamma politikerna ska få lukrativa tjänster. De medlemsbaserade partierna hör till historien, även om de delvis tycks komma igen i form av olika populistiska rörelser.

Men ett parti är framgångsrikt bara så länge det levererar på sina löften och utfästelser. I längden gör inget parti det. För tiden maler ner alla stora anspråk och förändrar ständigt förutsättningarna så att de lösningar som först verkade nya och fräcka så småningom blir gamla och förlegade de också. På andra sidan dagens entusiasm lurar nya besvikelser, men också nya ideal och nya slogans för nya partier. Det, bland annat, kan vi lära oss av Mussolinis framgångsrika år vid makten – och den katastrof de mynnade ut i. ✨

”

Fascismen var politik som teater, vår tids politik anpassar sig efter vår tids underhållning. Det betyder inte att den är samma sak.

TEMA

ARGENTINA

I decennier har Argentina plågats av ekonomiska kriser. President Javier Milei vill staka ut en ny väg framåt med marknadsliberalism samt juridiska och byråkratiska reformer.

President Juan Perón (1895–1974) gjorde massiva statsingripanden i ekonomin. Peronismen präglar Argentina än idag.

FOTO: ALAIN DEJEAN/GETTY IMAGES

Argentina har aldrig varit liberalt

Dagens grava ekonomiska problem har långa rötter bakåt i landets historia. Mycket måste förändras – men mäktiga krafter stretar emot.

Av Mauricio Rojas

Javier Milei har byggt sin meteoriska politiska karriär med hjälp av en berättelse och ett löfte. Berättelsen säger att ett liberalt Argentina var världens rikaste land vid 1900-talets ingång medan 120 år senare räknades landet till den fattigare halvan av världsnationerna och omkring hälften av dess befolkning levde i armod. Boven i dramat var ett rovlustigt "casta", en predatorisk elit bildad av politiker, tjänstemän, ett merkantilistiskt näringsliv samt allehanda profitörer som med en svällande stat som redskap berikade sig på bekostnad av resten av samhället. Men nu, efter sju sorger och åtta bedrävelser har argentinarna vaknat och valt en liberal Mose som kommer att leda det hårt prövade argentinska folket till det förlovade landet. Det är Mileis löfte.

Löftet kan vi lämna därhän i detta sammanhang för att koncentrera oss på en berättelse som är lika träffande som missvisande. Förvisso var Argentina aldrig, oavsett hur man mäter det, världens rikaste land, men platsade väl bland de rikaste vid 1900-talets början. Då låg Argentinas inkomst per capita en bra bit över Tysklands, Frankrikes och Sveriges. Buenos Aires blev ett Paris på andra sidan havet och en massiv invandring vittnade om Silverlandets (namnet kommer från berättelsen om ett silverrike vid Río de la Platas källa) enorma dragningskraft. Argentinas befolkning mer än fyrdubblades mellan 1870 och 1913 och Buenos Aires omvandlades till en jättemetropol med 1,5 miljoner invånare.

Lika sant är Argentinas komparativa nedgång sedan dess och det ytterst prekära läge som landet befinner sig i, i våra dagar. Enligt Världsbanken låg Argentina på plats nummer 75 vad gäller köpkraftsjusterad inkomst per capita år 2023 – och mer är fem miljoner fattiga som inte ens kunde äta sig mätta talade sitt tydliga språk i det land som en gång betraktades som världens kornbod.

Mileis *big picture*, om man bortser från presidentens överdrifter, verkar stämma väl med Argentinas plågsamma resa från *riches to rags*. Det som däremot stämmer dåligt är berättelsen om 1800-talets glänsande liberala Argentina som senare fördärvades av en girig illiberal hop. Det som i själva verket präglar Argentinas historia är kontinuiteten, inte minst gällande caudilloväldet,

roffarmentaliteten och en oförsonlig fördelningskamp om frukterna av landets ymniga naturresurser.

"Pampas' smaragdgröna slätter", som Evert Taube sjöng om, har varit både landets välsignelse och dess förbannelse. Den argentinska republiken utropades 1816 och dess första halvsekel var våldsamt och kaotiskt. Olika regionala *caudillos* kämpade mot varandra och bildade tillsammans med sina främsta allierade fröet till en mäktig elit som ägde både jorden och den politiska makten. Miljoner hektar av Pampas bördiga jord erövrades genom militära kampanjer mot urinvånarna under republikens första årtionden.

Redan 1840 hade 8,6 miljoner hektar fördelats mellan 293 individer och denna expansiva process fortsatte med oförminskad styrka fram till 1900-talets början. Det var så hela Pampasregionen samt stora delar av Patagonien i söder och Chaocområdet i norr införlivades i Argentina. Jordbruksarealen växte från mindre än 10 miljoner hektar 1850 till drygt 50 miljoner år 1908. Det blev grunden till en fenomenal ökning av jordbruksexporten som blev motorn bakom en rekordartad ekonomisk tillväxt på mellan 6 och 6,5 procent per år mellan 1870 och 1913.

Det är en utveckling som på många sätt påminner om den i Förenta staterna under samma tid, men med en helt avgörande skillnad. Medan USA blev nybyggarnas förlovade land förblev Argentina storgodsägarnas paradiset. År 1914 var 80 procent av all jord koncentrerad till enheter på över 1 000 hektar och gigantiska gods, *estancias*, på mer än 5 000 hektar upptog kring hälften av Argentinas jordareal. Vissa jordmagnater ägde mer än hundra tusen hektar.

När den stora invandringsvågen kom till Argentina kring sekelskiftet 1900 dominerades landet på alla sätt av denna mäktiga storgodsägarelit. Detta utestängde en stor del av nykomlingarna från möjligheten att bli självägande bönder och motverkade utvecklingen mot ett mer arbets- och kapitalintensivt jordbruk och en jämnare inkomstfördelning. Majoriteten invandrade tenderade att stanna i städerna, särskilt i Buenos Aires. Denna

»

År 1929 fanns det fler bilar per invånare i Argentina än i Storbritannien. FOTO: TT

omständighet gav upphov till en alldeles för snabb urbanisering – 1914 var det bara Storbritannien som överträffade Argentina i detta avseende – och banade vägen för en förödande fördelningskonflikt mellan städerna och landsbygden.

Lika problematisk på sikt var den typ av industriell utveckling som Argentina initierade vid slutet av 1800-talet och som kom att präglade landets utveckling fram till våra dagar. En närmare analys av denna aspekt visar inte bara kontinuiteten i argentinsk ekonomisk historia utan också hur pass ihållig myten om det liberala Argentina är.

Ett myller av verkstäder och småfabriker uppstod som en spontan reaktion inför den efterfrågan som genererades av en snabbt växande exportekonomi och allt större städer. En mycket sammansatt industrisektor – från traditionellt hantverk och halvmekaniserade verkstäder till några relativt stora och moderna fabriker – sysselsatte åren 1910–1914 en femtedel av arbetskraften.

Den stora merparten av denna så mångfasetterade sektor skapades av immigranter – oftast sydeuropéer – med mycket lite tillgång till kapital och ett begränsat tekniskt kunnande. Resultatet blev en stark inriktning mot enkla produktionsprocesser med låga krav på såväl tekniska kunskaper som kapital, vilka kunde startas i relativt liten skala. Det var ett mönster som påminde om 1700-talets engelska industrirevolution, baserad på en förhållandevis enkel och billig teknik och en mångfald små och medelstora industrier ledda av entreprenörer med praktisk träning men utan akademisk skolning.

Det problematiska med denna spontana upprepning av den process som hundra år tidigare hade varit så framgångsrik i Storbritannien var att det i slutet av 1800-talet var helt andra industrityper och entreprenörer som hade tagit ledningen över den industriella utvecklingen. Den argentinska industrin föddes, med andra ord, med ett hundraårigt handikapp och långt bakom det tekniska framåtskridandets frontlinje. Argentinas industristruktur var föråldrad redan när den var ung.

I början fungerade transportsvårigheterna och de höga frakt-

kostnaderna som ett naturligt skydd för de inhemska producenterna. Men detta skulle förändras i samband med transportrevolutionen vid seklets slutdecennier. Stora ångdrivna transatlantiska fartyg och järnvägsnätets snabba utbredning skulle göra allihanda industriprodukter från industrimetropolernas moderna fabriker alltmer konkurrensmässiga lite varhelst i världen. Det var sanningens minut för den argentinska industrin och svaret blev att söka statens skydd i form av höga tullmurar och diverse hjälpåtgärder.

Detta blev en central komponent i en nationalistisk retorik och bildandet av diverse sammanslutningar – den främsta av dem alla, *Unión Industrial Argentina*, bildades 1887 – som krävde politiska ingripanden i syfte att värna om landets hotade utkomstkällor. Det protektionistiska genombrottet kom redan vid 1870-talets mitt i samband med den internationella lågkonjunkturen som började 1873. År 1875 höjdes tulltarifferna kraftigt till nivåer kring 40 procent för en serie konsumtionsartiklar och 1891 nåddes nivåer kring 60 procent för vissa viktiga importvaror som kläder, skor och möbler.

Det var inte bara industrialisterna som drev på denna utveckling. Ofta var det mäktiga godsägare – som spannmålsproducenterna på 1870-talet – som öppnade vägen för protektionismen så fort konkurrensen hårdnade, men statens alltid växande behov av nya inkomster var också en pådrivande faktor bakom tulltariffernas höjning.

Så skapades grunden för det som med tiden skulle bli en inåtriktad och statsberoende industrimodell som omvandlades till ett slags panacé för mindre utvecklade länder. Ingen tillfällighet att dess främsta teoretiker var en argentinare, Raúl Prebisch, som ledde FN:s inflytelserika ekonomiska kommission för Latinamerika mellan 1950 och 1963.

Bilden av det liberala Argentina rimmar också dåligt med landets politiska utveckling under dessa gyllene år. Caudilloväldet baserat på starka lokala ledare, omfattande valfusk och en utbredd korruption baserad på ett patron-klientsystem präglade vad som med all rätt brukar kallas ”den oligarkiska republiken”. De landsbygdsbaserade caudillos, storgodsägarna, från 1800-talets första hälft blev nu ersatta av sina urbana motsvarigheter. Mindre våldsamma men lika maktlystna och korrupta herrar som nu klädde sig i frack istället för ponchon, som Juan Bautista Alberdi – den argentinska liberalismens främsta banerförelare – uttryckte det.

Argentinas 1900-talshistoria är utan tvekan en historia om förfall, men inte för att man avvek från 1800-talets liberala stig, utan för att alla de problematiska aspekterna som präglade utvecklingen redan då kom att fördjupas och ge upphov till mycket svårhanterliga ekonomiska och politiska konflikter.

Under 1900-talets tre första decennier verkade allt fortsätta som under exportekonomin gyllene år. Första världskriget orsakade betydande men kortvariga svårigheter och redan 1917 återgick landet till förkrigstidens dynamiska normalitet. Både BNP och exporten växte med drygt 6 procent per år mellan 1917 och 1929 och industrisektorn med imponerande 7,8 procent. År 1929 rankades Argentina som nummer elva bland världens rikaste

”Statens alltid växande behov av nya inkomster var också en pådrivande faktorn bakom tulltariffernas höjning.”

ARGENTINA

nationer i termer av per capitainkomst. Det fanns fler bilar per invånare i Argentina än i Storbritannien. Invandrarna fortsatte att anlända i stora mängder och landets befolkning passerade tolvmiljoners-strecket vid 1930-talets början.

Den tiden grumlades emellertid av en politisk utveckling som skulle få stor inverkan på det framtida händelseförloppet. På 1910-talet demokratiserades landet och medelklassernas parti, Radikalpartiet (*Unión Cívica Radical*), fick sitt politiska genombrott vid valet 1916. Det var lovande men det nya regerande partiet skulle snart visa sig vara lika korrupt och härjat av interna konflikter mellan olika caudillos som dess konservativa föregångare.

Det var illa nog, men än viktigare var en serie våldsamma konflikter mellan radikalregeringen och militanta sektorer ur Argentinas snabbt växande arbetarklass. Oroligheter bröt ut redan 1918 i samband med omfattande strejker både på landsbygden och i städerna. I januari 1919 blev Buenos Aires skådeplats för det som kom att kallas *la semana trágica*, den tragiska veckan, som kostade hundratals människoliv. Efter en rad våldsamheter mellan polis och strejkande metallarbetare utbröt ett utbrett folkligt uppror som brutalt kvästes av paramilitära högnationalistiska grupper som agerade tillsammans med armén och polisen.

Ryska judar anklagades för att vilja sprida bolsjevismen i Argentina och det hela kulminerade med den enda kända pogromen i Amerikas historia. Lite senare, mellan 1920 och 1922, bröt stora konflikter ut i provinsen Santa Cruz i Patagonien. Det slutade med hundratals döda när armén sattes in mot strejkande lantarbetare ledda av anarkosyndikalister.

Dessa och andra konfrontationer bidrog till att befästa arbetarnas politiska utanförskap. Det skulle bli en avgörande förutsättning för framväxten på 1940-talet av den argentinska historiens mest betydande caudillo, Juan Perón.

År 1930 blev på många sätt en vattendelare i argentinsk historia. Den internationella ekonomins sammanbrott efter börskraschen i oktober 1929 gjorde att Argentinas tillväxtmotor – en dynamisk exportsektor – slutade att fungera såsom den hade gjort tidigare. Krisen ledde till omfattande oroligheter och en statskupp i september 1930 begravde det som var en mycket korrupt och illa sedd demokrati. Det blev inledningen för en lång period av tilltagande instabilitet och polarisering som kulminerade med det så kallade ”smutsiga krigets” blodbad (1976–1983).

Krisen på 1930-talet var början till en utdragen period som varade fram till 1950-talets första år under vilken världsekonomins dynamism var mycket begränsad. Det påverkade givetvis Argentinas export men än mer landets import, först på grund av bristande resurser och senare, särskilt under krigsåren, i samband med industriländernas oförmåga att exportera industriprodukter. Det skapade exceptionellt gynnsamma villkor för en spontan process av importsubstitution på bred front.

Argentinas industri blomstrade från 1933 och framåt och blev landets nya tillväxtmotor. Vid mitten av 1940-talet hade industriproduktionen fördubblats i förhållande till nivån före krisen, en dryg miljon personer var då sysselsatta i över 80 000 arbetsställen och industrisektorns bidrag till landets BNP hade passerat med råge det som kom från den tidigare så dominerande jordbrukssektorn.

Det problematiska med denna vid första anblicken så lyckade expansion var att den kom att fördjupa den argentinska industrins underutveckling. Den komparativa ineffektiviteten växte i samma takt som industrialiseringen spred sig till mer kapital- och kunskapsintensiva sektorer. Denna omständighet blev uppenbar när de gamla industrimetropolerna återigen var i stånd att förse de internationella marknaderna med sina produkter. Då blev det än högre tulltariffer och en bred arsenal av subsidier och andra statsinterventioner som blev svaret.

Det som redan vid mitten av 1940-talet var problematiskt skulle förvärras avsevärt då översten Juan Perón blev president efter en stor seger i valet i februari 1946 tack vare ett massivt folkligt stöd. Han hade fått en nyckelposition i social- och arbetsmarknadsrelaterade frågor vid militärernas maktövertagande 1943 och inspirerad av Mussolinis italienska fascism hade han systematiskt satsat på att vinna arbetarklassens favör.

Det gjorde han och 1946 kunde han inleda ett långt regeringsinnehav (1946–1955) med målet att, likt Francos Spanien, göra Argentina så självförsörjande som möjligt genom massiva statsingripanden. De offentliga utgifterna nådde 1948 rekordnivåer på nästan 35 procent av landets BNP, arbetarlönerna höjdes frikostigt, Argentinas stora reserver av internationella valutor tömdes, jordbrukssektorn exploaterades hänsynslöst och den offentliga sektorns sysselsättning fördubblades.

Resultatet blev stora budgetunderskott, betydande makroekonomiska obalanser och en galopperande inflation som slutligen ledde till en djup ekonomisk kris som tvingade Perón att helt ändra inriktningen för den ekonomiska politiken under sin andra period som president (1952–1955). Det hjälpte inte och Perón avsattes vid en militärkupp i september 1955 efter en period av mycket våldsamma konfrontationer med hundratals döda som följd och nära nog diktatoriska regeringsmetoder.

Arvet blev katastrofalt. Ett konflikt- och våldshärjat Argentina där militärjuntor och kortvariga civila regeringar avlöste varandra blev normaliteten. Ekonomin gick upp och ner, med expansiva perioder och stora budgetunderskott åtföljda av växande inflation och hårda åtstramningar. Uteblivna betalningar av statsskulden – bland dessa det som betraktas som världshistoriens största default betalningsinställning år 2001 – gjorde Argentina paria i internationella finanssammanhang. Klientelismen och privilegiejakten fortsatte att prägla ett land där staten alltmer liknade ”a gang of thieves writ large”, för att citera Murray Rothbard, anarkokapitalismens galjonsfigur och en av Mileis främsta inspirationskällor.

De försök som har gjorts att rätta till Argentinas problem har hittills misslyckats. Det som måste förändras är så mycket och de krafter som stretar emot så många och så mäktiga att det har förefallit vara en omöjlig uppgift. Det verkade som om bara en galning kunde på riktigt tänka sig att något sådant var möjligt, men som tur är för Argentina fanns en sådan galning: en histrionisk outsider som just därför kallades ”el loco Milei” (”galningen Milei”).

Mauricio Rojas är docent i ekonomisk historia vid Lunds universitet och riksdagsledamot i Liberalerna.

”Ett konflikt- och våldshärjat Argentina där militärjuntor och kortvariga civila regeringar avlöste varandra blev normaliteten.”

Så klarade Buenos Aires en historisk massinvandring

All världens folk smälte samman till en ny nation i Argentinas huvudstad – en spansk-kolonial avkrok blev världsstad på några decennier.

Av Nathan Shachar

Buenos Aires är mer likt Italien än Italien självt, kom ihåg det!

Sa vår pastabagare på hörnet när jag förundrades över hans storslagna skyltfönster. I varje kvarter, här som i det gamla fosterlandet, säljer någon färsk pasta. I Italien är sortimentet strängt regionalt betingat. Var stad och var trakt har sina modeller. Men den argentinske pastabagarens kundkrets består av alla tänkbara italienare, vilket speglas i skyltfönstrets överdåd. I Buenos Aires måste han föra flera sorters macaroni och spaghetti, grön som gul, färsk som torkad; sorrentini, ravioli di ricotta och ravioli di spinaci, tagliatelle, rigatoni, vermicelli, sorrentini, fettucine, farfalli, tufali; fyllda och ofyllda cannelloni, lasagnebottnar i tre färger, röd och vit sås i lösvikt, färsk pesto, pesto på burk, rivna ostar och ostar i block, färsk och koncentrerad tomatpuré, mald oregano och oregano i ruskor...

Detta inträffade 1983 och var en första vink om att jag kommit rätt. Buenos Aires var ett levande Skansen av folkgrupper, språk och synpunkter. Liksom italienarna så fördelade sig araberna, judarna, armenierna, spanjorerna och alla de andra i en hel flora av brokiga sub-grupper. Det finns ingen spansk förening, men det fanns *Centro Gallego* för galicierna, *Centro Asturiano*, *Casal de Catalunya* och *Centro Cultural de Andalucía* och flera baskiska klubbar, var och en med sin egen politiska profil. Där fanns judar i min ålder som studerat vid tyskt gymnasium, och andra som gått i skola på jiddisch. Den israeliske mästerspionen Eli Cohen, vars uppgift var att nästla sig in i Syriens maktstruktur, flyttade 1961 – till Buenos Aires! Ingen annanstans på jorden fanns det ett så stort och livaktigt Syrien i miniatyr, där en utbölning kunde öva in seder och bruk, knyta kontakter och flin slipa sitt uttal – Cohen var egyptier men skulle spela rik syrier.

Allt tycktes finnas. Det fanns tyska ölklubbar där gamla nazister, som välkomnats av president Juan D. Perón efter världskriget, strålade samman. En liten chock för nykomlingen var att Hitlers *Mein Kampf* och liknande läsning såldes öppet i tidningskiosker. Nästan lika skakande var det att ortens demokrater tog det med ro, de hade vant sig. Nazisympatisörerna måste noga skiljas från de liberala tyskarna som hade en egen tidning, *Argentinische Tageblatt*. Den stora brittiska kolonin hade sina bokhandlar, te-salonger och sin egen tidning, den förträffliga *Buenos Aires*

Herald, som fortfarande kämpar sig fram. Italienarna var nu sams och hade fina bibliotek och klubbar, men under 1930- och 40-talen hade händelserna i Europa öppnat en avgrund mellan Mussolinis beundrare och hans fiender. Där fanns de ortodoxa judarnas kvarter Once, en hel östeuropeisk värld med myriader av olika butiker för textilier *en gros*, många av dem med jiddisch-talande svartrockar vid disken – och där fanns en livaktig svensk församling, där den fine humanisten Gustaf Wahren från Norrköping blev min introduktör. I parkerna spelade grupper av äldre vattenkammade herrar med spikraka pressveck på byxorna boccia och det sorlade av all världens tungomål.

Under min senaste sejour i staden, 2003–2007, bodde jag i stadsdelen Palermo, i ett kvarter med stark orientalisk prägel. Dofterna från syriska sockerbaggares honungdrypande bakverk, rökelsen från flera trosriktningars exotiska tempel, brädspelens klickande på uteserveringarna, vattenpipornas stillsamma gurglande och kaffet spetsat med kardemumma gav en osmansk nimbus åt vår lilla enklav. Men framför allt var området ett litet Armenien, med den största anhopningen av armeniska kyrkor, skolor, teatrar, idrottsföreningar och restauranger på den här sidan Atlanten. Den 24 april, den årliga minnesdagen för folkmordet 1915, var allt igenbommat och invånarna demonstrerade utanför Turkiets ambassad. Ett par kvarter norrut, på Borges-gatan, låg – och ligger – de polska motståndskämparnas klubb. Vithåriga veteraner som slagits under general Anders i Nordafrika mot Rommels tyska pansar samlades till nostalgiska möten. De hade – och har – en polsk restaurang i källaren, dit även utbölningar är välkomna.

Här några siffror som sätter den svindlande mångfalden i relief (Proportion invånare födda utomlands; medelvärden för perioden 1880–1930):

Chile, Brasilien: 5 procent; USA: 15 procent; Argentina: 30 procent; Buenos Aires: 50 procent.

Hälften av Buenos Aires invånare födda i andra länder! Finns det något motstycke någonstans, någonsin?

Vad fick miljoner människor, från Libanon, Kalabrien, Andalusien och Östeuropas byar att bryta upp, sätta allt på ett kort och spåkas en månad till sjöss i överfulla fartyg? Drivkrafterna,

ARGENTINA

I Buenos Aires fanns allt från tyska ölklubbar med gamla nazister till de judiska ortodoxa kvarteren.

FOTO: KARINA VERA/GETTY IMAGES

som alltid då folk rycker upp sig själva med rötterna, var en mix av *push*- och *pull*-faktorer: usla liv därhemma och drömmen om en ljusning på andra sidan havet. Argentina-drömmen var förankrad i verkligheten. Ängstrafiken och kyltekniken kopplade Pampas vete och kött till Europas växande storstäder i en ekonomisk virvel av tillgång och efterfrågan som tumlade om länder och städer. Argentina och Europa blev två kommunicerande kärl: Kött och vete i ena riktningen – och människor och pengar i den andra. Vid sekelskiftet 1900 nådde åttiotusen ton färskt London från Argentina varje år. 1907, då Buenos Aires nya hamnbassäng blev klar, kunde trettiotusen ton vete *om dagen* skeppas ut – och en hamn- eller lantarbetare tjänade mer än i Europa. Då andra världskriget bröt ut var 40 procent av allt kött som konsumerades i Storbritannien argentinskt.

Före denna globaliseringsmetamorfos så hade Buenos Aires varit en småstad av spanskkolonialt snitt, med typiska stuckrappade låghus och ett rutnät av gator kring en katedral. Bara ett par minuters ritt från centrum bredde vildmarken ut sig. När det gällde smak, kultur, vanor, seder och livssyn så tog *porteños* – ”hamnbor”; så kallas stadens invånare – ut kursen mot metropolerna Lima, Mexico City eller Madrid. På gamla dagar skrev Buenos Aires-läkaren Antonio Wilde sina minnen, *För sjuttio år sedan*. Han var född i staden 1813, i vad som fortfarande formellt var en del av Spanien. När han berättar om sin barndom är det tydligt att vi rör oss i en genuin kreolsk miljö med djupa spanska rötter. Föremål, bruk, talesätt och attityder är genuint spanska. Men när Wilde avslutar sina minnen på 1880-talet, så sker det i en förvandlad stad: »

En gäst som förflyttats hit från min barndomstid skulle göra stora ögon över civilisationens frammarsch, över livet och rörelsen på våra gator, [skulle] häpna över klungorna av basker, italienare och galicier som ersatt våra gamla negros changadores, [svarta flyttkarlar]; han skulle förstummad betrakta de överdådiga privatpalatsen och de offentliga byggnadernas strama skönhet.

Ingen har fångat Buenos Aires under denna brytningstid, mellan stad och land, mellan nytt och gammalt, bättre än Evert Taube:

*Vi kom från blå Atlanten, från havets majestät
och mötte gula strömmen, som går ut från*

River Plate.

*Där, bakom skrov och master på flodens
södra strand,*

*låg staden Buenos Aires, där vi gick nu i land.
Jag kan ej glömma staden, som ligger där i dyn,
den luktar majs och hudar och fruntimmers
parfym,*

*som pampasvinden blandar med doft av
feberträn,*

men kajerna är lagda med sten från Bohuslän.

Det finns många skepparhistorier i Taubes ballader, men raderna om den bohuslänska stenen är helt korrekta. Bara år 1911, då Taube redan flyttat från Pampas till storstaden, fraktades 110 000 ton gatsten från Göteborg till Buenos Aires med Johnson-linjens fartyg.

Taube var inte bara åskådare under Buenos Aires förvandling

*”Hälften av Buenos
Aires invånare
födda i andra
länder! Finns det
något motstycke
någonstans,
någonsin?”*

Ingen har fångat Buenos Aires brytningstid bättre än Evert Taube. FOTO: TT

till internationell metropol, han var med och skapade den nya världsstaden. Pampas, gräshavet som täcker stora delar av Argentina, Uruguay och södra Brasilien, ligger bara någon meter över havsytan. När det regnar, och det gör det som på få andra platser, så suddas gränsen mellan land och vatten ut och människans anordningar spolas bort som i Gamla Testamentet. En engelsk dam i Buenos Aires skriver hem 1881 och berättar att det nu klarar efter ett omskakande oväder:

När det fina vädret återvände såg vi märkliga ting: folk bar upp möblemang på taken till tork. Vi såg mer än ett dussin döda hästar flyta omkring på gatorna, vi såg en sönderslagen kaross, vars hästar och kusk hade drunknat. Regnet var blandat med miljoner skalbaggar, levande fiskar och döda möss som virvelstormen fört med sig på sin väg och som fallit ned över gatorna ... Ett italienskt krigsfartyg, Principe Tomasso, som ankrat på redde, hittades i en trädgård nära Retiro [inne i staden] och järnvägsstationen San Fernando har ryckts upp av störtfloden och befinner sig nu nära två kilometer från sitt rätta ställe.

Innan Buenos Aires kunde hysa miljoner och Pampas kunde bli Europas vete- och köttreserv, så måste terrängen tämjäs, med vallar, kanaler och dräneringsverk, så att vattnet ledades ut i Atlanten vid svåra regn istället för att

parkera i det platta tråg som är Buenos Aires-provinsen. En av dessa mega-utdikningar ägde rum i Dolores trettio mil söder om Buenos Aires. Det var där Evert Taube blev argentinare; det var där, som uppsyningsman till häst, inte stort mer än en pojke, som han först lärde känna både Pampas och Italien – arbetslaget bestod mest av ”italienska peoner”.

Och ändå, vart och vartannat är överviner naturen alla dessa anordningar. Under mitt första besök i Buenos Aires åkte jag med min vän Angel, som skulle leverera kläder till en kund söder om staden. Plötsligt mörknade himlen, och ett måttlöst regn bröt ut. Vattnet steg på landsvägen och vindrutetorkarna gjorde varken till eller från.

– Vi måste lämna bilen.

– Är du galen?

– Ja, vi måste bort härifrån, vattnet stiger på slätten och vägbanan blir en fors, vi blir utspolade i Atlanten.

V i övergav bilen – den återfanns ett par dagar senare men blev aldrig riktigt torr – och vadade till en viadukt som löpte ovanför vår väg. Där stod redan andra människor, fastklamrade vid ett räcke som myror vid en barkbit.

Under min första vistelse i staden begrep jag snart att de infödda glädde sig då européer berömde deras stad. Allra gladast blev de när Buenos Aires jämfördes med Paris.

– Är här inte vackert? kunde de utbrista.

Vad skulle man svara på det? Staden har en egen själ och är allt igenom fascinerande. Men den är inte vacker. Den har ingen geografisk dimension. Ingen del av Buenos Aires kan överblickas från någon annan del och den enda riktiga utsikten är den från flodstranden över Río de la Plata. Förstadernas vitrappade en- och tvåvåningshus i spanskkolonial stil, med sina enkla gipskornischer, har sin trivsamma charm utan att ge någon stor skönhetsupplevelse. Men den sortens stadsbild är under hårt tryck. Nya byggnader uppförs hursomhelst och varsomhelst, utan några estetiska hämningar och utan några ansatser från myndigheternas

ARGENTINA

sida att styra utvecklingen. Många gatustycken i Buenos Aires ser ut så här:

1. Litet förtjusande vitrappat hus med inre patio. 2. Monstruös grå sextonvåningsskyskrapa. 3. Privatpalats byggd av köttexportör 1900, numera ambassad. 4. Trevånings ful butiklokal. 5. Vräkig ny villa. 6. Hyreshus med fyra etager. 7. Skyskrapa, etc.

Men besökaren kompenseras på många vis för bristen på konventionell skönhet. Om våren blommar jakarandan och ger helg och vardag en blålila inramning. Då krävs det behärskning för att inte ryckas med, överge plikter och arbete och ge sig ut i det brusande livet. Främlingen, subventionerad av växlingskursen, kan göra detta med en helt annan sorglöshet än den infödde. Ett svårt problem för kaptenerna under den långa epok (fram till 1980-talet) som svenska fartyg hade svensk besättning, var att sjömännen hade så roligt i Buenos Aires att de gärna hoppade av där. Med Anna Dahlsteins ord:

... väl framme i Montevideo eller Buenos Aires riskerade fartygen att förlora besättningen. Koleran skördade en del, men den främsta faran var helt enkelt städernas attraktiva klimat, kvinnor och arbetsmöjligheter: rymningar var vanliga. Två populära sjömanskrogar i Boca-kvarteren drevs av svenskor, Svenska Maria och Svenska Fina. Finas legendariskt frodiga ägarinna hette Josefina Pettersson.

Eller som Evert Taube uttryckte det:

*Vår krogvärd han var mördare och kyparn soutenör
Men allt var här så billigt och allting fanns att få
Från argentinskt Mendosavin till äkta fransk Bordeaux
Och in genom dörren som ständigt öppen stod
Kom fjärilar kom flickor av mörkt och blandat blod
Vid gallerfönstret såg jag hur Södra Korset brann
Och timme efter timme på denna krog förrann*

Efter hundra år av inflationsdriven populism är europeiska besökare ännu mer gynnade i Buenos Aires nöjesvirvel: Man behöver inte vara höginkomsttagare för att dricka champagne, gå på opera och åka taxi till vardags. Varför är där så billigt? Skälen är två. Det ena är att nästan alla argentinska regimer sedan 1930 drivit ekonomin med inflationen som bränsle, rest höga tullmurar för att freda inhemska näringar, garantera sysselsättning åt fackföreningsanslutna arbetare och därmed vinna politiskt lugn. När systemet sviktar trycker man sedlar. Det säger sig självt att detta inte låter sig göras med fria växelkurser. Staten bestämmer vad en dol-

Arbetsstadsdelen La Boca.

FOTO: GETTY IMAGES

Tangokavaljerer på Caminitogatan.

FOTO: RENATO GRANIERI/ALAMY

lar är värd, och ingen säljer frivilligt främmande valuta i en bank. Det betyder att den som anländer med dollars på fickan lever i den bästa av världar, skyddad mot inflationen och bortskämd med vrakpriser på livets goda.

Det andra skälet, som ju hör ihop med det första, är att Argentina är ett klassamhälle. Svensk litteratur, svensk 1900-talshistoria och svensk politik bär djupa spår av klassamhället – dels som realitet, dels som retoriskt grepp. Personer i min generation kände det svenska klassamhället från de äldres berättelser och från böcker, men de hann knappast smaka på det. Det hade gått rasande fort i Sverige. Mina föräldrar och mina kamraters föräldrar hade vuxit upp med tjänstefolk i hemmet, men ingen av oss hade sett en livs levande husa eller piga. Som sommarjobbade fönsterputsare hos äldre svenska överklassdamer bemöttes jag med vänlighet, men bjöds på kaffe i köket. Det var inte ovänlighet. Arbetsfolk satt inte i finrum. Gamla fru von Heidenstam, som varit vår granne och kände igen mig, serverade kaffe i vardagsrummet.

Mitt första möte, i början av 1980-talet, med Sydamerikas värld av herrskap och tjänstefolk ägde rum en högsommardag i december. Jag hade anlänt efter en lång flygres. Efter duschen glömde jag resemunderingen i ett hörn av badrummet. Några timmar senare, i mitt gästrum, möttes jag av mina återuppståndna smutsplagg, rena och strukna på en galge. Jag trodde mig utsatt för ett skämt och ropade på en förklaring. Men det låg ingen mystik i detta, berättade husfolket. Det var bara Segovia som gjort sin plikt. Det väckte stor munterhet när jag, gripen, sökte upp Segovia för att tacka henne. Hon förstod inte. Drev jag med henne? Angel, min värd, fick rycka in och ursäktat mitt beteende. Gästen kom, förstod Segovia, från ett land utan *servicio doméstico*.

>>

Lika populärt som Buenos Aires är hos gästande svenskar, lika populärt är Sverige där. Inte så mycket det verkliga Sverige, som få argentinare sett, utan Sverige som begrepp, för att inte säga vision. Sverige är sinnebilden för allt det som samhällstillvända argentinare drömmer om: en öppen ekonomi och ett solidariskt samhälle utan korrup­tion. Att Sverige inte längre är någon social idyll känner få argentinare till. Men just den utmaning som Sverige gått bet på, integrationen av invandrare, är den där Buenos Aires varit mest framgångsrikt. Mina jämnåriga må ha talat arabiska, armeniska eller italienska med sina föräldrar. Men de var alla mer lika varandra än de var lika sina föräldrar.

Den typiska invandrarfamiljen under massmigrationens år hyrde ett rum i en *conventillo*, tättbefolkade hyreshus i två etager med tiotals enrumslägenheter i ring runt en inre gård. I hemmen fanns nätt och jämnt rum för kokvrå och för de uppstaplade matrasser som breddes ut på golvet vid läggdags. Social samvaro, lek och tvätt skedde ute på den gemensamma gården. Fattigdom, trångboddhet och ovisshet var invandrarnas lott, men det fanns ingen att rikta några klagomål till. Inga sociala myndigheter, inga bidrag, skyddsnät eller lagstiftade rättigheter existerade. De nykomna fick skapa egna nätverk för lån, kultur och nödhjälp.

Men det fungerade: Invandrarnas barn blev självklara och komplexfria argentinare på en generation. Jämte de många hårt arbetande nykomlingarna fanns förstås också figurer som Buenos Aires klarat sig bättre utan, skojare och skurkar som levde av att lura av sjömän och nyanlända deras besparingar – vi känner dem från flera Taube-visor. Mest ökänt var det judiska brottsyndikatet Zvi Migdal, som importerade unga kvinnor från Östeuropa. De lurades till Buenos Aires med falska äktenskapslöften och förstod – för sent – att de var fångar på en bordell. Men dessa brotts­gång krossades redan på 1930-talet. Idag, för att bedriva lönsam brottslighet, främst knarkhandel, så behövs goda relationer till politiker och poliser.

Alla de halsbrytande förändringarna i spåren av massinvandringen under första halvan av 1900-talet skapade en ny verk-

lighet, ett nytt samhälle och en ny stämning. Buenos Aires förvandlades på några decennier från en avkrok med olagda gator till södra halvklotets största stad och blev ett nybyggarsamhälle genomkorsat av främmande kulturella impulser. För många av landets ledande tänkare och författare kändes den nya mångfalden som en naturkatastrof, där det gamla nådens Argentina översvämmades och späddes ut av främmande folk och språk. Kreaturstängslan, rälsen, kanalerna, världshandeln och de privatägda godsens utbredning slog hårt mot den emblematiske Pampas-bon, gauchon, vars fria liv till häst romantiserades och nobiliserades i en rad diktverk, främst bland dem José Hernández' *Martín Fierro* – vers-eposet som förblir en nationalklenod.

"Nya byggnader uppförs hursomhelst och varsomhelst, utan några estetiska hämningar och utan några ansatser från myndigheternas sida att styra utvecklingen."

Samtidigt med den stora invandringen från gamla världen drog den växande världsstaden till sig ett lika mäktigt flöde av kontinentens egna folk, först från Argentinas andinska och tropiska provinser, och efter andra världskriget också från Peru, Bolivia och Paraguay. Dessa bosatte sig i ringar av ny bebyggelse kring staden, de sämst lottade av dem i så kallade *villas miserias* – "eländeskwarter". Dessa ur-amerikanska invandrades roll i den första generationen blev tjänstefolk och hantverkare i den

europiskt präglade stadskärnan. De blev också nyckeln till det fenomen som mer än något annat skiljer Argentina från resten av kontinenten: Peronismen.

Cabecitas negras, små svartskallar, kallade européerna inne i Buenos Aires mestiserna i den växande stadens randområden. Överste Juan D. Perón, som blev socialminister efter en militärkupp 1943, drev arbetarnas sak, med kollektivavtal, minimilöner, pensionssystem och andra reformer som vann de lägre klassernas hjärta. Perón ogillade massinvandringen från gamla världen som löste upp "de gamla kreolska sederna":

Varje dag spyr atlantångarna ut sin last av främlingar, halvdöda av hunger, och förorenar staden; galicier, engelsmän, alla sorter... skulle detta vara civilisation? Alla dessa gatsopare, tjänstehjon och daglönare!

Perón riktade istället sitt populistiska snille mot den inhemska underklassen, de mörka "cabecitas negras". I hans mun blev den nedsättande termen ett smeknamn: "Mina kära svartskallar!" Det blev en oerhörd succé. Med en term som ännu inte uppfunnits, så fick Perón samhällsstegens lägst stående att "känna sig sedda".

I déerna som skulle bli "peronismen" hade Perón insupit under sin tid som militärattaché i Mussolinis Rom: Idén om Ledaren som välvillig förmyndare och fadersgestalt och staten som ekonomins huvudaktör. Men Perón var långt mindre narcissistisk och långt mindre brutal än Mussolini. Han var inte demokrat till sinnelaget, men han kom till makten i val, inte i kupper. Han stängde tidningar och gjorde livet surt för kritiker, men inga av dem mördades eller torterades.

Peronismens historia, med dess personkult, tragedier, statskupper och teatraliska återkomster – är ett ämne för sig, för stort för denna artikel. I berättelsen om staden Buenos Aires är peronismens arv detta: Det är i förstäder och ytterområden, de fattiga icke-européernas hemvist, som peronismen förblir starkast. Den

Hamnen Porto Madero på 1910-talet.

FOTO: TT

ARGENTINA

Bokhandeln El Ateneo Grand Splendid är inrymd i en tidigare teater.

FOTO: YINGNA CAI/SHUTTERSTOCK

kosmopolitiska, europeiska inre staden, den som möter resenärer, är rikare, mer borgerlig och solitt antiperonistisk. Nyckeln till politisk makt i Argentina finns sedan länge på annat håll: i Buenos Aires-provinsens peronistiska förstäder, Lanús, Avelaneda, Lomas de Zamora, Quilmes. I flera av det senaste seklets mest dramatiska klimax har de fattiga peronisterna tagat in mot staden från dessa förstäder, ruskat om eliterna, spärrat vägarna och drivit genom sin vilja. Den 17 oktober förblir ett magiskt datum, för det var då, 1945, som en kvarts miljon Perón-anhängare tog över staden och tvingade militärjuntan att släppa Perón, som förts till fångön Martín García.

Spänningarna lever kvar mellan den antiperonistiska staden Buenos Aires, med dess praktbyggen och dess europeiska pretentioner – och dess betydande randstäder i Buenos Aires-provinsen, peronismens stora väljarreservoar. Argentina blev ett rikt land på frihandel, och sedan fattigt på protektionism, men protektionismen har haft det politiska övertaget. När demokratin återupprättades 1983 och det radikala partiets Raúl Alfonsín valdes till president efter sju års militärstyre hoppades investerare att ekonomin skulle öppnas och att de hämmande exporttullarna, *retenciones*, skulle avskaf-

fas. Men Alfonsín, visade det sig, var lika protektionistisk som de peronister han besegrat, och avgifterna på utförsel, unika i världen, består. Den extremt marknadsorienterade presidenten Javier Milei, som tillträdde för ett år sedan, har lovat att börja montera ned dem i år. Det kommer att bli ett stort drama.

Buenos Aires har hållit sin position som ett av världens mest eftersökta resmål, genom magra år och goda. Men pandemin blev ett dråpslag. De stränga restriktionerna raderade ut turismen, nästan över en natt. Rader av stadens emblematiske matställen och nöjesinrättningar föll som käglor. Några av dem har rest sig sedan dess och turismen har repat sig. De legendariska Pipporestaurangerna, med interiör och matsedel oförändrade genom decennierna, och världens roligaste bokhandel, Ateneo på Santa Fé-boulevard, är återigen fulla av besökare.

Men det är inte bara dessa sinnliga njutningar som lockar främlingen tillbaka till Buenos Aires. Dess människor, både snillen och vardagsmänniskor, är tillgängliga på ett vis som kommit ur bruk i Europa; öppna för samtal, hjälp, vänskap och spontana infall. Man behöver inte leva länge i staden förrän den blir en del av en själv.

Nathan Shachar är journalist och författare.

”Argentina blev rikt på frihandel, och fattigt på protektionism, men protektionismen har haft det politiska övertaget.”

Javier Milei (född 1970) tillträdde som president den 10 december 2023.

FOTO: PABLO PORCIÚNCULA/TT

Javier Mileis krisrecept: fri marknad och kulturkrig

Presidenten har gått till frontalangrepp mot statligt inflytande.
Bara genom att krympa det kan landets
ekonomi komma på fötter, anser han.

Av Rutger Brattström

Den 9 juli är Argentinas självständighetsdag och landets nya libertarianska regering firar storslaget. Vid midnatt befinner sig president Javier Milei och de flesta av landets guvernörer i byggnaden i den nordliga staden Tucumán, där självständighetsförklaringen undertecknades år 1816. Denna dag, 208 år senare, skriver de under en ny pakt som bland annat proklamerar att privat egendom är okränkbar, att statsfinanserna alltid måste vara i balans, att landet behöver en stor skattereform och att statens andel av ekonomin ska minska kraftigt.

Efter undertecknandet inleder presidenten en nattlig resa till Buenos Aires för att delta vid den första militärparaden på fem år. Stora delar av huvudstaden har spärrats av, men efter lite förhandling förmår jag min Uberförare att släppa mig ganska nära Avenida del Libertador, den 11-filiga boulevarden som paraden äger rum på. I vinterkylan tränger jag in mig bland argentinska familjer utrustade med hopfällbara pallar, filter, stora termosar och mate-koppar.

Paraden blir en nästan tre timmar lång studie i argentinsk nationalism. Först marscherar veteraner från Falklandskriget. Eller ja, frågan är om de egentligen marscherar. De flesta av männen, som är i minst 60-årsåldern, går inte i takt utan i spontana led, hållande varandra om axlarna. Mellan sig håller de flesta grupper stora banderoller med budskapet *Las Malvinas son Argentinas* – Falklandsöarna tillhör Argentina. Längs med flera av de sammanbitna ansiktena rinner sakta tårar samtidigt som åskådarna spontant utropar "gracias!"

Efter de tusentals veteranernas känslosamma vandring följer Argentinas nuvarande väpnade styrkor. Soldaterna är lika väl-drillade som veteranerna var oorganiserade. Mängder av män och kvinnor i olika nyanser av gröna uniformer och beväpnade med alla tänkbara vapen passerar i maklig takt. Helikoptrar och stridsflygplan drar över himlen medan jag huttrar i kylan. Absolut sist kommer de nya stridsvagnarna, enorma stålkolosser med det otympliga namnet TAM 2CA2.

När stridsvagnarna rullar förbi presidentens podium händer det något. Jag har svårt att se exakt vad som pågår, men plötsligt

stannar paraden och mängder av män i kort hår, mörk kostym och örönsnäckor strömmar ut på avenyn. De följer en man med yvigt hår och spetsiga polisonger som börjat klättra upp på en av pansarjättarna. Det är Javier Milei som tar sig upp på det rullande fordonet, samtidigt som han pumpar energiskt med sina knytnävar i luften till publikens jubel.

Det är svårt att få grepp om Argentinas nya president. I svenska medier har han fått alla möjliga motstridiga epitet som "ultra-konservativ", "högerpopulist" och "anarkokapitalist". Men obestridliga fakta är att Javier Milei, född 1970, är en nationalekonom som varit verksam inom både akademien och näringslivet. Han har varit en flitig författare till både akademiska artiklar och populärvetenskapliga böcker.

Inledningsvis var Milei en konventionell ekonom som specialiserade sig på tillväxt. För omkring tio år sedan hände dock något – han upptäckte den österrikiska ekonomiska skolan. I sin självbiografi *El camino del libertario* (Libertarianens väg) beskriver han sin första kontakt med författare som Ludwig von Mises, Murray Rothbard och Friedrich Hayek. Enligt egen utsaga lade Milei undan tillräckligt mycket pengar för att klara av att köpa mat och betala hyran, resten spenderade han på böcker och ägnade sedan varje ledig stund åt läsning.

Snart var han djupt ideologiskt övertygad om människans självägandeskap, marknadsekonomis överlägsenhet och statens korrumpierande kraft. Den ekonomiska forskningen gick hand i hand med den liberala ideologin.

Argentina har under lång tid haft djupa ekonomiska problem. Det land som var ett av världens rikaste vid 1900-talets början är nu fattigare än Ryssland. Den återkommande hyperinflationen har lett till att man, i omgångar, strukit hela 13 nollor på valörerna.

Att de ekonomiska problemen dominerar märks i det argentinska medielandskapet. Om man zappar mellan tv-kanalerna får man ständigt upp nya hetsiga paneldebatter där politiker och ekonomer diskuterar inflation, valutakurser och skatter. Det var här som Milei först blev en kändis för den argentinska allmänheten. »

Med knivskarpa argument och våldsamma raseriutbrott förklarade han pedagogiskt Argentinas problem och vad som borde göras åt dem. Samtidigt var han spexig, underhållande och udda.

Exempelvis deltog Milei i pratshowen *Incorrectas* 2018. I tjugo minuter pratade han med programledaren Moria Casán, Argentinas egen Oprah Winfrey, om tantralsex, sin libido och hur han såg på äktenskapet som ett dåligt värdepapper. Han drog sig inte från att ge råd: "Att många män kommer snabbt beror på att de har en dålig relation till onani." Det är svårt att tänka sig framstående svenska nationalekonomer göra något liknande.

Aven med argentinsk standard är Milei en excentriker. Han hade en svår barndom med en pappa som miss-handlade honom både fysiskt och psykiskt. Under lång tid hade han ingen kontakt med sina föräldrar. Däremot är hans relation till sin syster Karina så nära att många undrar vem det är som egentligen bestämmer. Vicepresidenten Victoria Villarruel verkar exempelvis blivit helt utfryst efter att ha hamnat i konflikt med Karina Milei.

Syskonen delar ett intresse för spiritualism och religion. Karina har tidigare arbetat med att läsa tarotkort och Javier har sagt att han kommer att konvertera till judendomen efter att hans ämbetsstid har tagit slut.

Presidenten är också en hundälskare utöver det vanliga. Det händer att hans framträdanden försenas eftersom han envisas med att hälsa på alla hundar han möter på vägen till scenen. Han har fyra hundar, men säger sig ha fem. Hans första hund Conan avled för några år sedan, men Milei menar att han fortfarande kan samtala med Conan i sitt huvud och räknar med honom i hundantalet. De fyra nya djuren är klonade efter Conan och döpta efter Mileis ekonomiska förebilder Murray Rothbart, Milton Friedman och Robert Lucas.

Mileis valkampanj fokuserade stenhårt på de ekonomiska frågorna. Den kända motorsåg han släpade med sig på sina valmöten symboliserade hur statens utgifter våldsamt skulle skäras ner. Det viktigaste valöftet var att eliminera inflationen genom att få budgeten i balans och sluta trycka pengar. På sikt menade Milei att det skulle rädda Argentina från kriserna och leda till tillväxt och bättre levnadsstandard för första gången på länge. På kort sikt var han dock tydlig med att krisen skulle fördjupas och fattigdomen öka.

Mileis öppenhet om att det skulle bli sämre innan det blev bättre var ett nytt grepp i argentinsk politik. Tidigare har politikerna tävlat i att bjuda över varandra i ohållbar generositet. Bara någon månad före valet i november 2023 avskaffade exempelvis de styrande peronisterna inkomstskatten för alla utom dem med de absolut högsta lönerna, vilket ytterligare spädde på statens underskott och inflationen. Mileis krassa realism fick många argentinare att se honom som en välkommen motsats till den populistiska politik som dominerat under lång tid.

Några timmar efter paraden möter jag Bertie Benegas Lynch vid den argentinska kongressen – hans arbetsplats. På grund av självständighetsdagen är byggnaden tom och kall. Ett fåtal vakter får hjälpa oss med att låsa upp dörrarna till plenisalen, som har mer likheter med en pampig opera än dess svenska motsvarighet. Därefter slår vi oss ned i cafeterian för att prata om den argentinska politiken.

Bertie Benegas Lynch är fortfarande ny på jobbet. Bara ett år tidigare jobbade han fortfarande som ekonom i privat sektor och hade inga planer på att bli politiker. Men en dag ringde hans vän Javier Milei och några månader senare var han vald till det argentinska underhuset för Mileis parti *La Libertad Avanza*. Nu tillbringar han dagarna som sekreterare i finansutskottet och som frontsoldat i det argentinska kulturkriget, ett krig som handlar om statens roll i samhället – inte om högläsning på bibliotek.

Hans förklaring till att landet har hamnat i sitt prekära ekonomiska läge, med kroniska budgetunderskott och skenande inflation, är att: "Argentinarerna tror att staten är till för att ge dem saker – de har länge röstat på den som kan ge dem mest. Att vinna kulturkriget och ändra synen på staten är viktigare än de enskilda reformerna."

Mileis regering har under sitt första år vid makten fått budgeten att gå ihop och inflationen att sjunka från 25 procent per månad i slutet av 2023 till drygt två i slutet av 2024. Under de första månaderna ledde nedskärningarna till att fattigdomen ökade kraftigt, men därefter har utvecklingen vänt åt rätt håll. Flera mätningar visar att fattigdomen redan under hösten sjönk under nivån vid Mileis tillträde.

Enligt Bertie Benegas Lynch räcker det inte. Om man inte vinner debatten om statens roll kommer Peronistpartiet snart tillbaka till makten. "Peronisterna tror att staten är den produktiva sektorn – fundamentalt motsatt mot verkligheten. De anklagar oss för att hata de fattiga, vi har en svår uppgift i att förklara att omfördelning gör människor ofria."

Inte blir det lättare av att peronisterna lagt beslag på klassiskt liberala koncept som rättigheter. "De talar ständigt om rättigheter, men deras rättigheter är inte som våra. När peronisterna delar ut rätten till en värdig bostad [artikel 14b i den argentinska konstitutionen] lägger de också skyldigheter på resten av befolkningen, skyldigheter som går tvärtemot rätten till privat egendom."

Peronisterna, menar Benegas Lynch, anser att staten är till för att tillgodose varje människas samtliga behov och tillhandahålla ett ständigt ökande antal rättigheter, både sociala och ekonomiska. Under en period var gratis fotboll på tv en nationell rättighet. Alla har dock inte samma rättigheter. Kvinnor går i pension vid 60, medan män behöver vänta till 65 och en procent av de statliga jobben är vigda åt transpersoner.

Bertie Benegas Lynch har ett namn på den peronistiska ideologin: *assistentialism*. Han menar att det är ett dekadent förhållningssätt som förlitar sig alltför mycket på att staten ska lösa varje slags problem. "Vi behöver ha ett ömsesidigt förhållande mellan stat och befolkning som bygger på att de flesta klarar sig själva."

Än så länge är det ett avlägset mål. Bara ungefär 6 miljoner argentinare jobbar officiellt inom privat sektor. De ska inte bara finansiera 4 miljoner offentligt anställda, utan också 21 miljoner pensionärer och bidragstagare. Därutöver jobbar ungefär 6 miljoner till på den svarta marknaden och betalar inte en enda peso i skatt.

Det är med kulturkriget som bakgrund som man kan förstå den kontroversiella internationella allians som Milei bygger genom att återkommande möta Trump och den spanska ytterkantshögern VOX. "Vi håller inte med Trump om mycket. Han har helt

ARGENTINA

Motorsågen är Mileis symbol för viljan att skära ner på staten. Valmöte i La Plata i september 2023.

FOTO: NATACHA PISARENKO/TT

fel om protektionism och migration, men kampen mot socialismen är den viktigaste. Vi får ta de allierade som finns.”

Den traditionella högern runtom i världen är för kompromissvillig och ängslig för de argentinska libertarianernas smak. Bertie Benegas Lynch menar att Mileis rörelse följer sina principer istället för opinionsundersökningar. Om den argentinska regeringen hade förflyttats till Sverige hade den inte nöjt sig med halvhjärtade förslag om gårdsförsäljning av alkohol, Systembolaget hade ryckt lika fort som hyresregleringen. Inom en månad av Mileis tillträde släpptes hyressättningen fri i Argentina. Sedan dess har hyrorna sjunkit med 40 procent och antalet tillgängliga hyresrätter har ökat med över 300 procent i Buenos Aires.

Libertarianerna lever dock inte alltid som de lär. Hittills har Milei skjutit avskaffandet av valutarestriktionerna framför sig – vilket försvårar utrikeshandel och får internationella investerare att tveka. Anledningen är att den sjunkande inflationen är regeringens största politiska framgång. Att lyfta på restriktionerna skulle sannolikt leda till en kortvarig ökning av inflationen när pesokursen korrigeras till sitt marknadsmässiga värde. Troligen kommer regeringen att bibehålla restriktionerna fram till mellanårsvalet i oktober 2025, när man hoppas kunna kraftigt stärka sitt stöd i parlamentet.

I nuläget är den officiella och den inofficiella kursen relativt

nära varandra, men om det sker någon störning i världsekonomin kan det snabbt ändras. Då skulle det kunna bli extremt kostsamt före regeringen att upprätthålla den reglerade växelkursen och man kan återigen tvingas devalvera sin valuta, en impopulär och skadlig åtgärd. Milei försöker köpa den potentiella valsegern i oktober med stora ekonomiska risker.

Den nya argentinska högern har populistiska drag, och militärparaden visar tydligt hur Milei gärna spelar rollen som den starke ledaren. Men framförallt vill han framställa sin rörelse som grundad på vetenskapligt baserad ekonomisk politik, frihetliga ideologiska övertygelser och förnuftiga, men omfattande och radikala, reformer. Bertie Benegas Lynch anser att de argentinska libertarianerna krigar, tillsammans med Trump, mot gemensamma fiender till vänster. ”Det kommer alltid finnas människor som vill leva på andra, det är ett krig som aldrig tar slut.” Längs med vägen försöker de sprida frihandelns evangelium. ”Vi kan bli en förebild om vi lyckas i Argentina”.

Ska Argentinas libertarianer lyckas återstår mycket att göra. Alla de argentinska ekonomer jag talat med är överens om att landets ekonomi är trasig på så många sätt att jag inte vet var jag ska börja. Men arbetet är inlett – kan pakten med guvernörerna omsättas i praktisk politik är de på god väg.

Rutger Brattström är ansvarig för internationell marknadsekonomi på tankesmedjan Timbro.

Argentinska fotbollsfans tittar på finalmatchen mot Frankrike i VM 2022, där Argentina stod som segrare.

FOTO: MARCOS DEL MAZO / ALAMY

Egotripparnas land

Argentinarernas behov av att visa sig överlägsna bottnar i deras europeiska arv. Och trots att landets rikedom sedan länge är slut fortsätter arrogansen.

Av Henrik Brandão Jönsson

Det finns ett skämt som brasilianare gärna drar när argentinare närmar sig deras badstränder: *Varför vill argentinare alltid sova i våningssäng när de reser? Därför att deras ego också behöver vila.*

Jag har hört vitsen ett otal gånger i Brasilien och själv berättat den för vänner i Argentina. *Det stämmer, svarar de skämtsamt. Vårt ego är inte av Guds nåde.*

När jag var i Buenos Aires i slutet av förra året drog en av mina argentinska vänner ett skämt jag faktiskt inte hade hört tidigare: *Vilket är det snabbaste sättet att bli rik på? Att köpa en argentinare för vad han är värd – och sälja honom för vad han tror han är värd.*

Den argentinska självbilden bottnar i att landet befolkades av européer och blev en vit nation i Latinamerika. Ursprungsbefolkningen antingen dödades eller trängdes undan och merparten av

de afrikanska slaverna gick under av hälsoproblem även efter att slaveriet förbjudits 1853.

För några år sedan gav tidigare presidenten Alberto Fernández ett exempel på den argentinska självbilden när Spaniens premiärminister Pedro Sánchez var på statsbesök.

”Jag är en vän av Europa. Jag tror på Europa. En gång skrev Octavio Paz att ’mexikanerna härstammar från indianerna, brasilianerna från djungeln, men vi – argentinare – kom med båtar’. Och dessa båtar kom från Europa”, sade Alberto Fernández i sitt välkomsttal.

Genast kritiserades han i medierna för att hylla befolkningens vita härkomst och osynliggöra det inhemska arvet. Samma dag fick han pudla.

”Under första halvan av 1900-talet tog vi emot mer än fem miljoner invandrare som levde tillsammans med våra ursprungs-

ARGENTINA

befolkningar. Vår mångfald är en stolthet. Jag menade inte att för-olämpa någon. Till dem som kände sig osynliggjorda vill jag framföra min ursäkt”, skrev den peronistiske presidenten på Twitter.

Det hela förvärrades av att det inte heller var den mexikanske poeten och Nobelpristagaren Octavio Paz som hävdade att mexikanerna härstammade från ursprungsbefolkningen, brasilianare från regnskogen och argentinarna från Europa. Det var den argentinske rocksångaren Litto Nebbia som skrev frasen i en refräng till låten ”Llegamos de los barcos” (Vi kom med båtar-na) från 1982.

Även om presidenten tvingades be om ursäkt satte han fingret på något som är uppenbart i Buenos Aires – det europeiska arvet. På sina håll påminner staden om Paris, på andra håll om Madrid. Ståtliga teatrar, palats och avenyer präglar stadsbilden. Det är först när du kommer ut i förorten som den latinamerikanska verkligheten ger sig tillkänna med kåkar byggda av röda tegelblock och veckad plåt.

Från i slutet av 1800-talet till första världskriget var Argentina ett av världens tio rikaste länder. Det ekonomiska välståndet grundades på export av spannmål och kött till Europa och gjorde Buenos Aires till en internationell handelsmetropol. Den argentinska huvudstaden byggde världens tredje tunnelbana, efter London och Chicago, och var först i Sydamerika med att anlägga ett telefonnät. I slutet av 1920-talet hade Argentina fler bilar per capita än Storbritannien.

Efter andra världskriget var Argentina det enda landet i Latinamerika där medelklassen utgjorde en majoritet av befolkningen. Detta försprång skapade en överlägsenhetskänsla som spred avundsjuka i regionen. I den peruanske författaren Mario Vargas Llosas klassiska roman *Tant Julia och författaren*, som utspelar sig i Lima på 1950-talet, låter han den bolivianske radiopjäsförfattaren Camacho häckla allt som har med Argentina att göra. I ett avsnitt skriver Vargas att snorkighet är ett ”typiskt argentinskt nationaldrag”. I ett annat stycke skriver han om argentinarnas ”kretinism och bögfasoner.”

Ända sedan jag flyttade till Brasilien och Rio de Janeiro för snart ett kvartsekel sedan har jag hört skämt om argentinare. Vitsarna

är lite som våra Norgehistorier. Det gnabbas, men i grund och botten handlar det om kärlek. Ett vanligt skämt är: *Varför har Buenos Aires flest psykoterapeuter i världen? Därför att det just gått upp för dem att de bor i Latinamerika och inte i Europa.*

De senaste tjugofem åren har den argentinska schizofrenin fått sig en törn. Landets invånare har insett att de tillhör Latinamerika och varken är bättre eller sämre än andra. Argentina har högst skuld hos Internationella valutafonden, IMF, av alla länder. De har levt med konstant inflation och sett kriminaliteten öka. Trots misslyckandena har den argentinska arrogansen bestått. När den tidigare presidenten Cristina Fernández de Kirchner var på statsbesök i Kina 2015 kunde hon inte låta bli att häckla kinasernas svårighet att uttala bokstaven R. På Twitter skrev hon två meningar där hon bytte ut bokstaven R mot L. Arroz, som bety-

der ris, blev aloz. Hon tyckte det var jättekul, men bara någon minut efter tvingades hon att be om ursäkt. Kina är, efter Brasilien, Argentinas största handelspartner.

*”På många sätt
förkroppsligar
Milei det argen-
tinska överlägsen-
hetskomplexet.”*

När libertarianen Javier Milei blev president i Argentina i december 2023 ökade antalet fattiga till över hälften av befolkningen på grund av devalveringen av peson. Landet är inte längre ett undantag i

Latinamerika. Fattigdomen är nästan dubbelt så utbredd som i Peru. Under presidentvalskampanjen upprepade Milei att Argentina inledde 1900-talet som världens rikaste land men nu hade 40 procent fattiga och 10 procent som levde i extrem fattigdom. Om han fick bestämma lovade han att på femton år göra Argentina lika rikt som Italien och Frankrike. På tjugo år lika rikt som Tyskland och på trettiofem år lika förmöget som USA. Jag var med under den historiska valnatten i Buenos Aires när han upprepade sina löften utanför Libertador Hotel på Avenida Córdoba.

– Vi ska åter bli en makt att räkna med, sa den då nyvalde presidenten.

På många sätt förkroppsligar Milei det argentinska överlägsenhetskomplexet. Han påminner gärna om den gyllene epoken när Buenos Aires blev tangons huvudstad och han jämför Argentina med Europa och USA – inte med sina sydamerikanska grannländer. Mileis förebilder är Elon Musk och Donald Trump. När Milei blev förste statschef att träffa Trump på Mar-a-Lago efter dennes valseger bar han en MAGA-keps med texten: Make Argentina Great Again!

Milei försöker blåsa liv i den argentinska stoltheten som är lätt-sårad. Jag minns när jag kommenterade fotbolls-VM i Brasilien 2014 i SVT:s studio på Copacabana och fick frågan av programledaren David Fjäll vad som skiljde Brasilien och Argentina åt. När jag berättat om hur olika länderna hade befolkats tog jag upp skillnaderna mellan de brasilianska och argentinska stränderna.

”I Brasilien har vi en finkornig, vit sand. I Argentina är det brunt grus”, sade jag.

Genast svämmade min mejlkorg över av hat från fisförnåma argentinare i Sverige som kände sig förörlämpade. ”Har jag fel?” frågade jag i vändande mejl.

Jag fick aldrig några svar. Det är ingen hemlighet att Argentina inte har några vackra stränder. Det är därför som argentinarna reser till Brasilien under semestern och frågar efter vånings-sängar på hotellen.

Parisinspirerad arkitektur från den gyllene epoken.

FOTO: JESSE KRAFT/ALAMY

Henrik Brandão Jönsson är journalist och författare.

Ett diktverk – inte en historiebok

Det medeltida eposet *Beowulf* bjuder på magnifika ordkonst och underhållning. Men knappast någon information om Sveriges historia.

Av Lars Lönnroth

Den mer än tusenåriga hjältedikten *Beowulf* omtalas ibland som Englands nationalepos, trots att dess hjälte är svensk och handlingen utspelar sig i Danmark och Sverige någon gång i mytisk forntid, när folket ännu är hedniskt.

I vårt land finns forskare som menar att dikten egentligen är av svenskt ursprung och speglar vår fornhistoria under hednatiden. Den senaste och mest omtalade är arkeologiprofessorn Bo Gräslund som 2018 gav ut boken *Beowulfkvädet. Den nordiska bakgrunden*. Där ville han bevisa att dess hjälte är gotlänning och att den ursprungliga texten tillkommit på Gotland redan på 500-talet men senare omarbetats i England till ett kristet epos. Teorin har fått anhängare och uppmärksamhet i medierna men stark kritik av Dick Harrison och andra historiker, eftersom den bygger på usla källor och omöjliga premisser.

Trots sin svenska anknytning är *Beowulf* ovedersägligen ett diktverk författat på fornengelska i kristen engelsk miljö, sannolikt av en munk i ett kloster, när man i Sverige ännu trodde på Tor och Oden. Texten har bevarats i en enda handskrift från 1000-talet, som numera finns i British Library. Men språket tyder på att den skrevs ned långt tidigare, några menar på 700-talet, medan andra daterar den till 900-talet men i varje fall före Nordens kristnande.

Oavsett vilken datering som gäller är det otänkbart att ett verk av detta slag skulle ha diktats i Sverige i förkristen tid, än mindre på 500-talet, eftersom det inte finns någon så avancerad litteratur i Sverige, än mindre på Gotland, förrän tidigast på 1300-talet och då på ett litterärt språk som är helt annorlunda. Att det i berättelsen förekommer vapen, smycken och andra föremål som funnits redan på folkvandringstiden betyder naturligtvis inte (som Gräslund gör gällande) att texten måste vara från samma

tid, eftersom ägda antikviteter inte gör ägarna lika gamla som föremålen, däremot rikare och förnämre (jämför tv:s *Antikrundan*!) Omöjlig är också Gräslunds föreställning att ett hedniskt epos på svenska skulle ha fortlevt i muntlig tradition under ett par århundraden, därpå översatts till skriven fornengelska och därvid anpassats till kristen livsåskådning. Det finns inga spår av en sådan process, och den kristna livssynen i *Beowulf* är väl integrerad med texten som helhet och därför knappast något som lagts till i efterhand. De tecken på gotländskt ursprung som Gräslund tyckt sig finna är också – som medeltidsforskaren Christian Lovén visat – utan bevisvärde.

Mycket är osäkert om tillkomsten, men säkert är att *Beowulf* är en spännande och i allt väsentligt fiktiv versberättelse om kungars kamp mot

fasaväckande vidunder. Själva berättelsen har visat sig kunna fascinerar en bred publik när intrigen överförs till modern populärlitteratur, film och seriemagasin. Den har också inspirerat nya diktverk av rang som John Gardners roman *Grendel* (1971), där samma historia berättas ur vidundrets synvinkel. De poetiska kvaliteterna kommer dock bäst fram i originalet eller i Nobelpristagaren Seamus Heaneys briljanta översättning till nutida engelska från år 2000. Även Björn Collinders svenska tolkning från 1954 är mycket njutbar, om än mer krävande på grund av sitt ålderdomliga språk. En ny översättning av Gunnar D. Hansson väntas komma ut nu under våren.

VERKET BESTÅR AV två delar. Den första utspelar sig i Danmark, där den gamle kung Hrothgar härskar, en ädel hedning som i likhet med sin drottning Wealhtheow tror på den sanne guden och därför inte blotar till hednagudar. Kungen låter bygga en imponerande mjödhall, kallad Heorot, där hans krigare kan förlustas och lyssna till harpospelande skalders sång om den Allsmåktiges skapelse.

”Berättelsen har visat sig kunna fascinerar en bred publik när intrigen överförs till modern populärlitteratur, film och seriemagasin.”

Lars Lönnroth är professor emeritus i litteraturvetenskap. Hans senaste bok är *Världen efter Ragnarök. Essäer om litteratur och kulturhistoria* (2024).

Beowulfs seglats, illustrerad av Henrietta Elizabeth Marshall 1908.

På sin ålders höst har kungen dock svårt att försvara sig mot odjuret Grendel, ett blodtörstigt monster av Kains fördömda ätt som hatar den fromma harpoklangen från Heorot och hemsöker mjödhallen på nätterna för att äta sig mätt på människokött. Danerna söker hjälp från hedniska makter men hemsökelsen blir bara värre, tills mjödhallen överges och står öde. Till Hrothgars och Heorots räddning kommer då med Guds hjälp ett skepp seglande under ledning av Beowulf, en svensk furste av kungaätt från geaternas land. Det uppfattas i allmänhet som Götaland (och inte Gotland), bland annat därför att folknamnet "geatas" språkligt

motsvarar "götar" på svenska och "gautar" på fornisländska (likasom engelskans "bread" motsvarar svenskans "bröd" och isländskans "brauð").

Beowulf får den ende som med Guds hjälp lyckas besegra Grendel i nattlig tvekamp, senare också Grendels lika livsfarliga mamma, en trollpacka som lurar i djupet av ett otäckt träsk. När Beowulfs eget vapen fallerar i striden mot trollpackan finner han i hennes håla under vattnet ett mirakulöst svärd som visar att Gud är med honom. Med detta underbara vapen lyckas han döda henne. Segern över odjuren firas i mjödhallen med fest, utdelning av dyr- >>

bara gåvor samt framförande av hjältesånger till harpans klang, varefter *Beowulf* och hans följe återvänder till sitt hemland och hyllas av geaternas kung Hygelac, som är Beowulfs morbror.

Andra delen utspelar sig i geaternas land, Götaland, långt senare, sedan Hygelac har stupat i strid och efterträtts som kung av Beowulf. När han framgångsrikt regerat i femtio år och bland annat segrat i strider mot sitt folks fiender, svearna, har han lik-som Hrothgar blivit en gammal man. Då hemsöks även hans rike av ett odjur, denna gång en eldsprutande drake som vaktar en stor skatt. Provocerad av en tjuv som har tagit sig in i draknästet för att stjäla går draken till angrepp mot geaterna. Trots sin höga ålder beslutar sig *Beowulf* för att själv ge sig på odjuret. Men hans svärd sviker honom och den ende av hans krigare som kommer till hjälp är en ung ädling vid namn Wiglaf. Tillsammans lyckas *Beowulf* och Wiglaf med stor möda besegra draken och ge den dödsstöten, men *Beowulf* blir själv dödligt sårad.

Innan han dör tackar han Gud för segern och för att drakskatten nu kan överlämnas till hans folk. Till sist ger han instruktioner om sin begravning samt överlämnar sin dyrbara guldkrage till Wiglaf, som han ser som sin arvtagare och den siste hjälten bland geaterna. Efter hans död håller Wiglaf ett strafftal till krigarna som svikit sin herre och förutspår att fienderna (det vill säga svearna) snart kommer att erövrar deras land. Samma spådom framförs också av den budbärare som kungör kungens död för folket. Så följer en beskrivning av begravningsritualen då *Beowulf* bränns på bål och läggs i gravhög. Till sist följer hans eftermäle:

*De sade att det fanns ej en furste i världen,
Så rundhänt som han, så ren i sitt sinne,
Så mild mot sina män och så mån om sin ära.*

[Collinders översättning, lätt ändrad]

EN INNEHÅLLSREDOGÖRELSE som denna säger nästan ingenting om vad det är i diktverket som gör intryck på läsaren och än mer på den som hör texten dramatiskt reciteras. Dit hör framförallt språket med sina åskådliga substantiv och den germanska versen med sin starka rytm och kärva allitterationer som i Collinders återgivning av Grendels känslor vid åhörandet av glädjen i Heorot:

*Utbölingsanden i avgrundsmörkret
grämdde sig gränslöst i gruvlig ilska
då han hörde i hallen hela dygnet om
högljutt gamman och harposlag*

Hör gärna efter hur den allittererande bokstaven p vid högläsning lyfter fram poängen i följande till synes enkla reflektion om

vägen till makt i Heaneys översättning, lika giltig i dagens politiska strider som i forntidens germanska krigarkultur:

Behaviour that's admired

is the path to power among people everywhere.

Utöver dessa fonetiska effekter, avpassade för muntligt framförande, bedåras man av den utsökta blandningen av nattsvart skräckskildring med guldglänsande prakt i beskrivningen av mjödhallens festliga ceremonier, där minnesvärda sentenser i Eddans stenstil ymnigt förekommer i högtidstal som hålls av Hrothgar, hans drottning, *Beowulf* och andra huvudpersoner, till exempel:

Döden är bättre

för varje vigman än vanföredat liv

I HÖGTIDSTALEN FÖREKOMMER också berättelser om andra mytiska hjältar eller berömda krig. Moderna läsare har ibland svårt att förstå varför dessa "digressioner" eller sidoberättelser förekommer, men de ger djup åt huvudhandlingen genom att bjuda på paralleller, spegla huvudpersonernas egenskaper samt bidra med sedelärande livsvisdom.

Några av sidoberättelserna innehåller uppgifter om strider mellan svear och geater som av svenska forskare ofta har tagits på blodigt allvar som historiska händelser i Sveriges, Västergötlands eller Gotlands fornhistoria, men här till finns knappast skäl. Visserligen omtalas en kung Hygelac i medeltida krönikor, och även andra namn som förekommer i *Beowulf* kan möjligen utläsas ur andra källor, vanligtvis tveivelaktiga. Att försöka bygga teorier om svensk historia på sådana uppgifter är lika meningslöst som att leta efter eldsprutande drakar i skogen.

Anglosaxisk *Beowulf* forskning ägnar sig numera sällan åt historiska spekulationer och försöker inte som professor Gräslund rekonstruera en forntida hednisk *Beowulf* saga som skulle ha tillkommit i Sverige eller Gotland på 500-talet och sedan på något vis överförts och omarbetats till kristen fornengelska i 700-talets England. Istället har forskare i USA och Storbritannien ägnat sig åt att analysera komposition, stil och kristen tankevärld i *Beowulf* utan att gå in särskilt mycket på frågor om svensk, dansk eller skandinavisk bakgrund. Här finns sedan länge föredömliga textanalyser av litteraturgiganter som J.R.R. Tolkien och W.P. Ker att luta sig mot. Ibland går dock en del amerikanska forskare lite väl långt i sin inriktning på att se texten som rent engelsk, ty en viss kunskap om fornnordisk litteratur och livet i det forntida Skandinavien är onekligen till nytta när man läser *Beowulf*.

Sålunda är det bra att ha klart för sig att det fordom fanns två olika folkslag i det som idag är Sverige: svear i Svealand och götar i Götaland. De paras ihop i medeltida formler som "svears och götars konung" (känt sedan 1200-talet). Motsvarande formler förekommer två gånger i *Beowulf* ("Sweona ond Geata") och dessutom i en annan fornengelsk dikt, *Widsith* ("mid Sweom ond mid Geatum"). Svear och götar är alltså förbundna med varandra i såväl svensk som engelsk tradition. Huruvida de båda folkslagen förde krig med varandra vet vi dock ingenting om, eftersom säkra källor saknas. Däremot vet vi att Götaland efterhand blev en

Beowulf som film 2007.

FOTO: ALAMY

Beowulfs död av John Henry Frederick Bacon 1910.

del av Svea rike, numera känt som Sverige.

Att götarna skulle ha haft en kung vid namn *Beowulf* vet vi heller ingenting om, och det är knappast troligt. Däremot är det högst sannolikt att götar i trakten kring Göta älv ofta seglade ner till Danmark som *Beowulf* gör i eposets början. Det kan också vara bra att veta att namnet "Beowulf" är en typisk så kallad kenning av fornordisk typ med betydelsen "binas varg" eller med andra ord en björn, eftersom björnar ansågs röva honung från bin. I fornordiska sagor förekommer krigare som ibland uppträder i björnhamn och omtalas som "bärsärkar". En sådan är hjälten Bödvar Bjarke som omtalas i flera fornisländska texter och påstås ha utträttat stordåd i stil med *Beowulfs*. Att *Beowulf* i tidig muntlig tradition kan ha varit en bärsärk är möjligt, även om det inte kan bevisas.

HUR KAN VI DÅ FÖRKLARA att en saga som utspelar sig på svenskt och danskt område skrivs ned i England? Det är faktiskt inte så egendomligt som det kanske ser ut. Samma hjältesagor berättades nämligen över hela det germanska språkområdet och spreds i muntlig tradition från det ena landet till det andra. Sagan om Sigurd Fafnesbane fanns till exempel i Tyskland, Sverige, Norge och Island fast han kallades Siegfried i Tyskland. Flera av hjälte-dikterna i den isländska Eddan utspelar sig i Danmark eller på den europeiska kontinenten. Att nordiska sagor spreds till England är högst begripligt med tanke på invasionen av danska och norska vikingar som bosatte sig i Storbritannien från och med 800-talet.

Exakt hur den muntliga traditionen i fallet *Beowulf* såg ut går knappast nu att veta. Man kan till exempel inte som Bo Gräslund och äldre svenska forskare bortse från allt det kristna som finns i *Beowulfs* text och tro att det övriga är av svenskt och hedniskt ursprung. Det enda vi kan göra är att hålla oss till den text som faktiskt finns nedskriven i den enda bevarade handskriften från 1000-talet, där kristendomen är väl inarbetad i berättelsen. Det borde vara mer än tillräckligt.

Låt oss nu komma tillbaka till texten och se hur den är komponerad. En första fråga man kan ställa är hur första och andra delen hänger ihop. I båda fallen handlar det om en åldrad kung vars rike och folk hotas av ett demoniskt odjur som måste besegras av en hjälte, men med Guds hjälp. I första delen heter kungen Hrothgar och hjälten *Beowulf*, men i senare delen har *Beowulf* blivit både

kung och hjälte, fast han numera blivit för gammal för att ensam besegra odjuret. För att åstadkomma det måste han vid sin sida ha en yngre hjälte, Wiglaf.

Endast så kan folket bli lyckligt, men folket är opålitligt och delvis medskyldigt till det öde som drabbar landet. De blotar till hedniska makter och sviker sin ledare i farans stund. För att rädda dem krävs en stark och renhjärtad konung som ledare, stödd av hjältar som förlitar sig inte bara på egen kraft utan också på den Allsmäktige gudens beskydd. Finns inte dessa förutsättningar kommer landet att gå under och ödeläggas av onskans makter, vilket är nära att ske för såväl daner som geater.

Ett viktigt begrepp i berättelsens världsbild är ödet, på fornengelska *wyrd*, ofta uppfattat som ett hedniskt begrepp i tidig germansk diktning. Ödet sägs råda över människors liv,

att kämpa emot det sägs vara omöjligt. I *Beowulf* är det dock förenligt med kristendomen och Guds försyn. Det öde som övergår daner och geater är sålunda delvis självförvällat, delvis ett resultat av onskans makter eller av den allsmäktige gudens ingripanden.

Gud hjälper inte bara de kristna utan också ädla hedningar som *Beowulf*, Hrothgar och Wiglaf. Så länge de inte dyrkar hednagudar utan förlitar sig på den sanne guden kan de styra sina länder till folkets välfärd och säga som *Beowulf* inför striden med Grendel: "Må det gå som ödet vill!"

DE ODJUR SOM HOTAR deras makt är helvetets representanter och håller till på skräckinjagande platser som det mörka träsket i första delen och draknästet i andra delen. Som motpol till dessa onskans boningar står mjödhallen Heorot, skildrad som ett ljusets, glädjens och sångens tempel. Där kan även ädla kvinnor som Hrothgars drottning Wealhtheow uppträda till allas glädje. Praktfullt klädd och prydd med guldsmycken vandrar hon runt i salen och serverar mjöd åt krigarna liksom valkyriorna i Valhall. Till skillnad från de hedniska valkyriorna bådär hon dock inte krig utan fred. Hon tackar Gud för att *Beowulf* kommit till danernas hjälp, spår att han kommer att äras för sitt mod och sin visdom, skänker honom hans dyrbara halsring och ber honom fostra hennes båda söner. Bland diktens fåtaliga kvinnor i en maskulin krigarvärld framstår hon som en positiv motsats till Grendels ondskefulla trollpacka till mamma.

Som helhet kan *Beowulf* sägas vara ett slags kungaspegel, som i hjälte-diktens form visar den kristna kungamaktens villkor och begränsningar i en hednisk och ond värld, där makten alltid hotas av vidunder och svekfulla krigare. Men texten bjuder också på storslagen ordkonst och magnifik underhållning. Åtminstone om man är beredd att läsa den som dikt, och inte som svensk eller gotländsk fornhistoria.

Vem författaren var lär vi aldrig få veta. Det mesta talar dock för att det var en kyrkans tjänare, verksam i en engelsk miljö där muntlig dikt till harpoklang om nordiska hjältar ännu förekom och uppskattades på samma sätt som i mjödhallen Heorot. Av sådant material skapade författaren en skriven text till sin Guds ära och eftervärldens förnöjelse, som består när vår fornhistoria är glömd och mjödhallarna förvandlade till aska, jord och stenbitar. ✨

Spielbergs *Hajen*
förstörde inte film-
konsten.

FOTO: ALAMY

FILM

Skyll inte på Hajen

För 50 år sedan, 1975, gjordes ett antal filmer som fortfarande lockar tittare. Filmkonsten har inte förändrats så mycket sedan dess, skriver **Fredrik Gustafsson**.

Rättegången mot Darwin

62 Erik W. Larsson om approcessen 1925

Mozart och marknaden

64 Cecilia Nikpay förundras över en ny antologi

Den djärve Euripides

66 Lars-Håkan Svensson om nya fynd av antik litteratur

Det långa slaget om Normandie

68 Martin Lagerholm besöker Bayeux

Kulturrådet

69 Bengt Ohlsson tittar på tullare

I korthet

69 Alfred Sjödin om satirens svårighet

VISSA FILMÅR ÄR mer mytomspunna än andra. Ett av dem är 1895, då de första offentliga visningarna av rörliga bilder ägde rum på flera ställen – exempelvis i New York i maj, bröderna Skladanowskys visningar i november i Berlin och brödernas Lumières visningar i december i Paris. Två andra år är 1939 och 1999, som har blivit berömda då det anses att ovanligt många exceptionella amerikanska filmer hade premiär.

1975 är också ett av dessa särskilt kända år, vilket främst beror på att det var då Steven Spielbergs film *Hajen* (*Jaws*) hade premiär. *Jeanne Dielman, 23, quai du Commerce*, 1080 *Bruxelles*, som vann tidskriften *Sight and Sounds* senaste omröstning om världens bästa film, är också från 1975.

Andra betydande filmer är *Barry Lyndon*, *Gökboet* (*One Flew Over the Cuckoo's Nest*), *India Song*, *Nashville*, *Rocky Horror Picture Show*, Andrej Tarkovskijs *Spegeln* samt den jag tycker är årets bästa, Sidney Lumets intensiva drama *En satans eftermiddag* (*Dog Day Afternoon*), med Al Pacino. Exempel på svenska filmer är Lasse Hallströms underbara *En kille och en tjej*, liksom Roy Anders-

sons *Giliap* och Hasseåtages *Ägget är löst!* och *Släpp fångarne loss – det är vår!*

Det har gått lika lång tid mellan 1975 och idag som mellan 1925 och 1975, men det är svårt att tro. Ytterst få satte sig ner 1975 och såg en film från 1925 för att roa sig en fredagskväll, om det inte råkade vara någon komedi av Charlie Chaplin. Men idag tittar folk regelbundet på filmer från 1975, i olika genrer, utan att det är anmärkningsvärt. Vem som helst, ung som gammal, kan titta på *Hajen*, *Gökboet* eller *En satans eftermiddag*, inte bara filmhistoriker.

FILMER IDAG KAN dessutom vara rakt igenom inspelade i en stil som påminner om 1970-talet, såsom en av 2024 års mest hyl-

Kort sagt, under de 50 år som passerade mellan 1925 och 1975 förändrades filmen radikalt, på alla plan.

FOTO: ALAMY

Gökboet och En satans förmiddag. Fortfarande populära.

lade filmer, *The Holdovers*. Så var inte fallet på 1970-talet. Om någon film då var starkt inspirerad av en 1920-talsfilm var det något excentriskt, som Werner Herzogs nyinspelning av F. W. Murnaus *Nosferatu*, där originalet kom 1922 och nyinspelningen 1979.

Kort sagt, under de 50 år som passerade mellan 1925 och 1975 förändrades filmen radikalt, på alla plan. Men under de femtio år som har gått sedan 1975 har förändringarna i jämförelse varit relativt blygsamma, trots digitaliseringen. Personligen tycker jag lika mycket om film från 1940-, 50- och 60-talet som decennierna därefter även om det är uppenbart att de filmerna skiljer sig mer i stil mot dagens film, än vad 1970-talets film gör. En anledning till det tror jag delvis beror på att människor, mode och musik från 1970-talet också är mer jämförbara med hur det ser ut idag och inte känns främmande som tidigare decennier. Till exempel hade inte alla män längre per automatik hatt och kostym på sig, utan gärna jeans och t-shirt.

Men det finns ingen speciell anledning till att filmkonsten hade en exponentiell utveckling i 70 år och sedan till synes bromsade in. Det går att spekulera i varför det

blivit så, men jag har inget bra svar. Men en sak är säker och det är att det inte är *Hajens* fel, även om många verkar tro det.

Den traditionella historieskrivningen säger nämligen att amerikansk film på 1960-talet hade blivit världsfrånvärd och inte längre nådde ut till publiken; de mossiga studiocheferna visste inte vad folk ville se och spelade bara in musikalerna som floppade. Men under 1960-talets sista år sägs det ha kommit en rad filmer som fångade tidsandan, talade till ungdomen och var idédriven och samhällskritisk. Exempel på detta är *Bonnie and Clyde* (1967), *Mandomsprovet* (*The Graduate* 1967), *Goodbye, Columbus* (1969), *Easy Rider* (1969) och *Älska aldrig en främling* (*The Rain People* 1969).

De gyllene åren ska ha varat fram till 1975 då *Hajen* sägs ha satt punkt för den mer konstnärligt intressanta filmen, det som ofta kallas New Hollywood, och ersatte den med "the summer blockbuster". Ovanstående historiebeteckning råder det närmast konsensus om bland kritiker och filmhistoriker.

Men den stämmer inte med verkligheten. I början av 1960-talet gjordes lika många särpräglade, nyskapande och konst-

närligt framstående filmer i USA som i slutet. Även om de stora påkostade musikalerna inte tillhörde den typen av film, var det inte floppar. Många av dem var gigantiska succéer, till exempel *My Fair Lady* (1964), *Sound of Music* (1965), *Funny Girl* (1968) och *Spelman på taket* (1971). År 1969, då *Easy Rider* blev en oväntad succé, var musikalerna *Guldtruschens glada dagar* (*Paint My Wagon*) lika framgångsrika.

I början av 1970-talet var det katastroffilmerna som dominerade kommersiellt, främst *SOS Poseidon* (1972), *Skyskrapan brinner* (1974) och *Jordbävningen* (1974). Andra extremt populära filmer från det tidiga 1970-talet var snutfilmen *The French Connection* (1971), gangsterfilmerna *Gudfadern I och II* (1972 och 1974) samt skräckfilmen *Exorcisten* (1973). *Hajen*, som är utsökt välberättad, välspelad och elegant, skiljer sig inte i kvalitet från de sistnämnda, men är av betydligt högre kvalitet än katastroffilmerna.

DET SÄGS OFTA att *Hajens* osannolika publikframgång berodde på en ny sorts annonskampanj och att den hade premiär på hundratals biografer samtidigt, istället för gradvis i olika städer. Men det var inget nytt för *Hajen*, det sättet hade använts sedan i alla fall 1940-talet, då också termen "blockbuster" började användas om stora publiksuccéer. *Hajen* blev populär tack vare hög kvalitet och att den träffade rätt i tidsandan, precis som de tidigare årens megasuccéer *The French Connection*, *Gudfadern* och *Exorcisten*. Istället för att se *Hajen* som ett brott mot första halvan av 1970-talets film kan den ses som dess höjdpunkt, i alla fall för den publikt framgångsrika filmen. Något som också förenar den med andra höjdpunkter från 1970-talet är den påtagliga vardagsrealismen, hur den använder autentiska miljöer och inte bygger på kulisser eller digitala effekter, vilket också kan vara en delförklaring till att de fortfarande är populära.

Något som skiljer 1975 från idag är bredden på filmutbudet på biograferna och vad som var populärt, något jag tidigare skrivit om i *Axess*. En lista på de tio mest populära filmerna från vilket år som helst på 70-talet vittnar om detta. Man kan därför inte generalisera över vad folk ville se. Vad som helst tycks ha kunnat bli en succé. År 1975 återfanns, efter *Hajen*, rockoperan *Tommy*, Barbra Streisand-musikalen *Funny Lady*, Hal Ashbys hippiedrama om en hårfrisör, *Shampoo*, och den fascinerande politiska thrillern *Tre dagar för Condor*, bland de tio populäraste filmerna i västvärlden. Det finns något vackert, närmast anarkistiskt, i en sådan mångfald. Så var det även efter 1975, mångfalden förstördes inte av *Hajens* succé utan den utvecklingen började främst efter millennieskiftet. ✨

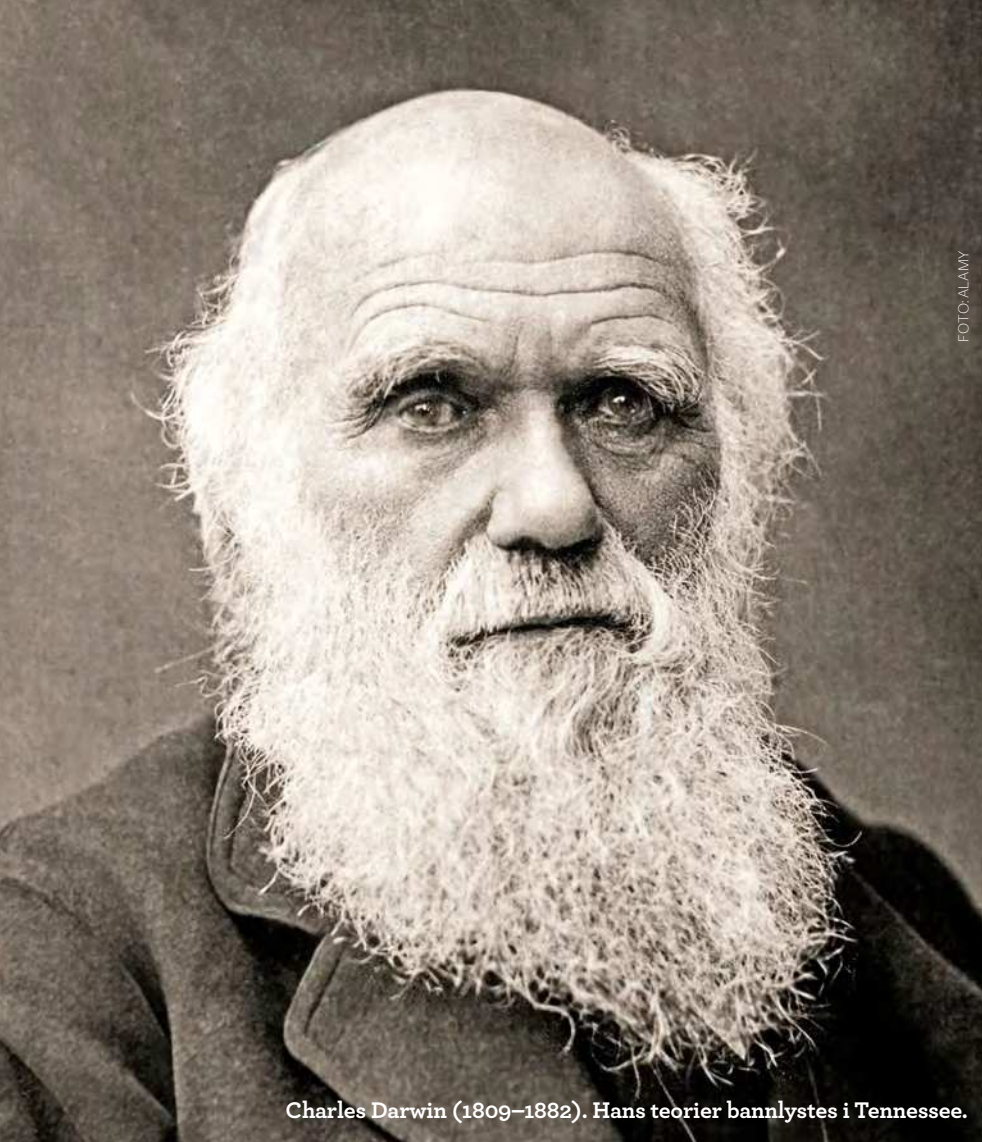

FOTO: ALAMY

Charles Darwin (1809–1882). Hans teorier bannlystes i Tennessee.

HISTORIA

Rättegången mot Darwin

Vid en uppmärksammas rättegång i Tennessee 1925 dömdes en lärare för att ha undervisat om Darwins utvecklingslära, skriver **Erik W. Larsson**.

FÖR 100 ÅR SEDAN, 1925, greps läraren John T. Scopes av lokala myndigheter i den lilla staden Dayton i Tennessee, USA. Hans "brott" var att ha undervisat sina elever om Charles Darwins evolutions-teori, i strid med Tennessees nya lag *The Butler Act*. Lagen, som hade antagits några månader tidigare, förbjöd undervisning i offentligt finansierade skolor om teorier som motsade Bibelns skapelseberättelse. Gripandet av John Scopes blev startskottet för ett av 1900-talets mest uppmärksammade rättsfall, som gått till historien

som "The Scopes Monkey Trial" ("approccessen").

Den mest kända skildringen av rättegången är regissören Stanley Kramers film *Inherit the Wind* (1960). I filmen grips den heroiske idealisten Scopes inför sina elever och sätts genast bakom galler. I verkligheten var dock allt planerat i förväg.

När *American Civil Liberties Union* (ACLU) fick kännedom om Tennessees nya lag annonserade de i lokaltidningar efter en lärare som var villig att bryta mot lagen för att få till stånd en rättslig pröv-

ning kring yttrandefrihet. En grupp lokala affärsmän i Dayton såg annonsen och hoppades att en uppmärksammas rättegång kunde sätta deras stad på kartan och locka turister. De övertygade den unge John Scopes att ställa upp som lagbrytare.

Scopes var i första hand fotbollstränare på skolan, men hade vid några tillfällen hoppat in som biologilärare. Han mindes inte om han ens hade nämnt evolutions-teorin i klassrummet, men gick med på att hävda detta i rätten. Efter att ha delgivits misstanke om sitt brott fördes Scopes inte till fängelset, utan gick istället och spelade tennis.

DET SOM GJORDE rättegången mot Scopes till en nationell sensation var att den karismatiska politikern William Jennings Bryan deltog på åklagarsidan. Populisten Bryan var omkring sekelskiftet en ledande figur inom det demokratiska partiet, och ställde upp i presidentvalet tre gånger. Senare tjänstgjorde han som utrikesminister under Woodrow Wilson, men avgick i protest mot USA:s inträde i första världskriget. I *Inherit the Wind* gestaltas Bryan av Fredric March som en pompös och bibel-vurmande demagog, men i själva verket var han en mer komplex karaktär. I sina tal påpekade Bryan att darwinistiska idéer om "den starkes överlevnad" delvis låg bakom Tysklands tilltagande militarism före kriget, och även tjänade som alibi för social ojämlikhet på hemmaplan.

Scopes försvarades av advokaten och debattören Clarence Darrow, känd för sitt försvar av de ökända mördarna Leopold och Loeb. I *Inherit the Wind* porträtteras Darrow som en smått burdus men sympatisk idealist av den naturligt folkliga Spencer Tracy. En annan central figur i sammanhanget var journalisten H.L. Mencken, som i sina reportage för *The Baltimore Sun* ivrigt häcklade invånarna i "Bibelbältet" – ett uttryck som han själv hade myntat. Det var också han som låg bakom begreppet "Scopes Monkey Trial" – en hånfull referens till fallets kärnfråga om människans härkomst från aporna. I filmen spelas han något oväntat av danskungen Gene Kelly.

Försvarssidan insåg tidigt att de skulle få kämpa i motvind. Mitt framför näsan på juryn hängde en stor skylt med texten "Read Your Bible", och domaren, John Raulston, var en öppen beundrare av William Jennings Bryan. Varje morgon inledes med en kristen bön, till försvarets protester. I Darrows ögon handlade Scopes-fallet om en bredare motsättning mellan vetenskap och religion, varför han kallade in framstående zoologer som vitt-

nen. Raulston underkände dock de flesta av Darrows experter, eftersom han inte såg deras kunskaper som relevanta i sammanhanget.

I ett oväntat drag kallade Clarence Darrow sin motståndare William Jennings Bryan som vittne, nu i rollen som expert på Bibeln. Under förhöret utmanade Darrow åklagarens bokstavstro och frågade om han på allvar trodde att profeten Jesaja hade stoppat solen på himlavalvet eller att jorden bara var några tusen år gammal. Darrows syfte var att göra Bryan och hans tros-satser till åtlöje inför såväl rätten som de tusentals lyssnare som följde rättegången via radio. Som svar på tal hade Bryan förberett ett passionerat slutanförande, som han dock aldrig fick lov att framföra. John Scopes förklarades skyldig av en enhällig jury och dömdes till hundra dollar i böter.

ATT HÄVDA ATT Stanley Kramer tum-made på sanningen i sin filmatisering är en underdrift. Det faktum att han bytte namn på karaktärerna – från Darrow till Drummond och Bryan till Brady – ursäktar inte hans falskspel. I *Inherit the Wind* svarar den senare med ursinne på rättsens beslut och kräver ett strängare straff för den dömde. I verkligheten erbjöd sig Bryan att själv betala Scopes böter. Kramer inkluderar också en scen där en ilsken mobb med facklor och högaflar samlas utanför John Scopes cell och sjunger om att lyncha honom. Men Scopes satt aldrig fängslad och blev aldrig hotad till livet av någon.

Den konflikt mellan vetenskap och religion som präglade Scopesfallet var också mer nyanserad än vad som antyds i *Inherit the Wind*. I filmen lyfts Charles Darwins *Människans härkomst och könsurvalet* fram som en moraliskt och förnufts-mässigt överlägsen källa till kunskap jämfört med Bibeln. Men Darwins bok är full av passager som går stick i stäv med Stanley Kramers liberala idealism. I boken förutspår Darwin exempelvis att mänsklighetens civiliserade raser” snart kommer att ”utplåna och ersätta dess vilda raser”. Scopes försvarare Clarence Darrow föreslog i en insändare för *Washington Post* att ”odugliga barn” borde avlivas med kloroform för allmänhetens bästa. William Jennings Bryan fördömde däremot rashygien som moraliskt förkastligt och i strid med kristna läror om alla människors lika värde.

Kända rättsfall i USA brukar skapa prejudikat, men rättegången mot John Scopes är ett undantag. Clarence Darrow och ACLU såg fram emot att överklaga domen ända upp till högsta domstolen i hopp om ett vägledande beslut beträffande reli-

gion och yttrandefrihet. Men Tennessee's högsta domstol upphävde domen på en teknikalitet. Eftersom Scopes vid det laget hade slutat som lärare såg Tennessee's chefsdomare inga skäl att ”ytterligare dra ut på detta bisarra fall”. Scopes böter förblev obetalda, och Darrow gick miste om sin chans att utmana Bibelns ställning inför USA:s högsta domstol.

Scopesrättegången var på sätt och vis en fortsättning i fallet *Kitzmiller v. Dover Area School District* från 2005. När skoldistriktet i Dover, Pennsylvania, införde en lärobok om så kallad ”intelligent design” stämde de av en grupp föräldrar, återigen med stöd av ACLU. Förespråkare för intelligent design hävdade att vissa biologiska processer är så komplexa att de måste ha skapats av en medveten kraft, snarare än genom naturliga processer som evolution. I sitt domslut beskrev domare John E. Jones III intelligent design som en religiös doktrin, undervisning i den bröt mot den amerikanska författningen. Beslutet i *Kitzmiller v. Dover* blev dödsstöten för dem som sökte utmana evolutionsteorins ställning eller smyga in religiösa dogmer i USA:s offentliga skolor.

MAN KUNDE HOPPAS att denna envetna strävan efter vetenskaplighet skulle inspirera unga människor att bli biologer eller ingenjörer. Men utvecklingen pekar snarare åt ett tilltagande intresse för ideologiskt färgade pseudoämnen på universitetet. Medan

Efter att ha delgivits misstanke om sitt brott fördes Scopes inte till fängelset, utan gick istället och spelade tennis.

andelen troende kristna minskar lockas allt fler amerikaner av New Age-trender.

En mer sannolik följd av ACLU:s hundraåriga krig mot kristendom i skolan är omfattande bildningsluckor hos allmänheten. Dagens amerikaner är enligt min erfarenhet nästan lika ointresserade som svenskar om sina egna traditioner och kulturarv. Unga personer som heter Paul eller Mark är ofta helt okunniga om de historiska gestalter vars förnamn de bär.

”Det här är enkla människor”, säger Bryan till rivalen Darrow i en minnesvärd scen i *Inherit the Wind*: ”De behöver något att tro på, något vackert och mer fulländat än vad de själva har.” Än idag bor det gott om enkla och fattiga människor i småstäder som Dayton, Tennessee, men få av dem tror längre på något vackert och mer fulländat än det de ser på Youtube eller TikTok. Att de skulle vara mer lyckligt lottade än sina bibeltroende förfäder är långt ifrån självklart. ✨

Göteborgs symfoniorkester.
I behov av omförhandling?

FOTO: THOMESTIFANOS/PRESSBILD

MUSIK

Mozart och marknaden

En ny antologi om klassisk musik illustrerar hur akademiker ofta kommunicerar med ett grumligt språk och underförstådda värderingar, menar **Cecilia Nikpay**.

I DET MODERNA mediesamhället pågår en omförhandling av de kulturella värdenas meningsskapande. Så skulle man kunna sammanfatta innehållet i antologin *Klassisk musik i det moderna mediesamhället. Konstruktioner, föreställningar, förhandlingar* (red. Tobias Pontara & Åsa Bergman). Redan på första sidan dyker "omförhandlingen" upp, och genom boken får vi den serverad i alla möjliga konstellationer.

En annan sammanfattning skulle kunna vara: "Alla är osäkra på hur de ska kommunicera nu för tiden." Bokens tema är nämligen främst gammal hederlig kommunikation. Hur förhåller sig människor och kulturella institutioner till nya (och halvgamla) medier?

Vi får också, indirekt, en inblick i hur humanistiska akademiker kommunicerar med varandra. Ibland med ett onödigt

grumligt språk. Inte sällan med implicita värderingar. När de kulturella värdena kombineras med orden "nyliberal" och "marknad" får betydelsen liksom av en självklarhet negativa konnotationer.

I NÅGOT MINDRE omfattning än väntat handlar antologin också om klassisk musik. Ett och annat lär man sig. De flesta texterna använder dock musiken som illustration för mer generell kommunikationstematik, den må handla om könsroller, marknadsdynamik eller institutioners sökande efter nya tonlägen i mediebruset. Det är iakttagelser som också hade kunnat göras genom att studera måleriets, dansens eller fotbollens möte med medierna.

Vi börjar ändå med det som sägs om den klassiska musiken. Dess motstridiga image utgör en användbar utgångspunkt för texterna. I det allmänna med-

vetandet finns bilden av klassisk musik som en upphöjd, otidsenlig konstart för ett bildat fåtal. Samtidigt som den flitigt används som känslobärare på internet och i tv-serier.

I DEN INLEDANDE essän diskuterar Åsa Bergman hur den klassiska musikens nyttoaspekt konkurrerar med idén om ett inneboende värde, ett slags "andlig och evig dimension". Hon studerar konsertprogram från Göteborgs symfoniorkester och London Symphony Orchestra, som båda visar sig betona nyttoaspekten. Nyttan är dock brett definierat, som välbefinnande, livsstil, upplevelsen av något extraordinärt, rentav erotik (hon pekar på att ordet klimax ofta används).

Att "sälja in" konserten som en känslofrämjande aktivitet skulle, menar hon, kunna underminera symfonikernas legitimitet som förmedlare av konstnärliga värden. Å andra sidan riskerar musiken att bli mindre attraktiv för en upplevelseorienterad samtida lyssnare om den presenteras som ett rent estetiskt objekt.

Nyttan representerar för Bergman en

”nyliberal världsbild”, vilken gör konst och kultur legitim genom utlovade fördelar för individen. För läsare som upplever att nyliberalismen snarare fått ge vika för protektionistiska och auktoritära världsbilder i den moderna medieåldern, känns det inte helt träffande. Inte framstår heller känsloupplevelser i samband med klassisk musik som den mest kallhamrade av nyttovaror – om man nu tycker att det är vad nyliberalismen pådyvlar folk.

Bergman drar slutsatsen att det ”pågår en förhandling om musikens betydelse och dess kulturella värde”. Eller så skulle man kunna kalla det sökande efter den mest attraktiva förpackningen av en befintlig produkt.

I en annan essä försöker Ann Werner och Cecilia Ferm Almqvist belysa ”Konstruktioner av nation och kön i klassisk

Bergman drar slutsatsen att det ”pågår en förhandling om musikens betydelse och dess kulturella värde.”

musik”. Författarna bygger sitt resonemang på intervjuer med musikstudenter vid konservatorier i ett antal europeiska städer. De tillfrågas bland annat om pedagogisk stil, tolkningsskolor och karriärmöjligheter.

Rysk musiktolkning upplevs som mekanisk, teknisk och briljant. Den knyts till hotfull maskulinitet och stränghet. Ungersk musik upplevs som mer lekfull medan den estniska är mer öppen och den finska kreativ. Alltså i linje med de stereotyper som råder. Vilket även gäller för musikstudenternas syn på utbildningens patriarkala struktur, där auktoritära

mästar-lärling-roller dominerar.

En passus refererar till Christna Scharffs teori om den klassiska musikens arbetsmarknad som ”präglad av nyliberala föreställningar om att musiker ska sälja sig själva som varor på en marknad i fri konkurrens”. Henry Giroux får tillägga att ”högre utbildning (i tider av nyliberalism) kommodifieras på en marknad, genom att till exempel framställas som ’internationell’ [...] denna process försvårar demokratiska och kritiska perspektiv”.

Återigen låter det förfärligt negativt. Vi har väl i alla tider sålt våra prestationer i någon mening? Vad är annars en arbetsmarknad?

ISTÄLLET FÖR att implicera en inhuman människosyn och brist på demokrati, förefaller dessutom marknaden att fixa musikvärldens omförhandling av värden snabbare än andra. De intervjuade bekräftar indirekt detta genom att säga att ju mer utbyte – nyliberal globalisering – som råder mellan konservatorierna, desto lättare är det att få inflytande över sin egen utbildning och frigöra sig från auktoritära könsroller och strukturer. Storbritannien nämns, där utbildningen är avgiftsbelagd och man kan välja lärare och bygga sitt eget program.

Thomas Bossius tittar i sin essä på tre kommersialiseringar av klassisk musik: populärreligion-bolaget Naturescapes & Zenenergy Musics album med musik och naturljud, det tyska skivbolaget Naxos billiga kvalitetsinspelningar av en uppskattad repertoar och till sist användning av klassisk musik inom sjukvården, för behandling av till exempel tinnitus, demens och PTSD.

Bossius pekar på vilka ord som aktörerna väljer att marknadsföra sina produkter med. Naturescapes använder populärreligiösa uttryck som zen, yoga och Moder Natur. Musik i vården fokuserar mer på kropp och själ, välbefinnande och person-

lig utveckling – utan religiöst färgade löften om att komma i kontakt med högre sfärer. Naxos tar till hela spektrumet. Gemensamt är att företagen kopplar klassisk musik till harmoni och läkning (enligt Bergmans definition klara nyttoaspekter). Skillnaden består bara i vilken målgrupp man tilltalar.

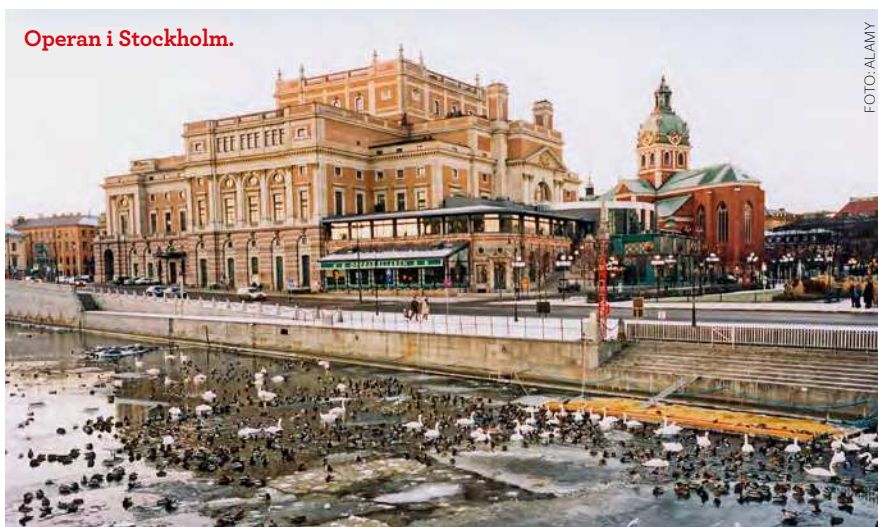
Inka-Maria Nyman är också inne på målgruppssökande i ”Konsumtionssamhällets extra scen”. Hon följer hur Folkoperan i Stockholm ovant snubblar fram på Instagram (”förhandlar”, givetvis), genom inlägg som på olika sätt speglar verksamheten. Man gör också tappra ansträngningar att hitta en kommunikationsform som engagerar användarna till dialog – den heliga gralen inom all marknadsföring i sociala medier.

Det är en trevlig fallstudie, även om den inte sticker ut i analyskärpa för den som följt allmänmediers beskrivning av andra varumärkens experiment med sociala medier. Och helt i onödan kämpar Nyman för att klä kundkommunikationen i det humanistiska forskningsspråket. När hon skriver att aktiviteterna ”blottlägger Folkoperans kamp för att delta i den pågående meningsskapande process som definierar operans betydelse i samhället”, hade det varit enklare att prata om marknadsföringsstrategier. Siffror skulle inte heller skada. Litet lustigt är det att boken konsekvent undviker det rent ekonomiska, men att man är så förtjust i termen förhandla – ett marknadsrelaterat begrepp.

MODERNT MEDIAL är även Sverker Hyltén-Cavallius ”Klassisk 2.0”. Hans beskrivning av användningen av memer i folklortraditionen är spännande. Den klassiska musiken som illustration kommer till sin rätt och vi bjuds på både roliga och insiktsfulla exempel. Mest slående är hur musikintresserade på nätet använder humor och kvickhet för att skapa en gruppgemenskap – precis den otvungenhet som så många företag och institutioner kämpar förgäves för att åstadkomma. Vad finns att lära sig av det?

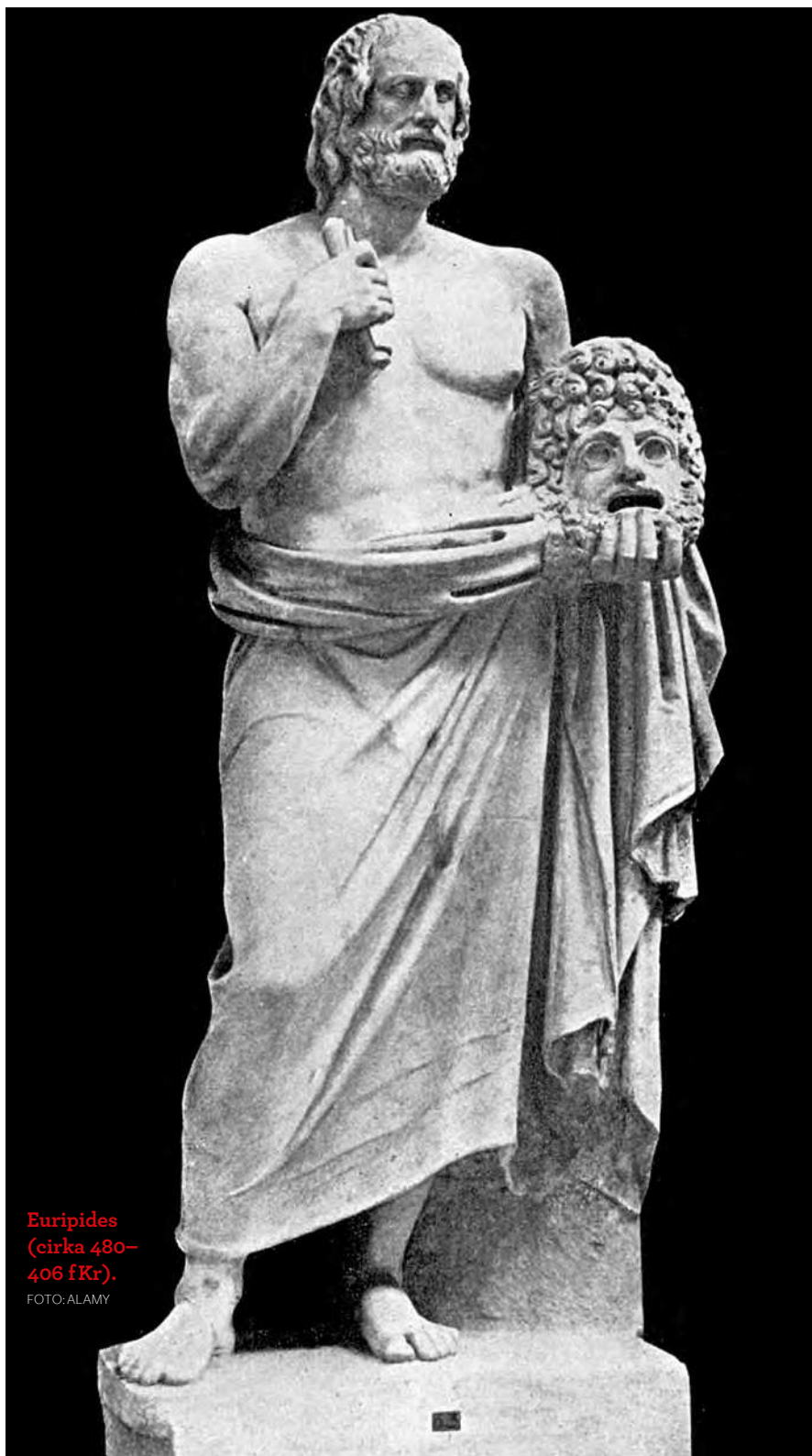
Tobias Pontaras avslutande essä tar upp klassisk musik i film. Bland annat beskrivs det vanligt förekommande ”dirigenteniet” som maktfullkomligt, egocentriskt och hängivet konsten på bekostnad av mänskliga relationer. Det är epitet som skulle passa även Elon Musk eller Zlatan. Mytologiseringar och motsättningar mellan beundran och ifrågasättande är lockande var de än dyker upp.

Vill man vara optimistisk innebär det att den klassiska musikens motsägelsefulla image är en garant för dess fortsatta relevans. Få saker är så lockande för det mänskliga psyket som oförlösta spänningar. ✨

Operan i Stockholm.

FOTO: ALAMY

Euripides
(cirka 480–
406 fKr).
FOTO: ALAMY

Den djärve Euripides

Den antika litteraturen utvidgas ständigt genom olika fynd. Nyligen upptäcktes ett par förlorade Euripides-texter, skriver **Lars-Håkan Svensson**.

ETT ABER FÖR den som studerar ett så kallat dött språk – som antik grekiska – är att dess litteratur redan är färdigskriven. Inga nya texter kommer att bli till och många av dem som en gång funnits har för alltid gått förlorade.

Så tänkte jag när jag en gång tack vare det dåvarande skolsystemet fick den oskattbara förmånen att lära mig latin och grekiska. Nu fanns det andra fördelar med att studera ämnet: de texter som mirakulöst nog hade bevarats var ju trots allt ganska många och varierade – och mestadels av förunderligt hög kvalitet. Språket självt var oerhört plastiskt och uttrycksfullt.

Så småningom gjorde jag en oväntad upptäckt. Grekisk litteratur består inte bara av de verk som har bevarats därför att en lång rad kopiatorer under seklernas gång tålmodigt för hand hade gjort avskrifter av dem. Nej, några av de texter som intresserade mig allra mest visade sig ha återupptäckts ganska nyligen. De hade oväntat påträffats när man i slutet av 1800-talet började gräva ut soptippen i den grekisktalande egyptiska staden Oxyrhynchos – den ”spetsnosiga elefantfiskens” stad. Där hade man under en kort följd av år gjort märkliga fynd: dikter av Sapfo och Alkaios, delar av *Tomasevangeliet*, så kallade Jesusord (logier), Aristoteles skrift om Athens statsförfattning, Pindaros paianer med mera.

ATT DETTA HADE varit möjligt berodde på att de boksynta invånarna i Oxyrhynchos hade kastat sina papyrusrullar – dåtidens böcker – på soptippen när de hade tjänat färdigt. Och utan att man hade tänkt på det hade soptippen varit idealiskt placerad för slutförvaring av papyrus – mitt mellan öknen och Josefskanalen, en biflod till Nilen.

De påträffade fragmenten stuvades i lådor som skickades till Oxford där de numera befinner sig. En stiftelse inrättades – The Egypt Exploration Foundation – som finansierade forskning och utgivning. Resultaten har alltsedan dess publicerats i *The Oxyrhynchus Papyri*. Genomgången är långtifrån avslutad, det utkommer hela tiden nya böcker.

Merparten av fynden är inte litterära, filosofiska eller religiösa utan består av privatbrev, inköpslistor, kontrakt och allhandla andra dokument av de mest skiftande slag. Men de litterära fynden har tilldragit sig mest uppmärksamhet. År 1952 publicerades en nästan komplett pjäs av komediförfattaren Menander. De senaste decennierna har man bland annat hittat ytterligare Sappodikter, en lång elegi av Simonides och nya dikter av den arkaiske poeten Archilochos.

Det är inte en överdrift att påstå att de här fynden erbjuder nya inblickar i antikt

Papyrus från Oxyrhynchos. Bild på Jesus och apostlarna.

vardagsliv som väl närmast kan jämföras med hur vår syn på medeltida vardagsliv påverkades av de förhörslängder från den lilla staden Montaignou som publicerades för snart 50 år sedan. Genom att läsa dokumenten från Oxyrhynchos kan vi få en levande bild av livet i det grekiska Egypten för 2 000 år sedan.

Man har också hittat rester av ett bibliotek i den lavaindränkta staden Herculaneum. Här har papyrusrullarna paradoxalt nog bevarats genom att förkolna. De är visserligen så spröda att de inte kan rullas upp utan att smulas sönder men på senare decennier har man med hjälp av avancerade tekniska redskap – infraröd kamera och röntgenscanner – kunnat läsa texten utan att behöva röra själva rullarna. Om just detta har vi nyligen fått höra en hel del (bland annat genom Martina Björks essä i *Axess* 3/2024).

OCH NYLIGEN SKREV Robert Cioffi i en artikel i *London Review of Books* om ytterligare ett sensationellt fynd. Den 19 november 2022 hittade den egyptiske arkeologen Heba Adly textsjok ur två förlorade Euripides-tragedier, *Ino* och *Polyidos*, i en grav några mil söder om Kairo. Själva originaltexterna trycktes därefter i facktidsskriften *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*.

Att det är just Euripides som nu har återupptäckts är i och för sig föga överraskande. Euripides eftersträvade djärvare effekter än de båda föregångarna Aischylos och Sofokles. Hans ordmusik var mer utstuderad och grällare, hans intriger mer

sensationella och hans huvudgestalter var ofta kvinnor. Allt detta gjorde honom populärare än de andra två och fler av hans dramer har bevarats i handskrift.

För min egen del kändes det nya fyndet som består av 50 nästan intakta rader ur *Polyidos* plus tjugio mer deformerade rader ur *Ino* elektrifierande. För inte så länge sedan presenterade och översatte jag ett centralt parti ur en annan Euripidespjäs, *Kretensarna* i tidskriften *Divan*.

I *Kretensarna*, som påträffades i Herakleopolis redan 1907, försvarar sig i en lång sammanhängande text kung Minos hustru Pasifaë mot anklagelsen att hon har begått äktenskapsbrott med Zeus. Situationen är delikat. Zeus har ingett Pasifaë ett omåttligt begär till en tjur; hon låter tillverka en kogestalt i vilken hon kan gömma sig. Zeus betäcker henne i form av en tjur, resultatet av förbindelsen blir Minotaurus. I fragmentet förnekar Pasifaë inte att hon är mor till Minotaurus men hävdar att hon varit drogad när hon förfördes av Zeus och således oskyldig till medvetet äktenskapsbrott. Minos låter sig inte övertygas utan dömer hustrun till döden.

I den nyligen upptäckta *Polyidos*-passagen uppträder Minos i en lika tvetydig dager. Här debatterar han i ett märkligt ärende med pjäsens huvudfigur, siaren Polyidos ("den mångvetande" eller "mångseende"). Intrigen, som är känd från andra källor, är följande. Minos son Glaukos har fallit ner i ett stort honungskrus och drunknat, och Minos vill nu att Polyidos använder sin magiska siarkompetens till att återuppliva Glaukos.

Det råder en egendomlig likhet mellan de två textutdragen. Båda består av centrala passager som den anonyme kopiatorn tycks ha valt ut med omsorg. Både i *Kretensarna* och *Polyidos* möter vi kombattanter som strider om livsavgörande frågor. Pasifaë försöker med näbb och klor – och en retorisk skicklighet av det slag som Euripides var en mästare på att återge – försvara sig mot sin oförsonlige make. Polyidos å sin sida är ytterst obenägen

att gå enväldshärskaren Minos till mötes. När Minos framhåller att ordningen i det mänskliga samhället imiterar förhållandena i naturen, en tyrann styr över människorna liksom delfinen härskar i havet och örnen i luften, sätter sig Polyidos till motvärn. Han vill inte tvingas att hjälpa Minos att återuppliva sin son.

OCH NÄR MINOS menar att han inte alls är så oberäknelig för Polyidos upp resonerar han på ett högre plan. Han ifrågasätter om det är rätt att försöka sätta sig över tillvarons grundvillkor och göra sig till herre över liv och död. Att man är rik innebär inte att man har allt: "Allt som gro och växer upp/ finns bara till en tid och tynar alltid bort/ ty allt som föds och blomstrar måste vissna ner./ Var människa är först ung och åldras sen,/ och ingen av oss får ju två liv, bara ett."

Trots att situationen avspeglar mytiska föreställningar som är 2 000 år gamla har den en skrämmande aktualitet. Samma sak med *Ino*. Som Robert Cioffi framhåller är det kanske mest en slump att denna pjäs inte fått samma historiska genomslag som *Medea*. Intrigerna i dem är nämligen ganska lika. Ino är gift med Athamas och har två barn med honom. Genom olika förvecklingar drivs hon i landsflykt; Athamas gifter om sig med Themisto och får två barn med henne. När så Ino återvänder vill Themisto locka henne att döda sina egna barn i tron att de är Themistos ungar. Naturligtvis råkar Ino verkligen döda Themistos barn. Themisto begår självmord och ett av Inos barn dör i en olycka.

Det är brutalt och blodigt men Ino står över sina hemsökelse och riktar bittert sarkastisk kritik mot sina motståndare: "Så förse er med fördelar, ni uslingar,/ berika er på alla upptänkliga sätt/ och skilj för all del inte mellan rätt och fel./ Njut sedan era illdåds eländiga frukt."

"Litteratur är nyheter som förblir nya", skrev Ezra Pound en gång. Det gäller också när de återupptäckts efter 2 000 år. ✨

Genom att läsa dokumenten från Oxyrhynchos kan vi få en levande bild av livet i det grekiska Egypten för 2 000 år sedan.

Halleys komet 1066, avbildad på Bayeuxtapeten.

Det långa slaget om Normandie

Den lilla staden Bayeux har haft världshistorisk betydelse, både under Vilhelm Erövrarens tid och vid landstigningen av Normandie 1944, skriver **Martin Lagerholm**.

INVÄNARANTALET i Normandies behagfulla stad Bayeux är ringa, närmast av Arborgas eller Bromöllas storlek. Därför är det anmärkningsvärt vilken historisk betydelse Bayeux har haft alltsedan romarrikets dagar, och i synnerhet under den period som i norra Europa utmärker skiftet från vikingatid till medeltidens kristna kulturvärld.

Detta uppenbaras inte minst i den väldiga Cathédrale Notre-Dame de Bayeux, som under vårt besök tar en halv dag att vandra runt i. Och tacka för det: den kulturarvsskyddade helgedomen sjuder av liv och historia och invigdes så tidigt som två decennier före det historiska slaget vid Hastings. Odo av Bayeux, halvbror till Vilhelm Erövraren, var stadens biskop och medfinansierare av invasionen, ja, närvarade rentav vid det berömda slaget och var av allt att döma initiativtagaren till skapandet av den

världsmminneslistade Bayeuxtapeten, som så livligt illustrerar historien bakom kampen om Englands tron och normandernas framgångsrika inryckning i öriket.

Innanför kyrkobyggnadens portal hänger en minnestavla över de stupade soldaterna i brittiska frihetsarmén 1944–45, och i kryptan under golvet låg Bayeux-tapeten – utförd redan årtiondet efter det berömda slaget – hoprullad i katedralens skattkista i många sekel, tills den i början av 1700-talet upptäcktes och förflyttades till en säkrare förvaringsplats i staden.

Hundra år senare fraktades den historiska dyrgripen till Musée Napoléon (nuvarande Louvren) i Paris, där Bonaparte personligen studerade den och så till den grad lät sig inspireras att han genast började smida planer på att själv invadera England. Året därpå återfördes det tidsdokumenterande konstverket till Bayeux, där

det än idag befinner sig (även om en klåfingrig Heinrich Himmler var på vippen att lyckas överföra nationalskatten till Tyskland under andra världskriget).

Bayeuxtapeten kan för närvarande beskådas på Musée de la Tapisserie de Bayeux i stadens centrum. Textilen är visserligen lång (närmare 70 meter), men höjden på den tredelade och rikligt illustrerade duken – i själva verket alltså ingen tapet, utan ett mångfärgat broderi på nio långa hoppsydda linneremсор – är blygsamma 50 centimeter. Den bredare mittsektionen återberättar själva händelseförloppet med illustrationer och latinsk text, medan de smalare bårderna ovan- och nedanför denna är dekorerade med bilder på djur och mytiska figurer, liksom på vardagsscener med jakt-, vapen- och lantbruksmotiv. Så går man långsamt runt och bevittnar storögt detta visuellt fascinerande och omvälvande stycke europeisk historia. Allt berättat med en sådan expressiv inlevelse att ens första impuls efter fullbordat varv är att bums köpa biljett till ännu en runda.

ÄVEN OM FRANSMÄNNEN inte är direkt kända för att vifta med andra flaggor än sin egen trikolor, vimlade Bayeux i somras av vajande och prydande *Union Jacks*, *Stars and Stripes* och *Maple Leafs* under det högtidliga 80-årsminnet av de allierade styrkornas landstigning i Normandie – *Operation Overlord* – den 6 juni 1944. Notabiliteter som Emmanuel Macron, Joe Biden, prins William och rentav Olaf Scholz, från "fiendelandet", närvarade vid den officiella ceremonin i närheten av landstigningens epicentrum Omaha Beach, två mil nordväst om Bayeux. Här ligger också det ständigt välbesökta Musée Mémoial Omaha Beach, ett av flera "D-Day-museer" i regionen.

Det knappt två månader långa slaget om Normandie var mycket blodigt, varför den slutliga tyska förlusten förstås var efterlängtd, inte minst av den franska civilbefolkningen. Fotografier och filmklipp på brigadgeneral de Gaulles rundtur genom den befriade staden Bayeux veckan efter invasionen, visar upp den populära landsfadern och presidenten in spe omgiven av hyllande och jublande orsbor.

Med tanke på platsen han för tillfället vistades i, reflekterade kanske också han över möjligheten att betrakta de allierades landstigning som ett slags omvänt slaget vid Hastings. Då, 1066, Vilhelm Erövrarens besättande av saxiske kung Harald II:s England söderifrån; och nu, närmare 900 år senare och från andra hållet över Engelska kanalen, de allierades samordnade anfall mot det av Nazityskland ockuperade Normandie. ✨

Jag fasar för nästa flygresor

GRÄNSBEVAKARNA SVERIGE är en dokumentärserie som har ett par år på nacken, men nu finns alla fem säsongerna på HBO Max, utan reklamavbrott.

Serien plumsar ner på Arlanda och Landvetter, gör an i färjelägena i Ystad, Helsingborg och Trelleborg. Tulltjänstemännen glänar på ankommande passagerare, de vet av erfarenhet vilka flighter som kan vara "intressanta". De hänvisar ofta till sin "magkänsla", och ju närmare vi lär känna dem, desto mer inser vi att deras magkänsla är något synnerligen oflummigt; den utgörs av den samlade kunskapen efter hundratals arbetstimmor.

De hajar till när de får syn på en resenär som verkar nervös, men de blir också misstänksamma när någon uppträder alltför ledigt och sorglöst. Och har inte den där ensamma killen anmärkningsvärt mycket baggage? Eller påfallande lite?

Alla som blir slavar under *Gränsbevakarna Sverige* tumlas mellan svårbemästrade känslor.

Vi känner lättnad över att det inte är vi själva som vinkas in och peppras med tjänstemännens frågor – var vi har varit, hur länge, varför vi varit där et cetera.

Vi känner skadeglädje när de nonchalanta resenärernas lögnar punkteras, och den ena cigarrettlimpan efter den andra trollas fram ur byxben och lönnfack i de vidöppna resväskorna.

Vi känner medömkan när thailändska tanter återvänder med sina svenska män, och tulltjänstemännen radar upp smärre handelsträdgårdar som de fört med sig från sin fosterjord. Tanterna vill inget ont, i likhet med Vilhelm

Mobergs Kristina vill de bara bära hem sina motsvarigheter till hennes astrakaner – kryddor, rötter, frukter – och de ser oförstående på tullarna, som för tionde gången detta arbetspass förklarar att om man kommer resande in i EU är det förbjudet att ta med sig grönsaker, frukter och kött eftersom det kan sprida sjukdomar i vår flora och fauna.

Ja, man kan till och med tycka synd om alla buketa polska lastbilschaufförer som vinkas in i någon skånsk hamn och ertappas med ansemliga mängder amfetamin. Kanske har de varit ovetande om vad som petats in i tjärpappsrullarna i lasten, men det är de som kommer att få skaka galler.

Allt eftersom säsongerna rullar vidare börjar tullarna slappna av, bjuder in oss att dela deras tråkningar och internskämt. Och jag börjar känna en bultande stolthet över detta tappra fotfolk som jagar de stora beslagen, men ofta får nöja sig med en ynkelig marijuanapåse inknölad i ett handskfack. De är besjälade i sin yrkesutövning. De ser lugnt in i kameran och säger att jo, två paket vattenpipstobak för mycket kanske inte låter som något att bråka om, men resenären rycker undan skatteintäkter som vi kan ha god användning för. Det är pengar som exempelvis kan korta vårdköerna för alla som drabbas av just rökandets skadeverkningar.

Tullarna vet kort sagt varför de står där, de rycker inte bara på axlarna och säger att de "lyder order".

Jag fasar för min nästa flygresor, och hur jag kommer att reagera om jag får syn på någon av mina nyfunna vänner i tullkontrollen. Kan jag motstå frestelsen att be om en *selfie*? ✨

I korthet Satirens svårighet

"Verkligheten överträffar satiren", säger man ibland. Det händer också att man citerar den gallsprängde romaren Juvenalis, som konfronterad med tidens dumhet ansåg det "svårt att inte skriva satir".

Det sistnämnda verkar emellertid inte stämma, sett till större delen av den globala författarkåren. Under en ganska lång tid i det nära förflutna tycktes det litterära systemets tryckutjämnande funktion närmast ha kollapsat. Med det menar jag att vi hade ett kulturklimat som bokstavligen skrek efter att satiriseras, men att ytterst få författare antog utmaningen.

Det var lätt att fantisera om verk som borde skrivas: en ironiskt leende sedeskildring som tog temperaturen på det samtida universitetet? Eller kanske en fantasi av Jonathan Swifts typ, i vilken samhällsreformatorer på en svävande ö lever isolerade från resultaten av sitt nytänkande?

Till slut har i varje fall marknaden korrigerats, som alltid sker i fall av uppdämd efterfrågan, och verk av detta slag har börjat produceras i lite större skala. Ändå ter de sig som något av en besvikelse. Kanske är det en effekt av att dessa böcker inte kommer ut förrän den allmänna stämningen redan börjat förändras, om än med påtaglig ojämnhet.

Möjligen har författarnas tystnad lett till att den litterära satirens roll tagits över av de sociala mediernas folkliga kreatörer av förlöjligande bildcollage och skriftliga yttranden med om möjligt ännu lägre teckengräns än denna spalt. Men jag tycker mig också ana något annat i två av fjolårets romaner.

När den thailändsk-amerikanske Tony Tulathimutte i *Rejection* skildrar ett studentkollektiv som slår knut på sig självt och släpper normala fordringar på logik för att visa sin politiska medvetenhet, eller när fransmannen Patrice Jean i *La vie des spectres* skildrar reaktionerna på ett fingerat hatbrott, hamnar romanernas berättare i likartade konstateranden: att det nästan inte går att redogöra för den samtida mentaliteten utan att misstänkas för att överdriva. Kort sagt: att verkligheten överträffar satiren. ✨

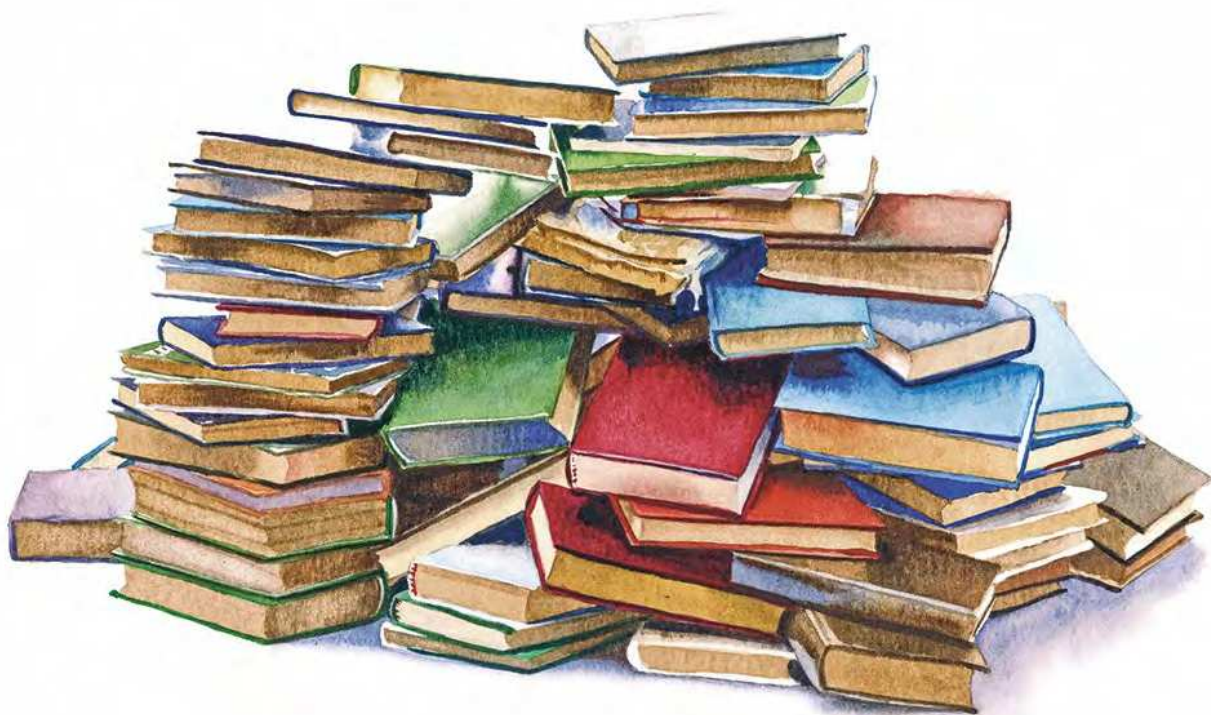
Alfred Sjödin

Bengt Ohlsson

Detta nummers recensioner:

Carl Rudbeck marscherar från Marocko till Mindanao;
Karin Stensdotter söker förökning; **Patrik Strömer** påträffar
 flöjter och horn; **Jonathan Norström** saknar raka svar;
Anders Mathlein antecknar; **Martin Lagerholm** myndig-
 förklarar läsaren; **Håkan Lindgren** beskådar klättrande;
Ann-Sofie Dahl niger för en drottning.

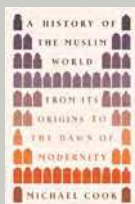
Kaba: Den heligaste av alla heliga platser där pilgrimer sammanstrålar i Mekka.

**A HISTORY OF
THE MUSLIM
WORLD**

**FROM ITS
ORIGINS TO
THE DAWN OF
MODERNITY**

MICHAEL COOK

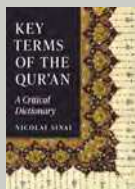
Princeton
University
Press 2024

**KEY TERMS OF
THE QUR'AN
A CRITICAL
DICTIONARY**

NICOLAI SINAI

Princeton
University
Press 2023

**THE GENIUS OF
THEIR AGE**

**IBN SINA,
BIRUNI, AND
THE LOST
ENLIGHT-
ENMENT**

S FREDERICK

STARR

Oxford
University
Press 2023

Bokens folk och Bokens tolk

Islam är inte en sak, utan många. Michael Cook använder 900 lärda sidor för att skildra den muslimska världens historia. Men så har det också blivit ett mästerverk. Carl Rudbeck förkovrar sig i religionsvetande.

RELIGION

Av Carl Rudbeck

Vi litteraturkritiker klagar ofta på vår usla lott. Men där finns trots allt en uppsida – våra skrivelser är snart glömda. Det är med den trösterika insikten i bakhuvudet som så många av oss är villiga att titt som tätt upphöja verk till mästerverk och framtida klassiker eller motsatsen – att skriva ner verk som sedan kommer att visa sig motstå tidens tand. Risker för att någon lika nitisk som minnesgod läsare om några år ska hålla en

ansvarig för tidigare överdrifter åt ettdera hållet är minimal.

Men jag kan inte se att det skulle vara någon som helst risk att kalla Michael Cooks senaste bok *A History of the Muslim World* för ett mästerverk, ett omedelbart standardverk som kommer att läsas och konsulteras under många, många år framöver.

För den som redan känner till Michael Cook lär detta inte komma som en överraskning. Denne engelske arabist, eller om uttrycket fortfarande är tillåtet eller ens gångbart, orientalist har länge varit verksam vid Princeton University. Bland hans rikhaltiga tidigare produktion märks >>

Mongolerna under Djingis khan: Bildade väldiga men bräckliga imperier.

Commanding Right and Forbidding Wrong in Islamic Thought (2000) där han reder ut hur detta centrala muslimska budord som "påbjuder det tillbörliga och förbjuder det otillbörliga" (Koranen 7:157) har använts genom tiderna i olika riktningar inom islam. Boken har kallats en av de viktigaste som har skrivits om islam under de senaste 100 åren.

En annan betydande bok är *Ancient Religions, Modern Politics* (2014), där han övertygande driver tesen att islam är en religion som lättare låter sig politiseras än till exempel kristendom och hinduism. Dessa två böcker är mäktiga lärda med fotnoter som kryper högt upp på nästan varje sida och med citat på många kända men också på språk som jag dittills aldrig ens hade hört talas om.

Denna gedigna, massiva akademiska bildning går hand i hand med ett lättflytande, elegant språkbruk som dessutom ofta lättas upp av en subtil och ironisk humor. Cooks lärargärning har av hans studenter beskrivits som "gammaldags på ett bra sätt". Det innebär bland annat att läsaren slipper höra honom beskärma sig varje gång slavhandel kommer på tal (och den gör det ofta i alla dessa böcker). Här finns inget av den så fäliga

woke-ideologi som dömer det förflutna utifrån dagens moraliska måttstock.

I olika hög grad kommer alla dessa färdigheter till nytta i Cooks senaste storverk *A History of the Muslim World* – en över 900 stora sidor lång översikt över den muslimska världen från dess tillblivelse på 600-talet till ungefär 1800-talets början. Det hela avslutas med några kortfattade funderingar om vad som har hänt sedan dess. Det är alltså världen från Marocko till Mindanao under mer än ett millennium som skildras på dessa sidor. Det kan alltså inte bli annat än en översiktlig och snabb marsch genom historien, men utan att för den sakens skull någonsin bli ytlig.

Men också full av smått ironiska och nog så tankeväckande kommentarer. En rysk storfurste var för 1 000 år sedan frestad av att bli muslim bland annat på grund av möjligheten till fritt nyttjande av vackra och jungfruliga kvinnor. Men fursten avstod när han fick höra talas om förbudet mot alkohol, varpå Cook kommenterar: "Den som har smak för det kontrafaktiska måste undra hur världens skulle ha sett ut om nykterhet hade varit ett ryskt värde under de sista tusen åren."

Det är en tjock bok. Cook tror att endast de mest uthålliga kommer att läsa den från början till slut. Därför har han försett var-

je kapitel med en summerande inledning, men dessa är ofta så lockande att man mer än gärna sedan läser hela kapitlet.

Alldeles i början av sin stora bok förklarar han sitt projekt så här: "Generellt ägnar jag systematisk uppmärksamhet åt två saker: staters tillblivelse och upplösning och åt de riktigt stora kulturella förändringar som påverkar stora befolkningar." Med "kulturell" menas här inte dikt och konst utan övergripande civilisationsrisker former och normer, som den i denna bok ofta förekommande konflikten mellan nomader och bofasta. Det kommer alltså inte som en överraskning att ett flitigt citerat namn är Ibn Khalduns, som i just denna konflikt såg vad som nästan kan kallas historiens motor.

Nomader, det kunde röra sig om beduiner i Arabien eller mongoler på den euroasiatiska stäppen, svepte in i mer eller mindre urbana miljöer och störtade den befintliga makten. Nomaderna skulle emellertid snabbt förvekligas. På en eller annan generation blev de härda krigarna förvandlade till degenererade lyxkonsumenter som inte ens kunde sköta sitt eget försvar utan som istället hyrde in vanligen ganska opålitliga legoknektar.

Cook skriver ofta om turkiska lego-

”Nomader, det kunde röra sig om beduiner i Arabien eller mongoler på den euroasiatiska stäppen, svepte in i mer eller mindre urbana miljöer och störtade den befintliga makten.”

och slavsoldater. De kom från lite varstans i Asien där man talade turkiska språk och inte bara från Anatolien. Många av dessa inhyrda eller förslavade soldater nöjde sig inte med sin underordnade status utan grep själva makten. För att sin tur bli förfinade, kulturella, civiliserade och så svaga att de blev ett lätt byte för nästa våg av hårdföra importerade soldater.

Ibn Khalduns teorier har fortfarande, *mutatis mutandis*, en viss giltighet: dagens otvättade och obildade nomader är populisterna som när de väl en gång tagit makten ofta lättvindigt låter sig förvandlas till helt vanliga välkammade och rumsrena politiker – för att på så sätt bereda vägen för nästa populistiska anstormning.

Åter till ämnet och dess första fråga:

Hur kunde en muslimsk stat alls bli till? Och det mitt i en glest befolkad öken som helt saknade varje tillstymmelse till stat och som styrdes av stammar och klaner som ständigt låg i fejd med varandra. Arabien var vid den här tiden (och väl ända fram tills man fann olja) något av ett bakvatten. Av detta lyckades Muhammad i kraft av sin egenskap av karismatisk profet skapa en stat med Medina som huvudstad. Han enade de käbblande stammarna, erövrade Arabien. Segertåget skulle snabbt fortsätta i norr, väster och öster. Tidens båda stormakter, det bysantinska imperiet och det persiska riket, var så upptagna att bekämpa varandra att de inte i tid uppmärksammade hotet från Arabien. De fick se sina territorier reducerade av arabiska krigare även om det skulle dröja ända till 1453 för Konstantinopel att erövras av muslimska trupper.

Huvuddragen av denna historia är förstås redan välkända. Den muslimska världen, som ännu var ganska liten, skulle växa förbluffande snabbt. Den kom snart att flytta sitt centrum först till umayyadernas Damaskus och därefter till abbasidernas Bagdad. Just Bagdad med kalifer som Harun al-Rashid och al-Mamun har kommit att framstå som en oöverträffad höjdpunkt i den muslimska kulturen.

Sen gick det snabbt utför. Den muslimska världen kom att splittras i allt mindre stater som ibland förändrades under en stark ledare och för att sedan åter splittras. Mongolerna under Djingis khan och Timur Lenk bildade väldiga imperier som emellertid snabbt skulle falla sönder när grundarna dött.

Allteftersom Cooks berättelse fortskrider så intar araberna en allt mindre plats i berättelsen. Olika från öster kommande turkiska folkslag bildar kortlivade dynastier som tar makten. Dessa turkisktalande folk var eftertraktade både som slavar och soldater. Överhuvudtaget spelar slavhandeln en viktig roll i i hela den muslimska världen. Det var en slaveekonomi och eftersom muslimer inte fick förslava andra muslimer så ledde det till en ofta mycket aggressiv utrikespolitik där man härjade och krigade i icke-muslimska områden i jakten på ständigt nya slavar.

Hästar var en annan viktig handelsvara – en bra häst kunde betinga pris på tio eller femton slavar.

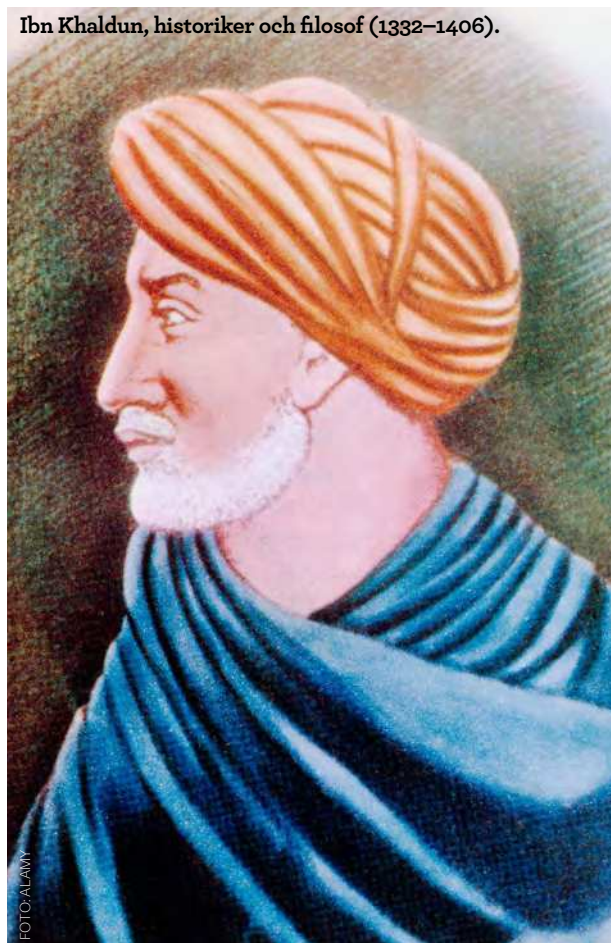
I dagens ofta bisarra intellektuella klimat där väst hela tiden skuldbeläggs sig själv borde dessa stycken vara klargörande. Det finns ingen anledning till att just väst ska betala ”reparations” för gångna oförrätter. Om nu väst förväntas köpa sig fria från gamla synder så bör det i så fall inte ske inte förrän turkar, arabier, mongoler och afrikaner har gjort det. Men varför inte gå ännu längre tillbaka: är det inte dags att Egypten tar ansvar och betalar skadestånd för att ha förslavat det israeliska folket?

Det ska villigt erkännas att man som läsare ibland känner sig överväldigad – och lite uttråkad – av alla dessa dynastier och efemära småstater som varade en eller annan generation för att sedan spåröst försvinna eller splittras. Hur det gick till är förstås varierande men ett flera gånger förekommande scenario är kamp mellan bröder. Med tanke på hur vanligt polygami var i den muslimska världen så fanns det gott om bröder som slogs om makten.

Polygami visar sig lätt leda till politisk instabilitet. I den mest framgångsrika, eller alla fall mest långlivade av muslimska statsbildningar, det vill säga det osmanska imperiet, som varade i sisådär 600 år hade man ganska tidigt insett detta och vidtagit i och för sig ganska drastiska åtgärder: När en ny sultan väl hade tillskansat sig makten lät han strypa sina bröder. Ett nog så effektivt sätt att få ett definitivt slut på brödrafejder.

Michael Cook är vid det här laget en bra bit över 80 år gammal. En bok som denna kan bara skrivas av en erfaren forskare med lika djup som långvarig förtrogenhet med ämnet. Han rör sig ledigt mellan det stora perspektivet – klimat, geografi – och de mer närsynta som småaktiga personkonflikter med ibland stora politiska konsekvenser. Han sysslar näs-

>>

Ibn Khaldun, historiker och filosof (1332–1406).

FOTO: ALAMY

Polis på plats då koranbrännaren Salwan Momika 2023 höll möte i Malmö.

FOTO:TT

tan inte alls med den muslimska kulturen i snäv bemärkelse, dess filosofi, litteratur eller arkitektur. Eller rättare sagt kulturen i plural eftersom islam ser olika ut i Marocko jämfört med Iran eller på Java. Men inte ens på 900 sidor kan man få allt.

För över tio år sedan publicerade S Frederick Starr en omfattande bok *Lost Enlightenment* där han på ett övertygande sätt ledde i bevis att Centralasien för nästan 1 000 år sedan var platsen för en ganska så häpnadsväckande upplysning. Åtminstone om vi med upplysning menar förnuftsaserad kunskapskritik och vetenskap. Det var i vad som idag är Uzbekistan, Afghanistan och Tadjikistan som den muslimska världen firade sina hittills största intellektuella framgångar.

Denna intellektuella och konstnärliga storhetstid skulle, menade Starr, förstöras av filosofen och teologen al-Ghazali, som framgångsrikt ”knuffade förnuft och logik åt sidan”. Till detta tillkom mongolernas framfart som lade det mesta som de kom i kontakt med i ruiner: städer och inte minst bevakningsläggninor förstördes. De skulle aldrig komma att hämta sig efter den mongoliska förödelser.

Starr återvänder till Centralasien i sin *The Genius of Their Age* som är en dubbelbiografi om Ibn Sina, som i Europa kallas Avicenna, och Biruni, som båda föddes i slutet av 900-talet och dog i mitten av 1 000-talet. Starr är en kunnig och övertygande talesman för deras storhet. Det kan vara värt att nämna att Starr inte tycks behärska arabiska men i gengäld kan han ryska. Han kan alltså utnyttja en uppenbarligen rik, och i västerländsk forskning ofta förbisedd, forskning om islams historia på ryska.

Starr talar väl för sin sak. I sin entusiastiska hamnar han stundom i vad som i mitt tycke är i och för sig förståeliga överdrifter som när han hävdar att ”i sin omfattning och intensitet kan denna tidiga renässans i den muslimska världens östra utkant jämföras med och i vissa avseenden sägas överträffa det som ett halvt årtusende senare ägde rum under den europeiska renässansen”. Den europeiska renässansen ledde fram mot den moderna världen, den var kritisk om än ofta på ett mycket försiktigt vis mot religionen och lämnade efter sig magnifika konstverk. Den orientaliska renässan-

sen öppnade aldrig på samma sätt dörrar mot framtiden: den innehöll några lysande namn men de fick knappast några arvtagare som kunde föra vidare det potentiellt radikala programmet.

Både Biruni och Ibn Sina är förvisso värda både en och flera mässor eftersom de båda har mer än en sträng på sina lyror: Biruni var matematiker, naturvetenskapsman och geograf. Han lyckades mäta och räkna ut jordens diameter med en felmarginal på 0,003 procent. Denna upptäckt öppnade för en ny och exaktare geografisk vetenskap. Hade hans upptäckter blivit kända ända bort till Europa och Medelhavsområdet skulle, spekulerar Starr, europeisk utforskning av världen ha kommit igång kanske redan på 1300-talet och inte behövt vänta ända till 1500-talet.

Birunis mest kända verk är en lång bok om Indien där han funderade över hur indisk vetenskap kunde vara så framgångsrik på vissa områden och så usel på andra. Han lyfter fram till exempel decimalsystemet, negativa tal och siffran 0. Han insåg att förståelsen av en kultur gick genom språket och alltså lärde han sig sanskrit. Den eminenta indis-

ka historikern Romila Thapar skriver så här i sin *Early India*: "Birunis observation om indiska levnadsvillkor, kunskaps-system, sociala normer och religion är sannolikt de mest insiktsfulla som gjorts av en besökare i Indien." Men Biruni tapade aldrig sitt kritiska omdöme: "Hinduerna tror att det inte finns något land som deras, inga kungar som deras, ingen religion som deras, ingen vetenskap som deras. De är arroganta, fåfänga och självgoda."

Biruni var den oförtröttlige vetenskapsmannen som envetet arbetade för att lösa de frågor som den empiriska verkligheten ställde. Ibn Sina var på många vis hans motsats. Redan tidigt gick det rykten om att han levde ett liv i sus och dus med vin och kvinnor. Hur det var med sången vet jag inte. Som nästan alla tidens vetenskapsmän, filosofer och författare tvingades han att leva ett kringflackande liv i jakten på rika och mäktiga beskyddare som ofta var lika nyckfulla som dagens utdelare av forskningsanslag. När nådens sol slutade skina var det bara att dra vidare.

Vanligtvis hade han tur och kunde samtidigt främja tre karriärer: ämbetsmannens, läkarens och filosofens. Det är de två sistnämnda som än idag är av historiskt intresse. Han sammanställde en medicinsk kanon som kodifierar tidens läkekunst eller vad man nu ska kalla det. Denna konst var ju ofta lika dödlig som den sjukdom som den var tänkt att bota. Ibn Sina byggde den på klassiska auktoriteter som Galenos, men kompletterade den med egna erfarenheter och råd.

Hans *Canon medicinae* kom att bli det medicinska standardverk som konsulterades i öst som i väst ända till 1700-talet. Som alla andra läkare ända fram till den moderna erans genombrott famlade han i mörkret men han försökte att genom förnuft och beprövad erfarenhet något lite skingra mörkret.

Detta upplysningsprogram framstår kanske ännu tydligare i Ibn Sinas andra storverk *Al-Shifā* – "Botemedlet" eller "Helandet". Det kulminerar i vad som är ett av den medeltida filosofins mest remarkabla verk, *Metafysiken*, som liksom tidigare delar av *Al-Shifā* sysslar med existensen. I avsnittet om fysiken var det frågor om ett objekts rörelse och vila som upptog honom.

I *Metafysiken* ställer han mera principiella och abstrakta frågor: Vad innebär att något existerar, och vad kan ha orsakat det? Är all existens kontingent? Finns det något vars väsen är sådant att

det måste existera? Gud är just ett sådant väsen där existens och essens så att säga sammanfaller. Ibn Sina når sina slutsatser genom att endast använda förnuftet.

Hans radikala rationalistiska insikter sågs av somliga som ett hot mot grundläggande muslimska dogmer om Guds natur och Hans skapelse. Med några få undantag skulle den muslimska filosofin slå in på andra vägar. Det var under den europeiska medeltiden som Ibn Sina fick störst inflytande. Vissa experter hävdar att *Metafysiken* föregriper Descartes och dennes *Cogito*. Men vem som före-

"Tidens båda stormakter, det bysantinska imperiet och det persiska riket, var så upptagna att bekämpa varandra att de inte i tid uppmärksammade hotet från Arabien."

griper vem är förstås vanligen en ganska meningslös filosofisk lek som, har det sagts av en vitsig professor, vanligen slutar med att Herman the German anses ha föregripit alla.

Både Cooks och Starrs böcker är exempel på vad fransmännen kallar *haute vulgarisation* – att behandla ofta rätt smala ämnen på sätt som vänder sig till alla som kan tänkas vara intresserade långt utanför specialisternas krets, men som gör det utan att tumma på de akademiska dygderna.

Med den tredje bok som behandlas här, Nicolai Sinais *Key Terms of the Qur'an*, förhåller det sig något annorlunda. Den vänder sig mera till specialister än till lek-män, men det är ett ämne där det inte kan skada med lite specialkunskaper också bland vanligt folk.

Koranen har ju på sistone på mer än ett sätt stått i brännpunkten. För somliga är den Guds ord, och det bokstavligen och till punkt och pricka. För andra ett bedrägligt mischmasch. Så nog kan det vara dags att så lidelsefritt som möjligt ta reda på vad som faktiskt står där och vad det betyder. Vi svenskar har redan goda förutsättningar att göra just det bland annat genom Karl Vilhelm Zettersteéns översättning från 1917. Visst låter den ålderdomlig men riktigt hur en arabisk text från 600-talet ska låta på modern svenska är inte lätt att avgöra. Det är alltid fråga om mer eller mindre rimliga tolkningar.

Sinais storartade verk är ett enormt viktigt bidrag till en ökad förståelse av denna urkund. Det vore fel att säga att det hela är lättläst och få är väl de som rusar

till bokhandeln för att köpa boken. Där-emot bör det vara en plikt för större bibliotek att göra den tillgänglig, om inte annat så i digitalt format så att vetgiriga kan ta del av all denna sakkunskap.

Ta som ett exempel *jihad* och besläktade ord. De finns de som menar att det heliga kriget egentligen är det som äger rum i fromma muslimers inre i deras strävan att bli bättre människor. I detaljerade analyser av de drygt 30 förekomster av ordet visar Sinai att det finns skillnader i betydelsen mellan tidiga och sena suror i Koranen. Men vanligen innebär *jihad* en uppmaning till att spri-

da islam bortom Mekka och Medina och till Heliga landet.

Inte ens uttrycket "bokens folk" är fullt så entydigt som man först skulle kunna tro. Det innefattar judar och kristna men knappast muslimer trots att det i Koranen finns stycken där den kallar sig själv för bok. Så är bokens folk egentligen bara Bibelns folk? Och hur kan det komma sig att ordet *din* har två olika betydelser? Domens dag och religion?

Frågorna hopar sig och i den mån klara och definitiva svar är möjliga så ger Sinai dem. Det man tar med sig är att när det gäller Koranen – och många andra religiösa urkunder – är hur mångtydiga dessa texter är. Det finns alltid utrymme för ytterligare en tolkning. Sinai läser Koranen med alla de medel som den moderna forskningen har ställt till hans förfogande. Det här är boken att konsultera innan man yttrar sig i tvär- och självsäkra ordalag. Den är kompromisslös akademisk i tonen; den anslår varken en apologetisk eller anklagande ton, utan är hela tiden kyligt analyserande. Med tanke på att islam är ett ämne som lätt väcker hetsiga och upprörda känslor och illa underbyggda åsikter är det just kyla som behövs.

Det senaste åren har varit något av en storhetstid för böcker om islam. Mer eller mindre populära böcker som Starrs har gjort det till ett nöje att förkovra sig inom ämnen som tidigare var förbehållna specialister. Välskrivande specialister som Cook och Sinai har gjort att det möjligt för lekmän att ta del av också mycket avancerad forskning. ✨

Ett åldrande Japan: Visar vad som väntar även oss.

FOTO:ALAMY

Alla barn vi inte vill ha

DEMOGRAFI

UN MONDE SANS ENFANTS
LE PIRE ARRIVE...
MAIS LE MEILLEUR PEUT SUIVRE
DAVID DUHAMEL
Buchet-Chastel
2024

Av Karin Stensdotter

Det finns en sorts urbild föreställande kvinnors respektive mäns förhållande till barn och familj. Vi har sett den i filmer och tv-serier och läst om den i romaner.

Det som händer det unga älskande paret är att hon blir med barn. Eftersom hon vet att hon blir tvungen att ta hand om det här barnet (klichén är avsevärt äldre än den legala aborten) vill hon gifta sig och så småningom ha fler barn. Men han vill inte. Han vill varken axla ansvaret eller ge upp sin frihet. Sedan beror det på. Poängen är: Hon vill. Han vill inte.

Så är det inte längre. Nu vill varken hon eller han. Eller kanske snarare: Båda vill ungefär lika lite.

Förutsättningarna för mänsklighetens reproduktion har förändrats i grunden, och det på kort tid. Den förändringen hänger intimt ihop med den kvinnliga frigörelsen. Men först får man ned spädbarnsdödligheten. Sen kommer preventivmedel, lika rättigheter och abort tillsammans med tekniska och ekonomiska framsteg och förändrar allt.

Historiskt har jordens befolkning ökat mycket sakta för att uppnå ca 1 miljard människor kring år 1800. Där, alltså för drygt 200 år sedan börjar den exponentiella tillväxten (start i Frankrike och England) beroende främst på mycket lägre barnadödlighet, men snart också högre livslängd. Så småningom anpassar man sig till den nya given och sätter färre barn till världen, vilket är en cykel som nu två tredjedelar av jordens befolkning gått igenom.

I dag är vi ungefär åtta miljarder. Vi kommer bli som mest knappt tio miljarder, någon gång före nästa decennieskifte. Om det här är de stora institutionerna tämligen ense, även om siffrorna varierar något. Den enda kontinent som fortfarande har en begränsad period av fortsatt stark tillväxt framför sig är Afrika.

När födelsetalen började dala också i

Frankrike från att länge ha legat stabilt kring två barn per kvinna tog debatten ny fart och vintern 2024 talade Emmanuel Macron om en "upprustning" av familjepolitiken apropå födelsetalet som nu sjunkit till 1,7. För att en befolkning ska reproducera sig krävs 2,1 barn per kvinna.

Ekonomien och universitetsläraren David Duhamel har i boken *Un monde sans enfants* (En värld utan barn) studerat fenomenet ur en mängd olika vinklar. Han listar möjliga kulturella och materiella orsaker, han tittar på historien och han går noga igenom vad som händer i olika länder i hela världen när de här demografiska förändringarna tar fart.

I vår del av världen, Frankrike och Norden, har födelsetalen länge legat stadigt strax under två, vilket varit hyfsat högt om man jämför med resten av den utvecklade världen. Orsakerna har antagits vara en stabil familjepolitik liksom en väl utbyggd barnomsorg. Men Europa som helhet har inte alls samma närhistoria. Alla vet väl numera att de italienska och de tyska födelsetalen under lång tid har legat en bra bit under ribban och i de europeiska länder som ingick i den sovjetiska intressesfären är talen väl så låga. Därifrån har dessutom unga och välutbildade människor flyttat väster- och norrut efter murens fall, så här sker fortfarande en sorts dubbel dränering.

"Dagens unga, morgondagens föräldrar, lever ett liv i stor utsträckning via skärmen, vilket hindrar dem från att berusa sig, flörta, dansa, ligga."

Generellt har man "löst problemet" i norra och västra Europa med invandring. Att invandringen även kan ha haft andra orsaker (och konsekvenser) betraktar Duhamel (och jag just nu) som irrelevant. För det vet vi också vid det här laget att låga födelsetal i kombination med en hög medellivslängd ger en åldrande befolkning där fler gamla alltså måste försörjas och tas om hand av färre i arbetsför ålder. Självklart har invandringen täppt till även andra hål i både industri- och tjänstesektorn, liksom den har bidragit till en ökande ekonomisk tillväxt – något vi idag nästan verkar glömma bort helt i debatten. Hur hade Sverige sett ut med en stadigt krympande befolkning alltsedan 1967, då den sista tillräckligt stora barnkullen för förnyelse föddes? Kanske mer som Japan – mer om det senare.

Samtidigt frågar sig alltför idag om tillväxt verkligen är nödvändigt eller ens eftersträvänsvärt. Men ingen politiker vill hantera eller än mindre gå till val på nolltillväxt och egentligen vet vi också redan nu varför, liksom vi vet hur det ser ut i de områden där födelsetalen är låga. För de finns ju där redan, ligger synliga omkring oss och på kartan.

Härifrån flyttar inte bara de unga människorna, utan också arbetsplatser, service och kommunikationer. Kvar blir en åldrande befolkning som, ibland tillsam-

mans med nyanlända invandrare i något kommunalt svårköpt bostadsområde, ska dela på en minskande offentlig budget. Det är här, till skillnad från i de stora städerna, som missnöjet är störst och tar sig politiskt uttryck vid valen.

Duhamel räknar också upp fysiska spår i själva landskapet. I östra Europa, liksom i västs glesbygd, breder skog och varg ut sig. De allt färre barn som föds hamnar statistiskt sett aldrig här.

Själv ser jag fascinerad en video från BBC World som handlar om att det redan nu finns elva miljoner övergivna hus i Japan. Myndigheterna räknar med att en tredjedel av de japanska hemmen ska vara tomma inom en nära framtid. Nu ser inte japanerna fastigheter som värdefulla på samma sätt som västerlänningar, vilket främst beror på de återkommande jordskälven. Men ofta finns heller inga arvingar. Elva miljoner. Också här handlar det om platser dit den globaliserade ekonomin och tillväxten inte nått.

Och det är alltså Japan vi kan titta på om vi vill ha en aning om vad som väntar, för här har födelsetalen varit (för) låga sedan 1960. Befolkningen har blivit mindre och äldre, vilket har bidragit till den stagnerande ekonomi Japan också dras med sedan nästan lika lång tid. Här finns en uppsjö av nya fenomen som vi betraktar som märkliga: unga människor som aldrig flyttar hemifrån, som vägrar träf-

fa folk och som aldrig går ut. En ny division för fotbollslag av 80-plussare. Fenomen som kan bli vanligare också hos oss då våra samhällen åldras.

I Japan, liksom i det Duhamel kallar det rika Asien (Kina, Taiwan, Sydkorea), "löser" man inte problemet med invandring. På frågan om han eller hon helst vill bli hjälpt av en robot eller en "främling" som gammal svarar japanen prompt en robot.

Men det finns också andra avgörande skillnader mot väst som gör att födelsetalen här är ännu lägre. Sydkorea "leder" med 0,7 barn per kvinna. Dessa samhällen är mycket traditionella. Kvinnor har liksom i väst rätt till utbildning, karriär och födelsekontroll men i det ögonblick en kvinna gifter sig får hon en självklar chef i form av sin man. Hon lämnar sitt arbete för att inte återvända och hon blir ofta dessutom ansvarig för omhändertagandet av makens gamla föräldrar (utöver hem och familjens egna barn). I stort sett inga barn föds heller utanför äktenskapet.

Samma mönster gäller i jättelandet Kina, där födelsetalen sjunker i rasan-de fart. Den förändring som i väst tagit 100 år drygt, och som tillät att samhället anpassat sig, går här på knappt halva den tiden, vilket gör att landet inte har hunnit med och alltså inte har hunnit bli rikt rakt igenom.

På terrasserade bergssidor sitter gamla kineser (med hög medellivslängd) i trähus som liknar våra statarlängor utan pension eller sjukförsäkring. Långt borta i någon nybyggd megapol lever den ende sonen som tillsammans med sin eventuella fru ska säkra deras ålderdom. Kinas rekordsnabba förvandling till planetens fabrik byggde också på att här fortfarande fanns en enorm befolkning i arbetsför ålder vid starten. Sedan kom ettbarnspolitiken, rikedomerna och den demografiska förändringen slag i slag.

Kinas demografiska problem (dessutom med ett stort mansöverskott på grund av selektiva aborter) är nu så stora att de inte ens går att lösa med invandring – så många invandrare finns inte. Om man inte lyckas vända trenden, vilket allt just nu pekar på att man inte gör, så är det även ett hårt slag mot den kinesiska självbilden.

Den västerländska dominansen är från kinesisk synpunkt en parentes och något som Xi Jinping håller på att justera. Men det faktum att befolkningen redan har börjat att krympa och även att minskningen är exponentiell gör att Kina dessutom står inför ett geopolitiskt problem: Vill man angripa ("återbörda") Taiwan så måste det ske relativt snart, kanske inom

>>

Vargen och skogen breder ut sig när människan drar sig tillbaka.

en 20- eller max 30-årsperiod, medan man fortfarande har en någorlunda ung befolkning. Sedan är det för sent. Rädslan för degradering gör landet svagare och från vår synpunkt mer oberäkneligt.

Och något liknande – rädsla – beskriver Duhamel även som en (av många förstås) möjliga orsaker till Rysslands totalangrepp på Ukraina år 2022. I Ryssland finns ett demografiskt problem med sjunkande födelsetal från redan nu låga nivåer, men också här har man försökt parera det med invandring. Den europeiska storstad som har flest muslimska invandrare är inte som man skulle kunna tro London eller Paris, enligt Duhamel. Nej, det är Moskva. Den före detta Sovjetunionens asiatiska kranstater har bistått de välmående storstäderna med en ung, muslimsk och ur rysk synvinkel främmande arbetskraft.

Det här skapar, precis som på många håll i Europa, en rädsla för ”utplåning”, för ”det stora folkutbytet”, och det skulle kunna vara en bidragande orsak till att man vill ta kontrollen över den stora slaviska befolkningen i Ukraina. Att få den att spårlost uppgå i den ryska.

Och USA då, den tredje jätte som har en direkt och avgörande betydelse för oss i Europa? USA klarar sig betydligt bättre, trots sjunkande födelsetal (1,6 år 2023), eftersom en landets grundpremisser fortfarande är invandring – om än idag helst mer selektiv. USA har också världens starkaste krigsmakt. Den urgamla regel som gjorde gällande att det land som har störst befolkning att ösa soldater ur vin-

ner krigsen, är utdaterad. Det är smartast vapensystem som vinner, i och för sig även i tillräcklig kvantitet. Så även om Duhamel inte uttalar sig om USA:s fortsatta (totala) globala dominans så menar han att Kina, just beroende på sin snabbt krympande och åldrande befolkning (och lägre presterande krigsmakt) inte kan gå om USA som enskild ledare.

Men Duhamel tar också upp icke västerländska länder som ännu inte blivit rika, men där tendensen ändå är tydlig: befolkningen har ännu inte börjat minska men födelsetalen ligger under två, så den kurva vi redan sett kommer. I den här gruppen finns Latinamerika, Indien, men också länder som Saudiarabien och Iran, vilket stärker författaren i sin tro att det här nu är en global trend. En trend som alltså inte bara beror på kvinnors lika rättigheter, utan uppenbarligen även annat.

Duhamel går även igenom möjliga orsaker till den här förändringen. Många av dem känner vi igen från den svenska debatten: det kostar pengar att ha barn (man blir fler som ska dela på inkomster), allt ska finnas på plats – utbildning, partner, bostad, gjorda resor, fast jobb – innan det blir några barn, vilket gör att man inte hinner få det antal barn man kanske hade tänkt sig.

Vidare en social acceptans för att inte ha barn alls, vilket gör att fler faktiskt låter bli. Klimatångest – fast här säger Duhamel emot med viss tyngd: Det är inte det att vi västerlänningar even-

tuellt sätter fler barn till världen som är det stora hotet mot klimatet, det är *hur* vi lever. Om vi slutar flyga och minskar våra enskilda bidrag till växthuseffekten, kan vi ha de där två tre barnen per par som skulle behövas från andra synpunkter.

Alla dessa orsaker är naturligtvis i varierande grad relevanta då en kvinna eller ett par bestämmer sig för att inte ha barn. Men utöver det avgörande skälet att kvinnor inte längre accepterar den under millennier föreskrivna rollen och positionen, ser Duhamel en annan för mänskligheten lika avgörande förändring – och det är smartmobilens (i vid bemärkelse) plats i våra liv.

Teknologins utveckling, appar, AI, sociala medier, spel, filmer – en minst lika närvarande som den verkliga men virtuella värld – har förändrat allt. Det är en pågående process. Man kan också säga att det kommer bli värre innan det eventuellt blir bättre.

Dagens unga, morgondagens föräldrar, lever ett liv i stor utsträckning via skärmen vilket hindrar dem från att göra en massa saker som tidigare generationer tog för självklara: berusa sig, flörta, dansa, ligga. Att det virtuella livet dessutom sker via *bilden* bidrar till den ökande stress unga människor idag lever med. Kravet på perfektion blir ännu större, liksom misslyckandena känns ännu mer katastrofala. Livet levs via en liten blank yta med rörliga bilder av det som egentligen är rum, doft, ljud och så vidare, den värld vi genom årtusenden har anpassat oss till att överleva i.

Duhamels analys präglas helt uppenbart av den kontakt han haft genom åren med unga studenter från det rika Asien. Här har ju den teknologiska utvecklingen kommit längst och författaren utgår ifrån att vi andra följer efter. Kanske, tänker däremot jag. För varför skulle unga människor i längden bara acceptera att låta sig luras på – själva livet?

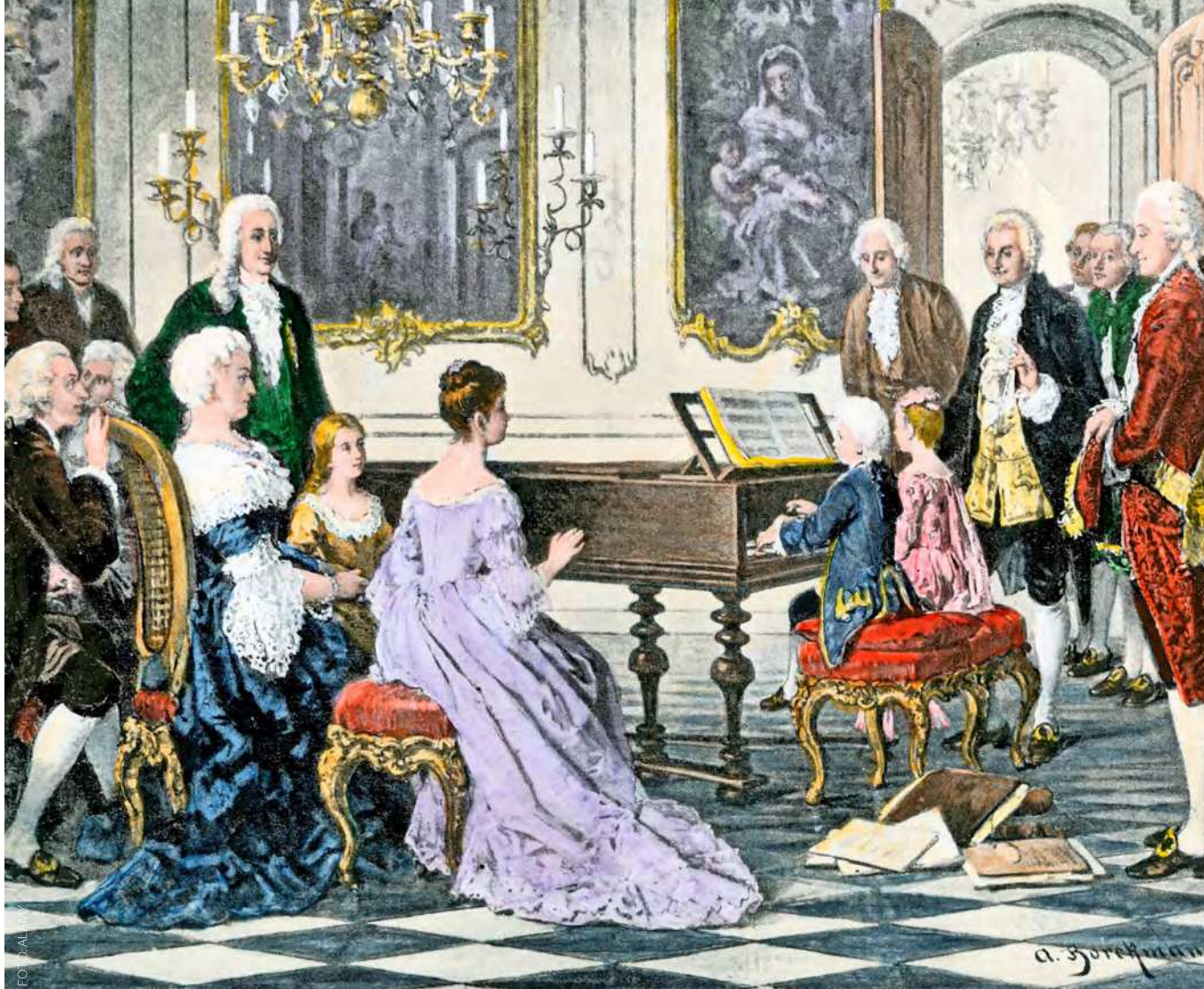
Oberoende av vilket så är de förändringar han konstaterar redan nu tillräckligt stora för att göra hans teori om ett globalt snitt på 1,5 barn per kvinna inom en rätt nära framtid fullt möjligt.

Då blir frågan: Kommer vi då helt enkelt att ”försvinna”? Jag tror inte det. Enskilda platser och regioner kommer rimligen att vara attraktiva nog för att locka till sig tillräckligt med folk och blivande föräldrar med allt vad de för med sig.

Men skogen och vargen kommer säkert fortsättningsvis att vinna terräng i Europa. Och de övergivna husen bli än fler i det rika Asien. ✱

Kinesisk propaganda för högst ett barn: Här åldras befolkningen ännu snabbare.

Den unge Mozart musicerar: Och vi vet något sånär hur det lät.

Hur det lät förr

**SOUND
TRACKS**
**UNCOVERING
OUR MUSICAL
PAST**
GRAEME
LAWSON
The Bodley
Head 2024

vilket är mer än vad man kan säga om ljudet, det lät mesigt och inte alls gudalikt. När Rex Keating spelade på den åtråvärda artefakten med hjälp av ett modernt trumpetmunstycke sprack fornlämningen i flera bitar. Dessa kunde visserligen limmas ihop igen, men skadan var redan skedd. När musiken senare skulle spelas upp i radiosändningen från BBC var det alltså på ett reparerat instrument.

Detta är bara ett brottstycke ur den symfoni av musikalhistoriska anekdoter som läsaren får ta del av i Graeme Lawsons *Sound Tracks. Uncovering our Musical Past*. Där ger sig författaren – arkeolog och hängiven musiker verksam i såväl Cambridge som Berlin – i kast med den inte så modesta uppgiften att söka svar på varför musiken följt oss allt sedan den mänskliga civilisationen tog sin form. Finns den bara till för vårt enkla nöjes skull eller är den i själva verket en avgörande förklaring till människoartens framgångar?

Lawson börjar, sin arkeologiska skolning trogen, med att gräva där han står – det vill säga: i nutiden. Därefter skrapar han sig ned mot allt djupare liggande sediment, i jakt på människans musikaliska lämningar. Allt med hopp om att, steg för steg, avmystifiera vårt förhållande till musiken.

Arkeologens arbete börjar därför lätt. Tack vare tekniska genombrott som MP3-filer, cd-skivor, kassetter, vinyl, stenkakor och vaxrullar finns ett närmast oändligt antal artefakter som vittnar om de senaste 150 årens musikaliska utveckling. Den här typen av lämningar innebär att vi i många fall vet exakt hur ett verk är tänkt att framföras. Dessförinnan utgjorde positiven, speldosorna och självspelande pianon det tekniska avantgardet. Med hjälp av stift och hålkort var dessa instrument i praktiken analoga datorer som kunde programmeras att framföra melodier inför publik. Tekniskt kompli-

>>

MUSIKHISTORIA

Av Patrik Strömer

Egypten, Konungarnas dal, 1922. Under den berömda utgrävningen av KV62 – mer känd som Tutankhamons grav – påträffades inte bara något så unikt som en egyptisk faraons oplundrade viloplats, utan också ett fornegyptiskt blåsinstrument. Ett imponerande fynd,

cerade att tillverka, men likväl en radikal förändring som innebar att musiken kunde spridas utanför de borgerliga salongerna och dessutom av individer som saknade musikalisk bildning. Kanske skulle man kunna beskriva det som ett slags musikens demokratisering.

I nästa lager – den tidigmoderna tiden – är noterna våra främsta verktyg om vi önskar förstå människans relation till musiken. Men redan här tättnar dimman och problematiken från den egyptiska kungagraven gör sig påmind. Noterna ger oss förvisso goda instruktioner i hur musik bör spelas, men vi har inte längre tillgång till några bevarade ljud. Bara den som är tillräckligt skolad kan läsa ett partitur och samtidigt ”höra” musiken inombords. Likväl innebär noterna en standardisering av musikaliska riktlinjer som inte bara hjälpte dåtidens musiker att framföra sina och andras verk, utan som också hjälper nutida musiker att dechifrera flerhundraåriga anteckningar och med moderna instrument frambringa en melodi som skulle kunna vara densamma som framfördes av Beethoven eller Mozart.

I vilken utsträckning musiken före den tidigmoderna tiden traderades genom uppspelning och repetition och hur mycket det kunde ske via notskrift är svårt att kvantifiera. Kyrkomusik får antas ha haft större del nedtecknade förlagor, medan folkmusik spridits, förändrats och utvecklats efterhand genom en mer spontan process. Varken historiska dokument eller arkeologi kan besvara frågan om hur omfattande en levande tradition med toner och sånger har utvecklats.

Till följd av vårt beroende av arkeolo-

gin för att ha fysiska bevis, finns det alltid en risk för fel- eller övertolkningar i samband med utgrävningar. Att romarna handlade med vin och olivolja vet vi eftersom det finns tusentals bevarade amforor. Det ger också intrycket att sådan handel dominerade Medelhavet. Slutsatsen behöver inte vara fel men kan också vara konsekvensen av att vi inte återfinner rester av boskap, slavar, tyger eller kryddor i samma utsträckning. Arkeologen måste ha fantasi för att föreställa sig hur fynden använts, men behöver också behärska sig för att inte fastna i sin egen favoritteori.

I varje kapitel får vi också ta del av Lawsons spekulationer om de musikaliska fyndens användning, men läsaren får också lära sig en hel del om den musikal-arkeologiska praktiken – och den är så pass rigid att hypoteserna övertygar. Vi får följa med när stränginstrument som lyror och harpor, men också flöjter och horn, påträffas i allt från irländska torvmossar till uråldriga grottor och örlogs-

”Även om Bachs tempererade stämning av klaviatur möjliggjorde att man spelade i vilken tonart som helst, så innebar den också något av ett kompromissande, så att intervallen mellan tonerna inte är lika ’rena’.”

fartyg. Apropå det senare beskrivs fiolen som återfanns i det svenska regalskeppet Kronan ingående. Tack vare Östersjöns bräckta vatten har fiolen freddats från skeppsmasken sedan 1676. När instrumentet bärgas över 300 år senare beskrivs även processen för hur det fuktiga träet ska kunna torkas utan att struk-

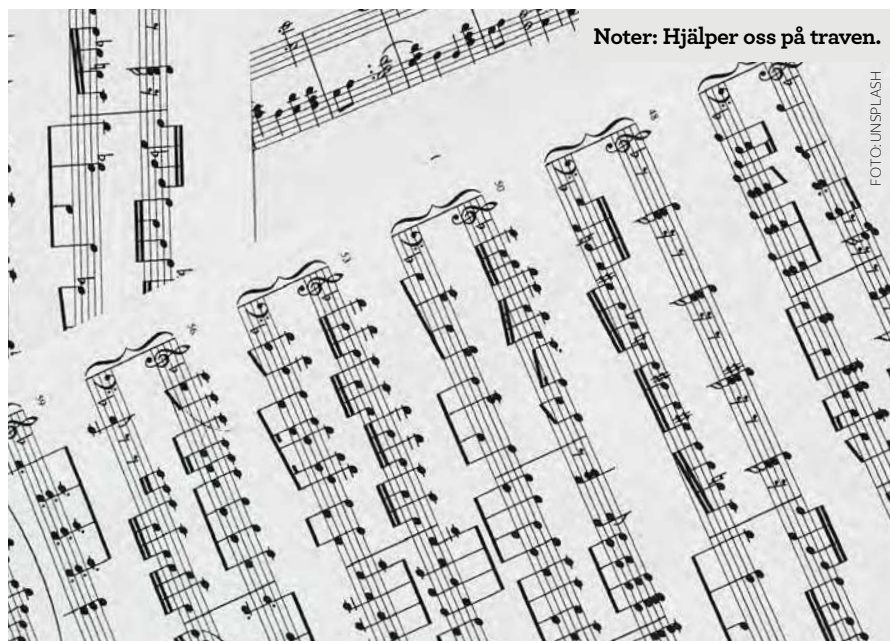
turen förstörs – fascinerande på en nördig detaljnivå.

En annan fantastisk artefakt, av det större slaget, är läktaren i St Chad’s Cathedral i Lichfield där såväl körpojkar som vuxna män kunde sjunga genom dolda hålrum, vilka dels fungerade som förstärkare, dels gav intrycket att sången kom från himlen. Allt i syfte att åstadkomma en stark transcendental effekt på församlingen. En magisk effekt från 1200-talet som inte så lite påminner om de moderna scenernas förmåga att framkalla känslor med sina enorma ljudanläggningar.

Lawson ägnar sig emellertid inte enbart åt det som hjälper människan att skapa musik – utan också åt ljudet i sig. Han visar att den musik vi uppfattar som vacker, behaglig eller upplyftande inte enbart är en fråga om tycke och smak. Det tycks finnas gemensamma nämnare som binder seklerna samman. Även om Bachs tempererade stämning av klaviatur möjliggjorde att man spelade i vilken ton-

art som helst, så innebar den också något av ett kompromissande, så att intervallen mellan tonerna inte är lika ’rena’. Ändå är tolvtonsskalan fortsatt dominerande inom musiken, med en oktav bestående av åtta toner i bestämda intervall, beroende på vilken typ av skala det handlar om. Är det då inte närmast bortom fattningsförmågan att samma toner som vi är vana att lyssna till också ljuder från stenåldersflöjter tillverkade för mer än 27 000 år sedan?

Vidare argumenterar Lawson för att likheterna mellan jakt och vapen å ena sidan, dans och musik å den andra, kan ge en förklaring till varför musiken varit viktig för människan. Både spjut, knivar och yxor kräver en abstrakt tankeförmåga i kombination med hantverkskicklighet för att kunna tillverkas. En flöjt likaså. I båda fallen krävs det sedan att människor samordnar sina rörelser på detaljnivå för att slutresultatet ska bli det önskade. Ett bra vapen eller ett fungerande musikinstrument kan i sig inte mätta magar eller göra människor rörda till tårar, någon behöver också kunna utföra de nödvändiga handlingarna. Att samarbeta på ett plan som kräver medvetande och förståelse är en mänsklig egenskap. Har sång, musik och dans kanske fungerat

som träning inför en viktig jakt? Likheterna är tydliga.

Och hur kan vi vara säkra på att det som hittas i jorden inte är sådana föremål som inte dög utan bara kastades bort? Helt säkra kan vi inte vara, men det tycks ändå som att gravar innehåller fungerande föremål. Andra platser, där det tillverkades instrument, kan vara fyllda med misslyckade saker. En flöjt behöver ha rätt dimension och hålen precis utborrade. Ett misstag och alltihop är värdelöst.

Tid, kunskap och engagemang har lagts på att göra dessa artefakter så välfungerande och vackra som möjligt. Och här visar Lawson på kontinuitetens betydelse. Att något sett likt ut, oavsett faktisk ålder, indikerar en design som visat sig vara ändamålsenlig. Samtidigt skiner hans frustration igenom över att musikinstrumentens evolution inte ter sig tillräckligt heltäckande. För någonstans, någon gång, har en människa gjort den första flöjten. Och någon gång senare har liknande flöjter tillverkats i flera upplagor. Har den kulturen sedan spridit sig, eller har människor på olika platser i världen kommit på liknande idéer samtidigt? Kanske både och beroende på vad vi talar om.

Eller så har det alltid funnits musik hos nuvarande *Homo sapiens* som i olika former har spridit sig över världen och på egen hand utvecklats. Panflöjten är en sådan uppfinning, alltså flera rör i olika längd som därmed skapar olika toner när man blåser i dem. Idag är den kanske främst förknippad med Sydamerika, men som namnet antyder så fanns instrumentet i antikens Grekland. Och även i Kina har man funnit sådana fynd.

Graeme Lawsons kombination av vetenskaplig stränghet och romantik – där han anser musiken vara det närmaste magi som människan lyckats skapa – innebär sammanfattningsvis en lika levande som tudelad skildring av människans musikaliska historia. Trots de inbördes konkurrerande perspektiven, rekommenderas denna svindlande resa till alla med ett intresse för historien och musiken – även om Lawson inte ännu kan sägas ha rott i hamn den mest grundläggande uppgiften: Att besvara frågan om varför människan alltid behövt, och fortfarande behöver, musiken. Men trägen arkeolog vinner och kanske ligger svaret alltså dolt under sanddynerna, i närheten av KV62. Eller någon annan, ännu okänd, plats. På jorden, i jorden. ✨

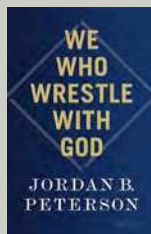
FOTO: GETTY IMAGES

Vår frälsare på korset: Tron är Jordan B Petersons akilleshäla.

Finns Gud?

**WE WHO
WRESTLE
WITH GOD
PERCEPTIONS
OF THE DIVINE
JORDAN B
PETERSON
Portfolio 2024**

RELIGION

Av Jonathan Norström

Tror du på Gud? En enkel fråga, kan tyckas. Antingen gör man det eller också inte. Fast vänta nu. Vad menas egentligen med "tror"? Och hur definierar man "Gud"? Och vem tror du att "du" är?

Det icke-svaret får den som ställer denna fråga till Jordan B Peterson. Inte så att den kanadensiske psykologen antas ha bättre uppkoppling till högre makter än vi andra – många undrar helt enkelt vad han själv tror på. En relevant fråga, med tanke på hur ofta han pratar om religion och mytologi, om de viktiga lärdomar han menar att vi kan dra av de uråldriga berättelserna – särskilt de kristna. Och visst, det kan vi säkert, men är de sanna? Det är där som förbistring- en uppstår. Plötsligt börjar Peterson sväva iväg i långa utläggningar om vad "sanning" och "tro" betyder för honom – vad det egentligen betyder – och den enkla ja-eller-nej-frågan lämnas obesvarad. Jag har aldrig förstått varför.

Peterson är ju annars knappast den som väjer för kontroversiella frågor. Hans väg in i rampluset inleddes när han som psykologiprofessor i Kanada oppo- >>

nerade sig mot att behöva använda irreguljära könspronomen. Idag är han en av världens mest framstående intellektuella, av sina belackare beskriven som en sorts manskuru. Och kanske ligger det något i att hans självhjälpsinriktade budskap om att ta sig i kragen, göra något vettigt av sitt liv och inte skylla ifrån sig, tilltalar många unga män.

Även om han för allmänheten är mer känd för sina politiska ställningstaganden, som lutar åt det konservativa, har religion och mytologi alltid stått i fokus för Peterson. På senare år verkar han jobba heltid med att utforska de bibliska berättelserna. Det är ämnet för hans senaste bok, *We Who Wrestle with God. Perceptions of the Divine*. Det är också därför något ironiskt att just tron tycks vara hans intellektuella akilleshäla – det ämne där han har allra svårast att tala ur skägget.

När Peterson får frågan om han tror att Gud finns eller om någon specifik händelse i Bibeln faktiskt har inträffat vet han förstås vad frågeställaren är ute efter. Är Gud en verklig varelse och inte bara ett fantasifoster? Ska exempelvis syndaflo den betraktas som en historisk händelse? Det går inte att missförstå, allra minst för en hyggligt intelligent man som Peterson. Så varför vägrar han att ge ett enkelt och rakt svar?

För den som har följt Peterson är mycket av innehållet i *We Who Wrestle with God* bekant. Han går igenom några kända avsnitt av Gamla testamentet, från skapelseberättelsen till Jona och valen, och tolkar dem utifrån ett psykologiskt perspektiv. Han menar att han försöker ”extrahera en universell tråd av moraliskt guld”. Genom Petersons läsning av berättelserna ska vi få en bättre förståelse såväl för dessa som för oss själva, stöpta som vi är i kristna formar. De bibliska böckerna bildar nämligen grunden för den västerländska civilisationen, skriver Peterson.

När en religiös kristen läser skapelseberättelsen föreställer jag mig att hon betraktar den som en mer eller mindre bokstavlig redogörelse av hur världen kom till. Peterson läser den istället som en metafor för skapelse och blivande. För Peterson kan Guds skapande av världen jämföras med när vi vaknar på morgonen och funderar på vad vi ska göra med dagen. Ett närmast oändligt antal fakta och möjligheter presenterar sig för oss, och vi måste skilja agnarna från vetet.

Kain begär sitt illdåd: Men lita på att det straffar sig.

Enligt Peterson kan vi därför inte hjälpa att vi ser världen genom en berättelse – en struktur där det viktigaste hamnar i toppen av pyramiden, överskuggande det mindre viktiga och allt som helt saknar betydelse. Vårt liv blir en berättelse om vår strävan mot det vi placerar där uppe i toppen, och vad vi offrar för att nå dit.

Just offer är något Peterson ofta återkommer till. Äldre tiders människor off-

rade ju djur, människor och annat till gudarna, och Peterson betraktar detta som upptäckten av framtiden, och arbetets betydelse. När vi arbetar offrar vi stundens njutning för något bättre i framtiden. Människan är det enda djuret som ägnar sig åt detta. Men det gäller att man offrar rätt, och till rätt ändamål. För Peterson blir berättelsen om Kain och Abel en berättelse där Kain offrar fel,

utan att riktigt veta hur, och dödar sin mer lyckosamma bror för att hämnas på Gud. Att förbanna Herren och den värld han skapat straffar sig dock alltid, menar Peterson. Det får även Kain erfara.

Kain och vi alla borde istället bära ansvaret för vad som händer i vårt liv, hur orättvist det än kan tyckas. Det är motsatsen till vår tids suktande efter offer-skap. Offret har fördelen att hon slipper ta ansvar för sina egna tillkortakomman-den. Skulden kan läggas på någon annan, en förövare, ofta samhället som sådant. För Peterson är det vägen till helvetet – kanske inte bokstavligen, men vi kommer till det – och den som lever i vår tid har lätt att känna igen sig. Den självpåtag-na offerkoftan är manipulativ och leder, trots alla eftergifter som görs av omgiv-ningen, inte till sämja utan bara mer krig – den konst som Kains ättlingar specialiserar sig på. Vägen tillbaka till paradiset går snarare via eget ansvar, att göra bättre ifrån sig nästa gång, bli något av värde för sig själv och andra. Att offra det bästa man har av sig själv – inte att själv göra sig till ett offer. Så talar Peterson.

Den gode kanadensaren rör sig lätt och ledigt mellan det heliga och det världsliga, språkligt blandar han dem hej-vilt. Kanske gör han egentligen ingen skillnad mellan dessa företeelser. När vi lägger upp en plan för dagen är det inte

”I själva verket måste vi alla ’tro’ i den meningen att allt inte kan bevisas. Vissa föreställningar måste bara accepteras, axiomatiskt, för att samhället ska fungera.”

bara *likt* hur Gud skapade världen, det är för Peterson *samma sak*. Om man frågar honom om Kain verkligen dödade Abel – om det faktiskt har hänt – svarar han därför, till synes undvikande: ”Det händer hela tiden.” För Peterson är de bästa berättelserna sanna på ett annat sätt än vi brukar tänka oss när vi ställer sådana frågor. De är måhända fiktiva, men inte motsatser till fakta. Snarare förmedlar de en djupare sanning om människan. Han kallar det ”meta-sanning”.

Bibelns berättelser är sanna i att de är eviga, ”händer hela tiden”, och utspelar sig i varje människas liv. Den som lyssnar på Peterson får lätt intrycket att ”meta-sanning” är den enda sanning som spelar någon roll för honom. Fakta är över-skattade – vi kan ju knappast ta dem alla

i beaktande. De måste rangordnas, och rangordningen är beroende av de berättelser – meta-sanningar – vi fäster oss vid. Och i väst har inga berättelser fäst sig bättre än Bibelns.

Peterson menar att Bibeln inte handlar så mycket om de personer eller figurer den berättar om, utan mycket mer om oss som läser den. Abraham är nog för honom inte mer verklig än Raskolnikov i Dostojevskijs *Brott och straff* (som Peterson flitigt hänvisar till). Samtidigt är vi alla Abraham och Raskolnikov vid olika tillfällen i vårt liv. De är därför ”meta-” eller ”hyper-verkliga”.

Petersons definition av tro är ungefär lika udda. Han tycker att våra handlingar säger mer om vad vi tror på, än vad vi faktiskt säger oss tro på. Han kan påstå att någon som kallar sig ateist *egentligen* är troende, för att det är så personen beter sig. En ”riktig” ateist skulle exempelvis inte ta hänsyn till mänskliga rättigheter, då dessa inte existerar på ett sätt som kan bevisas. Samtidigt menar han att den som säger sig tro på Gud också måste visa detta i handling för att det ska vara, ja, trovärdigt.

I själva verket måste vi alla ”tro”, menar Peterson, i den meningen att allt inte kan bevisas. Vissa föreställningar måste bara accepteras, axiomatiskt, för att samhället ska fungera. Kan veten-

skapen bevisa att Auschwitz var fel? Inte bara från offrens perspektiv, utan objektivt sett? Antagligen inte. Men om vi inte tror att det som hände i Auschwitz var fel, absolut fel, är vi dömda att hamna där igen. Vissa grundläggande moraliska regler muckar man bara inte med. De måste få vara heliga, orörda, förbjuden frukt.

Någonstans här börjar jag komma till en möjlig förklaring till att Peterson skyr alla frågor om den bokstavliga sanningen kring Gud och Bibeln. För honom gick vägen till Auschwitz, helvetet på jorden, via att människor slutade se varandra som heliga, okränkbara, gjorda till Guds avbild. Nietzsche utropade Guds död, och 1900-talets ofattbara grymheter följde. Kan det då finnas något

viktigare än att värna de kristna grundvalar som våra samhällen bygger på? Sannolikt är Gud för Peterson blott en metafor, en ”meta-varelse”. Samtidigt inser han att han skulle underminera kristendomen genom att säga detta högt, utan förbehåll.

Så tolkad väljer Peterson att offra den bokstavliga sanningen för en högre ”meta-sanning” som har gjort mycket nytta i väst. Genom att försöka rättfärdiga Guds outgrundliga vägar – om än bara från ett psykologiskt perspektiv – hoppas han kunna återställa något av den status som Bibeln en gång hade i våra länder.

Frågan blir ändå: Vad blir kvar av Bibeln om den inte förmedlar en både evig och bokstavlig sanning? En briljant fiktion, men inget som folk kommer att känna sig nödgade att styra sitt liv efter.

För att kunna använda sig av ett religiöst språkbruk omdefinierar Peterson termerna – ”Gud” kan exempelvis bli ”den ande som leder uppåt”. Det blir vagt, abstrakt, till intet förpliktigande. Problemet är att denna Gud inte är densamma som vi andra tänker på. För en riktig kristen kan Gud inte bara vara en abstrakt högsta punkt på människans värderingstrappa – han måste vara ett riktigt väsen. Himmeleriket måste vara en verklig plats, inte bara en metafor för ett eftersträvanvärt slutmål. Och så vidare. Vad skulle det annars betyda att ”tro” på dessa saker?

Brott och straff må vara ett mästerverk, men inga kyrkor har byggts, ingen har dött martyrdöden och inga heliga krig utkämpats för den romanens skull. Varför? För att det inte är en bok man ”tror” på. Den är påhittad – punkt slut. Och det-samma måste gälla för Bibeln om man läser den som Peterson.

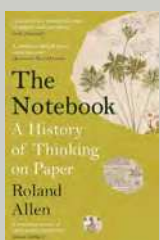
Näväl. Jag kan förstås ha fel om Petersons bevekelsegrunder. En sak är i alla fall säker – han använder inte sin senaste bok för att råta ut de frågetecken kring sin tro som han vet gör många frustrerade. Den som är ute efter en världslig tolkning av Bibeln som kan vara användbar för den moderna människan har ändå en del matnyttigt att hämta i *We Who Wrestle with God*. Alla möter vi ju motgångar i livet, och det är bättre att ta dem som en stoisk Job än en bitter Kain.

Peterson visar här, liksom i så många andra sammanhang, att han gör sig klart bättre som psykolog än apologet. Sällan har uttrycket känts så passande: Skomakare, bliv vid din läst! ✨

Att tänka på papper

**THE
NOTEBOOK
A HISTORY
OF THINKING
ON PAPER**
ROLAND
ALLEN
Profile Books
2023

KULTURHISTORIA

Av Anders Mathlein

Jag bläddrar i mina gamla resedagböcker – eller ska de kallas journaler, loggar eller anteckningshäften? – och förvånas över den grafomaniska nit med vilken jag noterade stort och smått inför det som senare skulle skrivas.

Böckerna är i formatet 17 x 20 centimeter, har svarta vaxdukspärmar och linjerade sidor. Korta fakta och observationer blandas med betraktelser, frågor, citat, intervjufragment, uppslag och insikter, liksom funderingar över resans mål och mening.

De första noteringarna är tillkomna i en tid när internet, smarta mobiler, Google Earth och sociala medier skulle ha klassats som science fiction. Kan man genom anteckningarna få syn på vem man en gång var? Lära känna, eller känna igen, en yngre version av sig själv?

Jag vet inte, men klart är att åtskilligt skulle vara förlorat för alltid om det inte vore för att jag skrivit ned det. Somliga händelser och personer som står upp ur sidorna tycks till en början främmande, men liksom bilder i ett fotoalbum, eller en doft man inte känt på länge, väcker noteringarna minnen som jag inte visste att jag hade. Även om bara en bråkdel kom till användning i det som publicerades var det nog mödan värt.

Att för hand formulera och fästa tankar och observationer på papper är en process som kräver koncentration, och som även underlättar inlärnin och fångar ögonblick som annars strax skulle förintast. Att så att säga externalisera det tänkta förbättrar möjligheterna att skärskåda och bearbeta det. Kalkyler, långa orsaksamband och sortering av fakta skulle vara svårt eller omöjligt att handskas med utan att göra noteringar.

På så sätt blir anteckningsboken ett verktyg för tänkande, en utvidgning eller förlängning av hjärnan, vilket var kärnan i vad som påstås ha varit den mest citerade filosofiska uppsatsen under 1990-talet, *The Extended Mind* av Andy Clark och David Chalmers.

Dessutom avslöjar antecknandet förställning och tankelättja. Att muntligt slänga ur sig ett omdöme är lätt och flyktigt, men skriver man ned det känns dess halt. Vilket förstås inte hindrar att man ändå kan skriva hur korkat och för-ljuget som helst.

”Ögonens fångst flyttade han oskadd över till sitt anteckningsblock”, skrev Ivar Lo-Johansson, vilket väl kan vara nästan sant; en beskrivning av verkligheten är alltid fråga om ett subjektivt urval.

Men när upptäcktes nyttan, ja, nödvändigheten av att notera saker? När kom vi på vilken tillgång det vore att ha ett anteckningsblock till hands?

Det frågade sig den brittiske förlagsmannen och författaren Roland Allen efter att av sin farfars gamla dagböcker själv ha inspirerats till att föra daglig journal. Det visade sig att anteckningsbo-

ken tydligen framstått som ett alltför prosaiskt ting för att locka till särskilt mycket forskning, så Allen gav sig själv i kast med uppgiften. Resultatet är boken *The Notebook. A History of Thinking on Paper*, och formuleringen att ”tänka på papper” är central. Var skulle vi vara om människor inte kunnat bevara idéer, hugsnitt, tankar, associationer och påhitt för senare begrundan, bearbetning och systematisering? I denna grumliga ocean av infall och skarpsinne, av kråkfötter och förfinad piktur, uppstod embryon till mästerverk och uppfinningar och nya sätt att tänka.

Nära 400 sidor om anteckningsbokens historia kanske signalerar torrt och nördigt borrhärd i bagateller, men så är alls inte fallet. Vad Allen har åstadkommit är något av en kulturhistorisk bedrift. Han lyckas livfullt göra troligt att så förbisedda och anspråkslösa ting som dagboken, anteckningshäftet, loggen och lig-garen haft en avgörande påverkan på den västerländska civilisationens utveckling. Men det mesta av all denna skrivarmöda har gått förlorad. I århundreden kasserades vanligen antecknings- och skissböcker såvida de inte tillhört särskilt bemärkta personer.

Den praktiska nyttan av anteckningsboken kan historiskt knappast överskattas, men dess mytologiska laddning är också betydande. Att sitta vid ett kafébord och notera i en svart anteckningsbok signale-

rar att man är en tänkande, observerande och kreativ människa, särskilt numera när de flesta bara stirrar på sina telefoner.

Anteckningsboken gör den skrivan-de till en representant för ett slags globe-trottermytologi som skulle komma att exploateras på ett förbluffande lönsamt sätt genom varumärket Moleskine. Utifrån några rader i reseförfattaren Bruce Chatwins bok *Drömspår* om en viss sorts franska anteckningsböcker som han brukat köpa i Paris, men som inte längre tillverkades, föddes idén hos översättaren och entreprenören Maria Sebreghondi att låta dem återuppstå. Ett italienskt pre-sentföretag lät tillverka tidlöst diskreta, svarta böcker med ett elastiskt band som håller boken stängd. I marknads-

”Alla som provat vet att det finns en sanning i den om-talade förbindelsen mellan huvudet, hjärtat och handen, den taktila upplevelsen av att fästa tankar på papper.”

föringen användes beprövad värdeöver-föring genom att ladda boken med myto-logi knuten till profiler som Chatwin, Hemingway, Picasso och Matisse. Med en Moleskine bredvid espressokoppen sällade man sig till en utvald skara skapande, resande och äventyrliga gestalter.

Det visade sig vara en kommersiellt lysande idé. Den förment historiska anteckningsboken började säljas 1997, och det gick att ta mer betalt för böcker med tomma sidor än för tryckta. Moleskine blev ett multinationellt begrepp och tillverkar förutom en stor kollektion anteckningsböcker också en rad kring-produkter. Givetvis finns även en *smart notebook* som via en app överför det hand-skrivna till en digital plattform, en symbi-os mellan ny teknik och Chatwins plitan-de i den australiska ödemarken.

”Every Moleskine notebook is a book yet to be written and a story waiting to be told”, heter det i reklamen. Med en Moleskine är man alltså en författare i var-dande även om det inte blir mer än nå-gra vädernoteringar. Boken signalerar innehavarens potential, likt armbands-ur vattentäta till 500 meters djup och bilar med en toppfart på 300 kilo-meter i timmen. ”Boken finns”, som Bodil Malmsten uttryckte det, ”den är bara inte skriven än.”

Men Roland Allen börjar sin historik långt före Chatwin och Moleskine. Lertavlor, plattor med bivax, pergament, papy-rus; många slags material bruka-des för att föra noteringar innan introduktionen av papper – ursprungligen från Kina – vän-de blad i historiens stora bok.

Att kunna binda samman pappersark till behändiga böcker var grunden till framgångarna för handelsmännen i det sena 1200-talets Florens. Där anses kons-ten att föra bok ha uppfunnits, och den dubbla, eller italienska, bokföringen, vil-ken krävde liggare och kassaböcker, till-skrivs främst Giovanni Farolfi och Ama-tino Manucci. Metoden kom att få enorm betydelse. Det var inte bara ett nytt sätt att bringa ordning i affärer och trans-aktioner, med överblick över tillgång-ar, skulder, intäkter och kostnader. ”Utan dubbel bokföring skulle vare sig kapita-lismen eller den moderna staten kun-na existera”, förkunnar historikern Jacob Soll i ett av bokens citat.

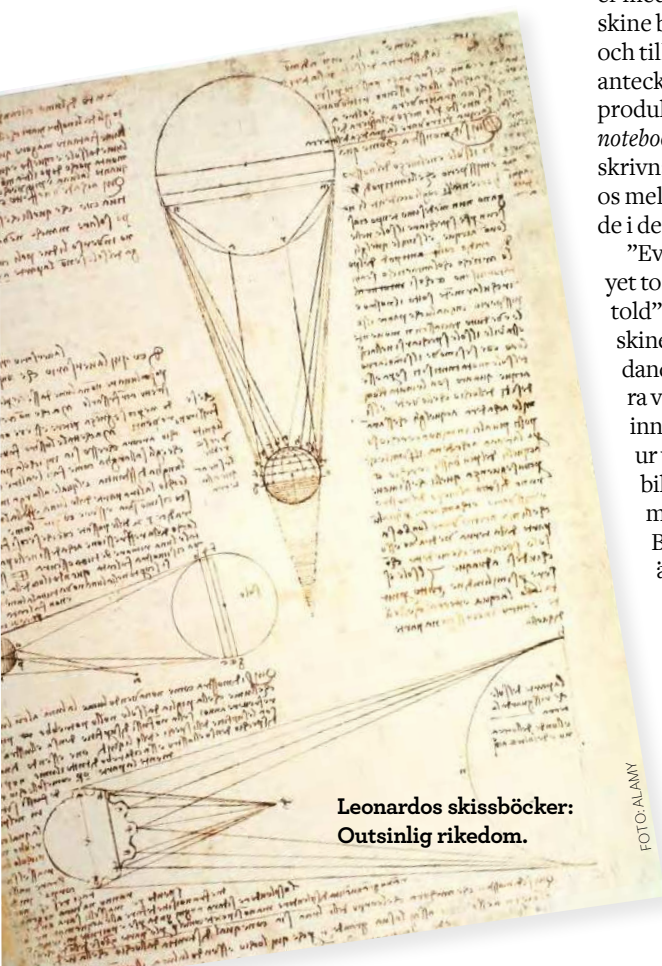
Den nya bokföringskonsten gav Florens

ett försprång inom handeln. Inte bara för-bättrades kontrollen och möjligheten att delegera affärerna, det var också en fråga om säkerhet. Bläck på papper i paginerade liggare ansågs betydligt mer beständigt än raderbara noteringar på pergament.

När papper blev alltmer överkomligt kom den kommersiella revolutionens kassaböcker att inspirera till andra användningsområden. Anteckningsbo-ken var född och ledde också till något av en artistisk och kreativ revolution. Den florentinske målaren Cimabue kan sägas ha uppfunnit skissblocket, då han kom på att han kunde ta med sig en bokförings-liggare och teckna det han observerade på sina vandringar.

Detta, att i stunden fånga det ögat såg, var något nytt som i synnerhet Leonar-do da Vinci senare underströk vikten av. ”Och gör en notering”, skrev han, ”med lätta drag i en liten bok som du alltid ska bära med dig... vårdad med stor omsorg; ty formerna, och objektens positioner är så oändligt många att minnet är oförmö-get att bevara dem, så därför ska du bru-ka dessa skisser som vägvisare och läro-mästare.”

Leonardos många skiss- och anteck-ningsböcker låg länge glömda. Motsva-rande 13 000 sidor finns bevarade, vil-ket experter uppskattar utgör en fjärde-del av den totala mängden – Leonardo var oförtröttligt verksam inom mycket mel-lan anatomi och astronomi. Något över-raskande visar han sig ha haft en förfär-lig handstil. Allen spekulerar i att vär-l-den kanske skulle ha sett annorlunda ut idag om vi tidigare hade fått tillgång till universalgeniets idéer.

Leonardos skissböcker:
Outsulig rikedom.

FOTO: ALAMY

En nära vän till Leonardo, oförtjänt okänd i Europas intellektuella historia, var Luca Pacioli, som i sin *Summa de arithmetica* sammanställde och spred tidens matematiska vetande – vilket dramatiskt ökade efterfrågan på skrivböcker.

Anteckningsboken kom att blomma ut i många former och funktioner. En *zibaldone* var i renässansens Italien en bok där man samlade noteringar, citat, böner och nästan vad som helst till ett slags personlig antologi som också var avsedd att delas med andra. Tyska 1500-talsstudenters *Stammbücher* blev i Holland *album amicorum*, i vilka man skrev vänskapsbetygelser, tänkespråk, vers och kanske gjorde en liten teckning till innehavaren. Bevarade böcker är fönster till en svunnen tid och dess tänkande.

Skeppsloggar, poesialbum, kalendrar, autografböcker – ett litet häfte kan rymma allt från djupaste introspektion och banbrytande idéer till de vardagligaste komihåg- och inköpslistor. Stenografer, reportrar, poliser och servispersonal skulle alla komma att ha en anteckningsbok som en självklar del i sin utrustning. Filofaxen hörde yuppieeran till.

Allen har gjort grundlig research. Utvikningar och biografiska anekdoter drar ibland iväg ut i periferin, men det är underhållande och välskrivet och leder alltid tillbaka till huvudfäran. Han har

inte nöjt sig med läsefrukter och att gräva ned sig i arkiven, utan söker i många fall upp ledande auktoriteter inom de smalaste forskningsfält. Illustrationerna är välvalda och informativa. Istället för utfyllnad i form av redovisning av mödosamma efterforskningar, som är en vanlig sjuka i den här typen av böcker, anas att mycket har måst uteslutas. Dessutom är det kryddat med underskruvad humor, som kommentaren till Marie Curies radioaktivt smittade labbnoteeringar: "Handle with care for the next 1500 years."

Hon är en i raden av gestalter som vi känner från historien och vars dagböcker och löpande noteringar har varit förutsättningen för deras gärning och ryktbarhet. Marco Polo, Erasmus av Rotterdam, Michel de Montaigne, Samuel Pepys, Isaac Newton, Carl von Linné, Charles Darwin, Albert Einstein, Anne Frank, Virginia Woolf och Agatha Christie är intimt förknippade med sina antecknings- och dagböcker. Genom dessa kan vi följa deras erfarenheter, impulser och tankebanor, som i vissa fall radikalt förändrat vår världsbild. Utan anteckningsböcker hade vi stått utan såväl evolutionslära som relativitetsteori och Hercule Poirot, till exempel.

Inte heller hade vi fått läsa Ernest Hemingways *En fest för livet*, postumt utgi-

ven 1964 och ett slags Parisromantikens heliga skrift. Hans sista och möjligen bästa bok lär ha tillkommit tack vare att en av alkohol ganska nedgången Hemingway 1956 av en tillfällighet återfick sina gamla anteckningsböcker från 1920-talet som legat bortglömda i en koffert i källaren till hotell Ritz i Paris. Utifrån dem kunde han rekonstruera den fattiga men lyckliga tid då han satt och skrev på ett kafé på Place Saint-Michel vid ett glas vin och några ost-ron eftersom det var för dyrt med ved till lyan på rue Mouffetard.

Men liksom traditionellt brevskrivande är en utdöende sysselsättning minskar också användandet av fysiska dag- och anteckningsböcker och kalendrar. Även de har flyttat in i telefonen och datorn, men det förändrar också i grunden det som skrivs. E-post och digitala noteringar är flyktiga, i sociala medier blir det privata offentligt och tillrättalagt. Kanske låter man till och med telefonen föreslå AI-genererade dagboksanteckningar. Det är i så fall en vana som man förmodligen omprövar efter att ha läst Roland Allens bok.

Några nedkastade ord i anteckningsboken har ofta sitt ursprung i tankeflykt och dagdrömmeri, kläckta i stunder av yttre händelselöshet, något som också blivit en bristvara när minsta paus väcker mobilimpulsen. Men alla som prö-

vat vet att det finns en sanning i den omtalade förbindelsen mellan huvudet, hjärtat och handen, den taktila upplevelsen av att fästa tankar på papper. Att anförtro sig åt dagboken är något annat än att trumma med tummar-na på telefonens displaytangenter.

Men det kan förstås innebära en risk. I *Nätternas gräs* skriver Patrick Modiano att "vi undviker ju att skriva ner de mest intima detaljerna i vårt liv, av fruktan för att de inte ska tillhöra oss längre när de väl har fästs på papper".

Henri Matisse: Mytologisk brukare av svarta anteckningsböcker.

FOTO: ALAMY

Romersk skörlevnad: Känsliga moralvaktare krävde åtgärder.

Litteratur drabbad av censur

**DER
ENTMÜNDIGTE
LESER
FÜR DIE FREIHEIT
DER LITERATUR
EINE
STREITSCHRIFT
MELANIE MÖLLER
Galiani**

LITTERATURHISTORIA

Av Martin Lagerholm

Se här en tvåtusen år gammal trigervarning, om än skriven i offensivt självförsvar. Och han visste väl också vad han pratade om, den gode Martialis:

”Varje illvillig interpret skall hålla tassarna borta från de harmlösa skämten i mina epigram, liksom han skall låta bli att omarbete dem. Den som vill demonstrera sin egen talang med hjälp av någon annans bok, agerar skurkaktigt.

Om någon ändå skulle vara så affekterat pryd att man enligt honom inte får nämna saker vid deras rätta namn, då kan han nöja sig med den här lilla episteln, eller ännu hellre blott med boktiteln.”

Även i antikens Rom fanns det bigotta moralvaktare som behövde varnas innan den satiriske epigramdiktaren med triumferande glatt humör satte igång med att skalda om den eviga stadens sodomiter, horbockar och pilska kjoltyg, om Diodorus podager och Saufeias slokande fettvalkar. Diktandet skedde förstås inte helt utan knorr från den skymfade omgivningen, men ”cancellerad” av populasen blev han inte, låt vara tillfälligt offer för censur. I övrigt visste det romerska kejsardömet att uppskatta sina vitterlekare.

Benägenheten att värdera och ta mått på litteraturens ”nytta” respekti-

>>

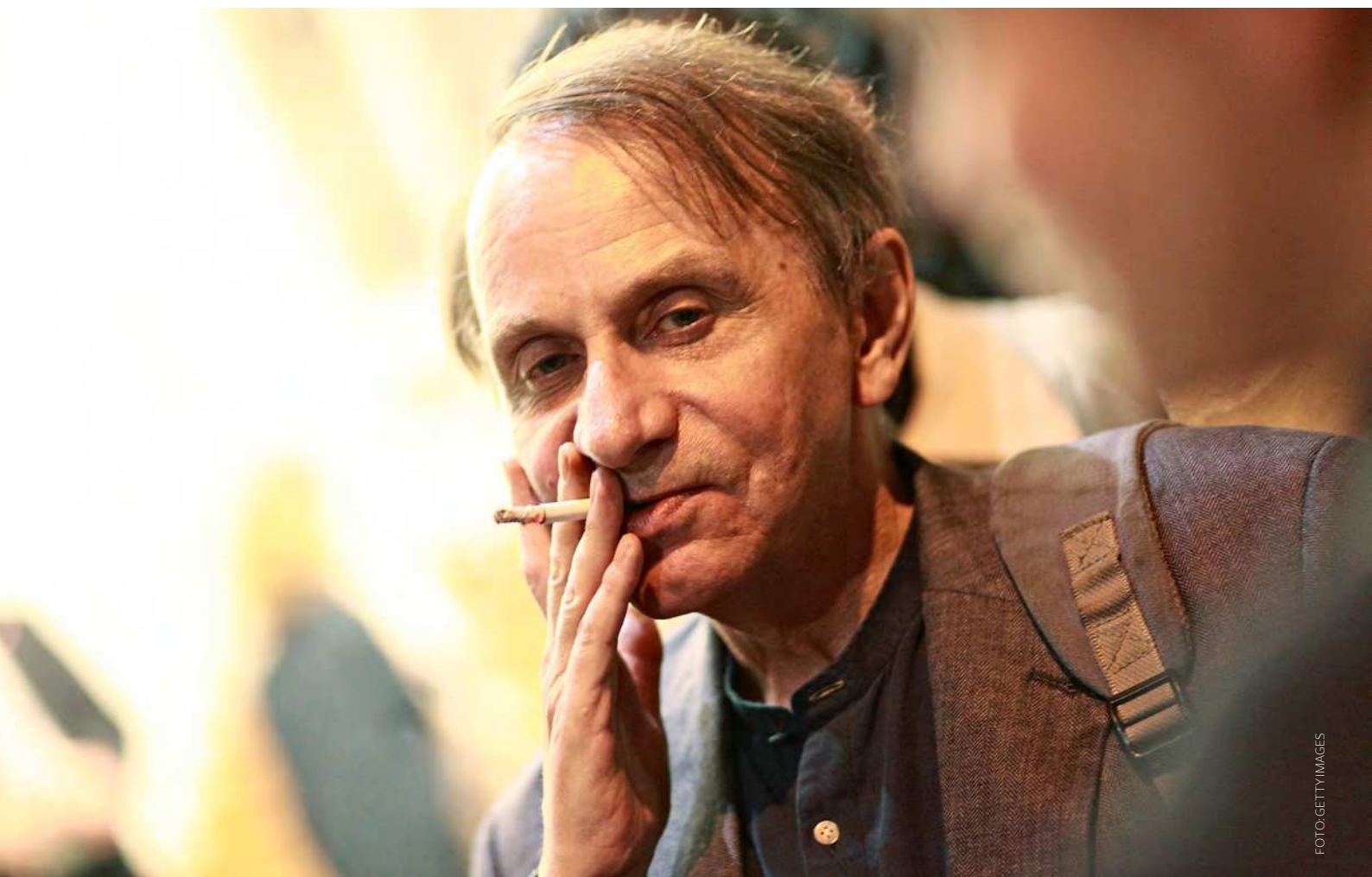

FOTO: GETTY IMAGES

Michel Houellebecq: Modern klassiker av motsträvig sort.

ve "skada" är lika tidlös som fåfänglig, och i århundraden har det skrivits mycket dravel (och läsvärt) om detta. Den fria litteraturens suveränitet och över-skridanden av moraliska, religiösa eller språkliga gränser har av olika typer av samhällskrafter gärna betraktats och dömts ut som något skadligt, allt beroende på för stunden rådande normer och dekret. Men att denna "onda" litteratur tystas, förbjuds och placeras i giftskåp är ju inte en följd av någon naturlag, hur obscen, sedeslös eller förgräplig den än bedöms vara.

Vad vore väl renässansens litteratur utan den grovkornige frifräsaren Rabelais fantasmagoriska och groteska böcker om Gargantua och Pantagruel? Och hur hade den lyriska modernismen sett ut om Charles Baudelaire aldrig hade skrivit sin "otuktiga" *Det ondas blommor*? Eller för all del vår egen samtidslitteratur utan banbrytande och motsträviga figurer som, låt säga en Michel Houelle-

becq eller Christian Kracht, vilkas litterära verk redan kan betecknas som moderna klassiker.

Numera självklara inslag i den västerländska litteraturen har gett upphov till tumult och protester och inte sällan varit föremål för anklagelser, åtal och fällande domar. Men livet är som bekant lika kort som konsten är lång, vilket hittills lyckligtvis inneburit att världslitteraturen till syvende och sist alltid stått som oöverbinnerlig segrare över den bildstormande förstörelsens högst tillfälliga reglemente.

Om vissa bullrigt indignerade åsiktsgrupper fått bestämma, skulle en hel hop litteraturhistoriska och moderna verk av bestående värde ha riskerat att bli beslagtagna, utgallrade eller rentav förbjudna, alternativt blivit tilldelade en "känslighetsläsare" som med språkpolitisk plikttrogenhet föreslagit ändringar eller avlägsnanden av "stötande" och

"kränkande" innehåll.

En gemen överdrift? Kanske det. Men bara impulsen att ställa frågan är illavarslande nog. Sedan något decennium tillbaka har vi ju med jämna mellanrum påmint om att det självutnämnda censorskapet lever och frodas i all världsmåga, vilket väl ändå får betecknas som en högst opassande strategi för värnandet om det fria ordet. Men så kan det ju gå om man tycker litet mycket och läser mycket litet.

Mot denna snäva och ofta moralistiskt instrumentella syn på litteraturen står förvisso en kontingent opposenter – intellektuella, akademiker, konstnärer, författare och folk i allmänhet – till vilka tyska Melanie Möller, klassisk filolog och latinist vid Freie Universität i Berlin, utan tvekan hör. "Censureringsens olidliga lätthet", lyder introduktionskapitlets rubrik i hennes nyligen utgivna stridsskrift *Der entmündigte Leser*

(Den omyndigförklarade läsaren), med underrubriken "För litteraturens frihet". Hon travesterar genast vidare och inleder boken med att "det går ett spöke genom litteratur- och kulturområdet", och syftar – eller med stilistiskt skarpladdade vapen snarare siktar – på just utövandet av nutida fenomen som *cancelkultur*, *wokeness* och så kallade *sensitivity readings*.

Nu mera har de här företeelserna på sina håll en självklar plats i den av kulturpolitisk och akademisk aktivism genljudda korridorerna. Med andra ord, och för att fullfölja nyspråksharang- en, bryter sig en uppenbart stridslysten och hängiven Möller in i de *safe spaces* för känsliga vuxna själar som utgör platsen för den puritanska iveren att bearbeta litteraturhistorien genom egenrättfärdiga upprepningar i bokhyllorna, bannlysningar av klassiker i skolans läroplaner och inskränkningar av omstridda benämningar och begrepp. Allt förstås utfört i de goda intentionernas oantastliga namn.

För närvarande är väl de här aktiviteterna som mest utbredda i den anglosax-

hon påtalar det elementära: "För att kunna tala om litteratur måste man först ha tillägnat sig den." I övrigt känns hennes stundom något ensidiga argumentation i sakfrågorna igen från många andra *antiwoke*-röster. Men vad Möller möjligen förlorar i nyansering, vinner hon i glöd och retorisk slagfärdighet. För att erinra sina läsare om att böcker är farliga, att de sårar och provocerar – "så har det varit i alla tider, och det är helt i sin ordning" – kastar hon in sin till bensindunk kamouflerade försvarsskrift i de överideologiskt rättvisemärkta och kläfingriga språkpolisernas braskamin.

Som väl är består Möllers kompletterande tändvätska av en på det hela taget entusiastmerande mix av lärdom, humor, ironi och intelligens, även om hon också har en tendens att ibland falla in i just det affekterade tonläge som hon gärna beskylld den harmsna fienden för. I tyska medier har hon också fått utstå en hel del kritik för sin konfrontativa stil och stundom tendentiösa resonemang, också av dem som i sak och i

till kontext och lägga särskild vikt vid den "missshagliga" antikens "kvinno- och främlingsfientliga slavsamhällen".

Ja, hur hantera gamla diktande gubbaras "manliga blick" eller de antika statsskickens demokratiska underskott? Ett rimligt förslag vore väl att helt enkelt bevara texterna som de är och låta den myndigförklarade läsaren hantera sina tankar, känslor och reflektioner alldeles på egen hand vartefter de dyker upp. Den som vill förfasa sig över innehållet och språkbruket i en litterär text – grova tillmälen, skabrösa skildringar, xenofobiska utfall – är ju i sin fulla rätt att göra så. Det är ju det som är det fina i den här beklagligt omstridda kråksången: att litteraturen väcker alla möjliga sentiment till liv och att inget av dem är otillåtet.

Underskatta inte den vanlige läsaren, lyder ett av Möllers återkommande uppmaningar. "I konstnärliga frågor får det inte finnas några restriktioner. Den som desarmerar litterära texter omyndigförklarar läsarna – som är klipskare än man tror." Bort med pekpinna alltså! Vad Möller saknar är en lidelsefull kamp för litteraturens autonomi, och hon ropar efter dem som är beredda att skydda detta oberoende som vore det en "hotad minoritet".

Dessa efterfrågade försvarare finns som sagt redan – Möller är inte fullt så övergiven i sin strid som hon ibland låter påskina – men leden är måhända inte tillräckligt slutna och fasta.

Så går hon från skymford till handling och rycker med sig läsaren på en vindlande rundvandring i censuren och de moraliska påbudens litteraturhistoria. Och för att tydliggöra de obrutna linjerna mellan då och nu parar hon i bokens tio kapitel ihop en antik och en modernare författare, med intentionen att låta de omstridda verkens receptionshistoriska öden belysa varandra: en Catullus–Casanova, Aristofanes–Shakespeare eller en Euripides–Annie Ernaux. Och här, genom att kombinera sina grundliga analyser av de utvalda världsdiktarnas texter med den politiskt och moraliskt betingade övervakning och förbudssiver som drabbat desamma genom seklernas lopp, kommer en bevandrad Möller med sin heliga vrede som mest till sin rätt.

Hennes förhoppning – och gissningsvis en hel del andras – är väl i sammanhanget att få så många som möjligt att förstå det fundamentala i Catullus följande lilla tumregel: "Visst, en diktare bör helst vara syndfri själv; med dikterna är det annorlunda." ✨

"Ett rimligt förslag vore väl att helt enkelt bevara texterna som de är och låta den myndigförklarade läsaren hantera sina tankar, känslor och reflektioner alldeles på egen hand."

iska universitetsvärlden, men de förekommer som bekant även på andra håll, också i Sverige och Tyskland. Exemplet på övergrepp mot litteraturen i historien är hur som helst otaliga, skriver Möller, och "tyvärr har det alltid funnits 'omyndigförklarare' av läsare och lyssnare, de är till och med äldre än Sokrates. Och det är uppenbart att vi fortfarande inte har lärt oss någonting."

Möller kommer inte direkt med några omvälvande nya perspektiv på kritiken mot de krafter som hellre river upp himmel och jord för enstaka "triggerord" än fördjupar sin läsning, men hon har ju rätt som helst när

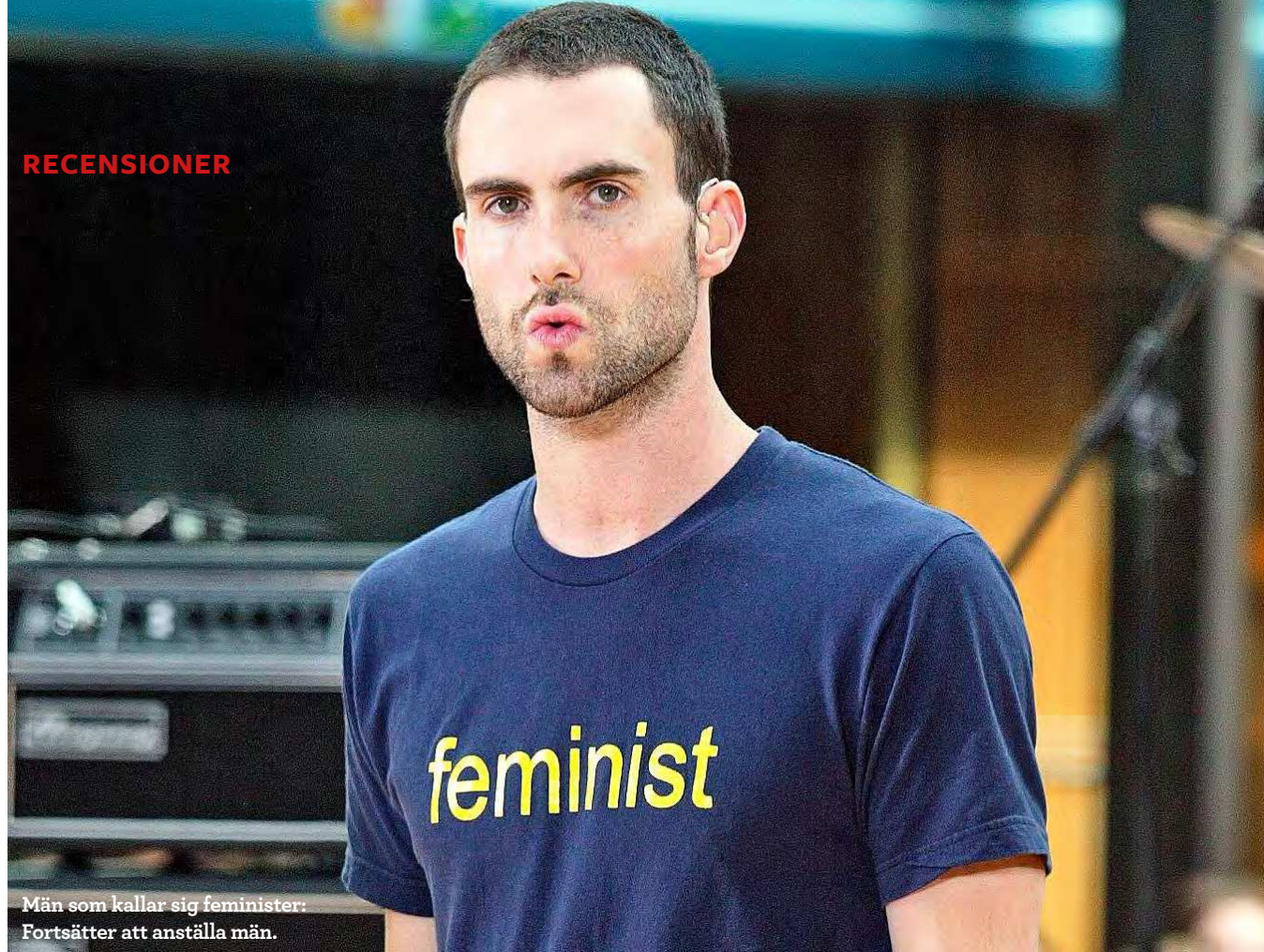
stort är enig med henne. Men visst kan det ibland vara svårt att hålla huvudet kallt, i synnerhet när "akademiskt institutionaliserade aktivister" har föresatt sig att under den postkoloniala kritikens flagg göra förnämliga, ibland milenniegamla, verk i litteraturhistorien "rättvisare" och mer "diversifierade".

Den här sortens krav på ingrepp i den kanoniska litteraturen irriterar Möller i särskilt hög grad när de kommer inifrån hennes eget forskningsfält, den grekiska och romerska antiken.

Där höjs det, menar hon, uppbragta röster för att i litteraturhistoriska diskurser ändra fokus från text

Catullus: Antik klassiker som förebådar Casanova.

Män som kallar sig feminister:
Fortsätter att anställa män.

FOTO: TT

Woke som karriärbränsle

**WE HAVE
NEVER BEEN
WOKE**
**THE CULTURAL
CONTRA-
DICTIONS OF
A NEW ELITE**
MUSA AL-
GHARBI
Princeton
University
Press 2024

SOCIOLOGI

Av Håkan Lindgren

Förmodligen är du redan trött på woke, men om du tackar nej till *We Have Never Been Woke* av det skälet anar du inte vad du går miste om. Musa al-Gharbi har inte skrivit ännu en debattbok om att woke är pest. Han vill få mig att se hela 1900-talet ur en annorlunda vinkel. Inte minst avsnittet om 68-vågen borde studeras noga i Sverige, men det lär nog

gå som vanligt: de som skulle ha störst nytta av boken kommer att göra en lång omväg runt den.

Hämtar du hela din världsbild från svenska kultursidor, kommer läsningen att påminna om kultfilmen *They Live* (John Carpenter, 1988). I den scen som gjort filmen klassisk tar huvudpersonen på sig ett par mycket speciella solglasögon som avslöjar vilket samhälle han egentligen lever i, och vad reklamens budskap egentligen betyder. al-Gharbi uppnår en liknande effekt genom att han struntar i att bedriva kulturkrig om åsikter och idéer; istället grundar han sitt resonemang på ekonomi och sociologi.

al-Gharbi är lektor i journalistik vid Stony Brook-universitetet i New York. Han skriver som en sociolog från en främmande planet: förvånad (men aldrig upprörd) över att människor gör något annat än de säger. Han struntar i allt som en akademiker av hans egen sort förväntas tro och borrar sig vidare tills han hittat en undersökning som visar att män som kallar sig feminister fortsätter att anställa män. Eller att högutbildade vita anser att rasismen mot minoriteter är ett allvarigare problem än vad minoriteterna själ-

va tycker, om de tillfrågas. Det är märkligt att al-Gharbis tankeförmåga har förblivit oskadd trots hans grundliga universitetsstudier.

Felet är inte att vår tids kulturelit har blivit för woke. Felet, menar han, är att protesterörelser som woke inte bryr sig om de sämst ställda, eftersom sådana rörelser alltid handlar om något annat än social rättvisa – nämligen social status. Allt det som har sålts in som progressiv och radikal politik handlar i praktiken om att en elit gynnar sig själv. Det kan folk utanför eliten snart lukta sig till, även om de inte uttrycker sitt missnöje lika vältagligt som al-Gharbi.

Radikala åsikter – jag är woke, anti-kapitalist, feminist och så vidare – är statusmarkörer. De betyder att jag tillhör eliten, eller hoppas kunna ta mig in i deras värld. al-Gharbi, som kan sin Bourdieu, kallar den här sortens elit för symbolkapitalister ("symbolic capitalists"), eftersom de bygger sin makt på att hantera symboliskt kapital. De är akademiker, kändisar, debattörer, konsulter, journalister, myndighetschefer – samt intellektuella, om sådana djur ännu finns.

Alla som vill göra karriär på symbolka-

pitalisternas spelplan vet vad de ska säga. Toby Young (känd för boken *How to Lose Friends and Alienate People*; numera skribent i *The Spectator*) har sammanfattat det i en tweet: "vithetskritik har blivit ett sätt för vita med hög status att markera avstånd till vita med låg status – och för uppåtsträvande minoriteter att ställa sig in hos de högstatusvita som agerar grindvakter."

Woke och liknande rörelser orsakas inte av aktuella händelser, som att polisen kvävde George Floyd till döds, menar al-Gharbi. Orsakssambandet går i andra riktningen. Många liknande fall av polisbrutalitet har inträffat utan att utlösa några storskaliga protester. Först när en ny generation högutbildade släpps ut på en arbetsmarknad som inte kan ta emot dem blir proteströrelserna stora nog att definiera sin tidsanda.

Den karriär de hade räknat med är inte längre garanterad. I det läget försöker människor som tillhör en frustrerad elit lyfta sig själva genom att göra sig till förkämpar för samhällets underklass, men de rättviserörelser de ansluter sig till betraktar de inte som något annat än en rulltrappa som ska ta dem till den våning där de hör hemma. Det behöver inte handla om en cynisk plan: människor förstår inte alltid sina drivkrafter. Vi är aldrig så intelligenta som när vi bedrar oss själva.

al-Gharbi urskiljer tre stora "awokenings" under 1900-talet. Den första kom under 1920- och 30-talen, när antalet amerikaner med kandidatexamen fördubblades samtidigt som den stora depressionen slog till. Redan då talade man om svartas rättigheter, om feminism och gayrättigheter, och de första exempen på *white-bashing* dyker upp.

Våg nummer två är den välkända 68-rörelsen. Tidigare hade man kunnat skydda sig från att bli inkallad genom att påbörja en universitetsutbildning, men när USA trappar upp kriget i Vietnam tas den regeln bort. Samtidigt svarar arbetsmarknaden. 1958 var det bara 6 procent av de disputerade som inte visste vart de skulle ta vägen efter examen, skriver al-Gharbi; 1974 var det 24 procent. Det etablissemang som 68-rörelsen vill störta består, ironiskt nog, ofta av personer som var progressiva på 1930-talet. Idag upprepas samma sak: nu är det gamla 68:or som får skäll av sina studenter för att "n-ordet" förekommer i kurslitteraturen.

Åren 2000–2019 utexamineras 20 000 amerikaner, men bara hälften så många kvalificerade jobb väntar på dem. 2008 kommer finanskrisen. En fjärdedel av alla journalistjobb försvinner. Den offentliga

förvaltningen skärs ner; antalet federalt anställda är tillbaka på 1952 års nivå.

Diagnosen "overproduction of elites" är vanlig, men vad de flesta missar, menar al-Gharbi, är att den elit som överproduceras inte längre är män, utan kvinnor. HR-jobb hör till USA:s snabbast växande sektorer – och 70 procent av dessa går till kvinnor. Byråkrater, administratörer och mångfaldskonsulenter har goda

"HR-jobb hör till USA:s snabbast växande sektorer – och 70 procent av dessa går till kvinnor."

dagar, inte minst i den akademiska världen. Toppuniversitetet Yale har en administratör för var fjärde student. En vuxen på fyra barn är den rekommenderade personaltätheten på ett bra dagis, kommenterar Greg Lukianoff och Rikki Schlott i *The Canceling of the American Mind*. En "chief diversity officer" kan tjäna upp till 400 000 dollar om året, vilket innebär att hon tar plats bland samhällets rikaste fem procent – nästan i nivå med den enda toppprocent som Occupyrörelsen protesterade mot.

I början av 1900-talet skulle de som ville tillhöra eliten skryta med att de var modigare än alla andra. För tillfället ska de skryta med att de är mer skuldmedvetna än alla andra – men än sen? Den sociala teatern tjänar samma syfte. Varför ska jag ha den där vävlönade tjänsten och inte du? För att jag är bättre än du. Du är rasist, men titta på mig – jag känner flygskam, jag har gått kurser om vit skörhet, jag stöder könsuppdelade badtider och allt annat som gäller just nu. Och om något annat gäller imorgon kommer jag att lära mig det före dig.

Vår tids elit har kanske, historiskt sett, unikt toleranta värderingar, men när de möter folk under sig uppför de sig som alla tidigare eliter. Om du tvivlar på det kan du fråga deras Foodora-bud.

Det rika och liberala New York har USA:s etniskt mest segregerade skolor. I Kalifornien, lika förmöget och liberalt, röstade man nej till att gigarbetare – ofta invandrare eller minoriteter – skul-

le få samma rättigheter som fast anställda. Ända sedan inbördeskriget har USA:s svarta långsamt förbättrat sin situation, men enligt al-Gharbi bröts denna utveckling under 1960-talet. Idag är lönegapet mellan svarta och vita tillbaka på 1968 års nivå, och proportionellt fler svarta sitter fängslade än 1960.

Hur kan vi prata så mycket om rasism samtidigt som människorna på samhällets botten har fått det sämre? För att vi inte bryr oss om dem, förstås. al-Gharbi blev skeptisk när han mötte Occupyrörelsen och Black Lives Matter på nära håll: det fanns ingen koppling mellan de metoder man använde sig av och de frågor man påstod sig stödjä. "När jag väl hade börjat se dem", skriver han på tal om den sortens motsägelser, "kunde jag inte sluta se dem." Där började hans bok.

Symbolkapitalisterna ser till att diskussionen handlar om vem som använder eller inte använder de rätta orden, så att de ska slippa en diskussion om makt och pengar. Det som de vill fördela rättvist, har den svarte filosofen Olúfemi Táíwò

George Floyd på väggmålning: Annekerades av sociala strebbar.

>>

sagt, är inte sjukvård och inkomst, utan sådant som att känna sig sedd och bekräftad. Ingen *social justice*-rörelse har varit intresserad av att förändra hur servitriser serverar mat, eller av att förbättra vårdpersonalens och byggnadsarbetarnas villkor, tillägger al-Gharbi.

Den uppåtsträvande eliten startar symboliska strider mot den äldre eliten – det är dags att byta namn på den där universitetsbyggnaden! Och den sittande eliten ser, tacksamt nog, till att sådana symbolstrider stjäla allt syre i rummet, eftersom den förstår att dess egen position är hotad. Symbolkapitalisterna påminner gärna om historiska orättvisor, där de ansvariga är döda sedan länge – men, skriver al-Gharbi, ”historien” gör ingenting. De orättvisor vi kan se idag beror på att vi själva, i varje ögonblick, upprätthåller en orättvis ordning. Många amerikanska städer var mer segregerade 2019 än 1990. Kan vi anklaga slavägarna för det?

Elitmanéren borde vara uppenbara varje gång någon talar om förtryckta minoriteter hur de ska bete sig för att förbli ”autentiska”. Som Joe Biden sade under det förra presidentvalet: ”Har du svårt att avgöra om du ska rösta på mig eller Trump, då är du inte svart.” De enda autentiska svarta, feministerna eller hbtq-aktivisterna är de som aldrig utmanar elitens position, kommenterar al-Gharbi.

En symbolkapitalistisk elit av det här slaget finns också inom varje marginaliserad grupp – och det är märkligt att det ska vara så svårt att inse. Viljan att hjälpa förtryckta minoriteter har ofta bara lett till att enstaka personer fått en lönsam karriär som gruppens självutnämnda representanter. De bryr sig inte om vad resten av gruppen vill, av samma skäl som vita professorer inte ägnar sitt liv åt att hjälpa fattiga vita i en *trailer park*.

Till och med det söndertjatade ämnet sociala medier börjar se litet annorlunda ut när al-Gharbi riktar blicken mot det. Så här beskriver han en populär amerikansk sajt. 70 procent av alla politiska inlägg görs av kvinnor, och en lika stor andel av högskoleutbildade, 85 procent av de politiska inläggen skrivs av demokrater. Känner du igen sajten? Skulle du vilja tillbringa din tid där? al-Gharbi talar om Twitter, som sajten såg ut innan Elon Musk köpte den och döpte om den till X.

Det är högutbildade användare – inte högerextrema – som har gjort Twitter toxiskt, menar al-Gharbi. En liten, intensivt engagerad grupp står för hela åsiktskriget. 70 procent av de amerikaner som använder sociala medier poster sällan eller aldrig politiska inlägg, enligt Pew

”Varför ska jag ha den där välavlönade tjänsten och inte du? För att jag är bättre än du. Du är rasist, men titta på mig – jag känner flygskam, jag har gått kurser om vit skörhet.”

Research Center. Majoriteten använder nätet för underhållning (vilket inte utesluter politik), samt för kontakt med vänner och familj.

Har jag inga invändningar? Jo en, fast den är kanske småaktig. Att läsa *We Have Never Been Woke* känns, efter den inledande intellektuella kicken, som att bli överkörd av ett godståg lastat med akademisk prosa. Jag trodde aldrig att jag skulle kritisera en bok för att vara för grundlig, men när jag har förstätt al-Gharbis resonemang, och blivit övertygad, återstår 150 tättryckta sidor där han upprepar sina iakttagelser, och vill förklara allt från dejtingmarknaden till bristen på tekniska innovationer med samma modell.

Men det finns ett stilistiskt drag jag gillar. När al-Gharbi angriper symbolkapitalisterna är han hederlig nog att inkludera sig själv och sina läsare. Han skriver inte ”de”. Han skriver ”vi”: det är vi som kommer att tjäna på Trump.

Efter al-Gharbi förstår man hur meningslöst det är att skriva artiklar av typen ”Är woke över nu?”. Inga sociala eller ekonomiska bakgrundsfaktorer har försvunnit. Nästa kris för symbolkapitalisterna kan förresten komma ganska snart, varnar han – när AI tar deras jobb. Jurister och journalister har större anledning att vara nervösa än undersköterskor. Stubintråden till nästa elitistiska protesterörelse är redan tänd. Den offentliga debatten förblir nog lika falsk i framtiden, oavsett vilken modeteori som ersätter woke.

Även om woke-rörelser inte förändrar några sociala villkor kan de få andra konsekvenser som inte är triviala. Hur vi uttrycker oss i offentligheten, vad vi pratar om och vad vi blundar för är fortfarande viktigt. Woke skapar inte trygga rum, utan otrygga rum: när summeringen ska göras får man inte glömma all mobbning och all rädsla som rörelsen har gett upphov till på arbetsplatser och universitet. Det senaste årets propalestinska demonstrationer har normaliserat en aggressiv antisemitism som jag misstänker

att vi får leva med ganska länge. De sexuella övergreppen i brittiska Rotherham kunde pågå i 15 år eftersom det var känsligt att nämna att förövarna var invandrare. 1 400 flickor utnyttjades, enligt en rapport från 2014; hittills har ett 60-tal män dömts.

Kvaliteten på våra eliter verkar ha sjunkit rejält de senaste generationerna. Vad är vår nuvarande elit egentligen intresserad av, förutom moralisk överhöghet? Medlemmarna av det förra sekelskiftets elit odlade något som i efterhand ser ut som någorlunda god

smak när det gäller konst, musik, bildning och lyx. När de hade säkrat sin egen position byggde de gärna museer, bibliotek, skolor och infrastruktur. Sverige har nu 500 miljardärer. Woke eller ej – var är deras bidrag till offentligheten? I sin självbiografi *The Pigeon Tunnel* berättar John le Carré att han träffade en rik och mäktig gangsterboss i 1990-talets Moskva. Kunde ni kanske tänka er, frågade le Carré, att i likhet med oligarkerna i 1800-talets USA, bygga ett sjukhus eller ett universitet? Han blev utkastad.

En slutsats som ger sig själv under läsningen – och som al-Gharbi aldrig når fram till – är att vår tids politik handlar om att två gäng av falska antielitister grälar med varandra. I ena ringhornen står en woke-elit som låtsas försvara minoriteter mot strukturell diskriminering, och i den andra står politiker av Trumps slag, som låtsas försvara vanligt folk mot denna woke-elit. I båda fallen handlar det om eliter som inte vill erkänna sin egen status – eliten, det är de andra! – och som kommer att försämra livet för de väljargrupper de påstår sig bry sig om. Debatten mellan dessa falska antielitister kan vevas hur många varv som helst utan att förändra någonting.

Vart leder den tankegången vidare om man följer den? De verkligt underlägsna måste starta sin egen rättviserörelse om de vill förbättra sina villkor. Det har de gjort tidigare, och det brukar gå bra – tills dessa rörelser korrumperar sig själva, och cykeln börjar om. ✨

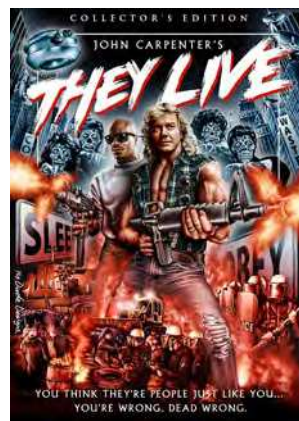

FOTO: ALAMY

AXESS

VETENSKAP BILDNING TRADITION

Är det någon i din närhet som skulle uppskatta Axess? Nu kan du som prenumerant ge bort ett nummer, **helt gratis**.

GÅ TILL AXESS/GAVA
FÖR ATT GE BORT ETT NUMMER TILL EN VÄN

FOTO: ALAMY

Margrethe Vestager: Drottninglik före detta EU-kommissionär.

Europa först hela vägen

VESTAGERS VERDEN

MORTEN
MØLLER
Lindhardt og
Ringhof 2024

POLITIK

Av Ann-Sofie Dahl

Hon har rankats som världens näst mest kända dansk, bara omsprungna av sin namne, den nyss abdikerade dronningen på Amalienborg. Och hon försågs under åren som maktfull ekonomiminister i Helle

Thorning-Schmidts regering emellanåt av epitetet "Dronning Margrethe III".

Och visst är det något kungligt över Margrethe Vestager, Danmarks nyss avgångne EU-kommissionär.

I hennes ställe har den inte på långa vägar lika respektingivande socialdemokraten Dan Jørgensen flyttat in i Berlaymontpalatset, den imposanta byggnad i Bryssel som hyser hela sällskapet av EU-kommissionärer och den byråkrati med 3 000 medarbetare som dessa omger sig med. Och det är ändå bara en tiondel av hela personalstyrkan.

Jørgensen – som fått energi och bostäder som sitt härad – lär dock ha tilldelats ett kontor en bra bit längre ner i byggnaden än sin företräderska. Som en av Kommissionens verkställande vice ordförande hade Vestager under de sista

fem åren sitt kontor rakt under chefen, Ursula von der Leyens på 13:e våningen.

Där hade Margrethe Vestager gärna suttit kvar i ytterligare fem år, utöver de tio som hon redan avverkat som dansk kommissionär. Det önskemålet gör hon ingen hemlighet alls av i den nyutkomna intervjuboken *Vestagers Verden*, med Morten Møller som författare.

Men den förhoppningen var, som Vestager själv – som den maktpolitiker hon är – säkert insåg, tämligen orealistisk.

Visserligen utsågs Vestager, som tidigare var partiledare för det lilla socialliberala partiet Radikale Venstre – och som blivit kyrko- och undervisningsminister vid bara 29 års ålder i Poul Nyrups Rasmussens regering på 1990-talet – till kommissionär 2014 av den dåvarande socialdemokratiska statsministern Helle Thorning-Schmidt.

Och hon fick därefter förlängt mandat 2019 med ännu en period av Thorning-Schmidts partivän Mette Frederiksen, nyinflyttad samma sommar i Statsministeriet efter några år där emellan med en borgerlig regering.

Men för Mette Frederiksen var det inte tal om att ännu en gång skänka bort kommissionärsposten till någon annan än en socialdemokrat.

I socialdemokratin är minnena fortfarande plågsamma från de gemensamma regeringsåren, när Vestager gick fram som en ångvält i förhandlingarna och drev igenom en ekonomisk politik som låg åtskilliga snäpp till höger om de två

"Och visst är det något kungligt över Margrethe Vestager, Danmarks nyss avgångne EU-kommissionär."

andra koalitionspartiernas (S och Socialistisk Folkeparti) vallöften.

Till stor lättnad för det borgerliga Danmark, som tack vare Margrethe Vestagers tuffa tag slapp den befarade ekonomiska vänstersvängen under Thorning-Schmidt. Men så är Vestager också känd för att betona det senare ledet i Radikale Venstres *social-liberala* partiprogram.

Beroende på perspektiv kan hennes utnämning till kommissionär 2014 betraktas som antingen belöning för hårt arbete eller ett elegant sätt att förpas-

sa henne bort från Christiansborg. Det senare har avgjort högst trovärdighet, medan det förra nog i första hand hänvisas till inom den egna lilla parti- och familjekretsen.

Mer än en period hade det sannolikt då inte heller blivit, om det inte vore för det Vestagerska genidraget att kandidera till posten som Jean-Claude Junckers efterträdare som ordförande för EU-kommissionen. Med sin liberale partivän Juncker hade hon stått på särdeles god fot; han hade efterlyst kvinnor och ekonomer till sin kommission och i Vestager fick han båda delar.

Att draget med att kandidera till ordförandeposten till slut inte gick hem skyller Vestager i efterhand på de europeiska stormakterna, som föredrog en av sina egna. Att skylla på de större och starkare är rent allmänt en av hennes paradgrenar, men så är hon också sprungen ur ett litet parti i ett litet europeiskt land.

Förra året förlorade Vestager även sin senaste kandidatur, som ordförande för Europeiska Investeringsbanken, efter ett halvt års tjänstledighet från Kommissionen för att kampanja.

Den posten gick istället till den spanska ekonomiministern. Vilket är ännu ett utslag av de stora ländernas makt på bekostnad av de små, förklarar Vestager i boken, och beklagar att Investeringsbanken därmed fasthåller sitt fokus på Sydeuropa, när det enligt henne är hög tid att satsa mer på Öst- och Centraleuropa.

Någon ordförandestol i EU-kommissionen blev det alltså dessförinnan inte heller, men utdelningen för Danmarks del har ändå varit god. Vestager briljerade ånyo med sin förhandlingsförmåga och rodde hem posten som en av von der Leyen-Kommissionens verkställande vice ordförande; *ledende næstformand* som det heter på danska.

Ingen dålig utdelning heller för hennes parti, som idag är ett av folketingets minsta och marginaliserat av det nya mittenpartiet, Lars Løkke Rasmussens Moderaterne.

En och annan utnämning och utmärkelse har det också blivit för Margrethe Vestager under det gångna decenniet. På hemmaplan till exempel som Årets Europæer av Europabevægelsen och som Årets Dansker av utlandsdanskarnas förening.

Men det är inget mot 2023, när Vestager var ett av namnen på *Time Magazines* lista över världens 100 mest inflytelserika personer. Fast det kanske inte egentligen var så vänligt menat. >>

Öresundsbron: Vestager var motståndare.

FOTO: UNSPLASH

I Vestagers portfölj som konkurrenskommissionär ingick ju även digitalisering och AI, och det är utan tvekan figheten mot de stora amerikanska techbolagen som har gjort henne till en internationell berömdhet.

Vestagers olika initiativ till EU-lagstiftning för att bryta upp monopolställningar och stärka europeiska medborgares digitala rättigheter har kritiserats i USA som konfrontatoriska. Rättsprocesser har förts på kors och tvärs över Atlanten mot bland annat Google och Apple.

”Silicon Valleys största fiende”, utkorade *New York Times* henne till 2018. Det uppfattar Vestager säkert själv som en komplimang.

Men kanske hade statsminister Mette Frederiksen sin nyss avgångna konkurrenskommissionär i tankarna när hon kon-

staterade i sitt nyårstal att ”USA innoverar. Kina kopierar. Och EU reglerar”.

För Margrethe Vestager handlade det däremot återigen om balansen mellan små och stora aktörer: om EU som världspolitikens och handelns David mot de amerikanska storföretagens och techgiganternas Goliat.

I Vestagers värld är det Europa Först hela vägen.

Det betyder dock inte att hon själv ser sig som någon underdog; det gör man inte i det elitistiska Radikale Venstre. Inte ens om man som hon är uppväxt som prästdotter i lilla jylländska Ølgod, där alla utom hennes egen familj verkar ha haft medlemskort i det stora bondepartiet Venstre.

Lite motvalls har hon allt varit och alltid gått sin egen väg. Men även hon kan – faktiskt – ta fel, det erkänner Vestager i boken, alltmedan hon, känd i Bryssel som

Den stickande kommissionären, ivrigt stickar sig igenom samtalen med Møller.

Sitt bromotstånd – det gäller broar i största allmänhet och Öresundsbron inte minst – har hon exempelvis övergivit och insett att broar kan vara rätt bra i ett land byggt på många öar. Likaså motståndet mot kvoter, som hon tidigare avfärdade som något som bara var ”för fisk”.

Ja, det är mycket vi får veta om denna danska världskändis när Morten Møller följer henne i hasorna mellan Bryssel och hemmet på Amager, nogsamnt nedtecknande hennes många tankar.

Intervjuböcker är en trivsam genre som är vanlig i Danmark men rätt sällsynt i Sverige. Att ge ut en sådan med Margrethe Vestager kan dock inte ha varit särskilt betungande uppgift, för det är ju inte så att orden direkt behöver dras ur henne.

Och även i det avseendet är hon påfallande lik sin kungliga namne. ✱

Bisous: Margrethe Vestager står på särdeles god fot med Jean-Claude Juncker.

AXESS TV

Tar samtalet vidare

I HISTORIENS LJUS.

Adam Cwejman samtalar med Svante Nordin, professor i idé- och lärdomshistoria, om den era som på sätt och vis började 1991, i och med Sovjetunionens fall, och som nu har nått sitt slut.

På Axess Television möter du svenska och internationella tänkare inom samhällsvetenskap och humaniora. Här diskuteras idéer, historia och kultur i samtal, dokumentärer och seminarier.

FÖR ATT SE MER GÅ TILL [AXESS.SE/TV](https://axess.se/tv)

Därför envisas vi med dum politik

HÄROMDAGEN LÄRDE jag mig ett nytt ord. Nya ord innebär alltid en lättnad. Den kaotiska tillvaron blir något mindre kaotisk varje gång man kan punktmarkera den med en bokstavskombination.

Denna gång var det en god vän som förklarade *sunk cost fallacy* för mig. Det borde finnas ett bra ord på svenska men jag har tyvärr inte lyckats hitta något. *Sunk cost fallacy* är det där som gör att om vi lagt ned tid, pengar, eller andra ansträngningar på något, tenderar vi att fortsätta göra det, trots att vi borde förstå att vi är på en utförlöpa. Alla bilägare vet vad jag talar om: för varje startmotor, bromsbelägg, för att inte tala om kamkedja, man försökt rädda sin rosslande pärla med, känns det allt svårare att se döden i vitögat. Med så många kronor och verkstadstimmar nedlagda föredrar man att lägga till några till, istället för att skicka pärlan till skroten, för då vore ju alla ens investeringar förgäves. Samma gäller den som befunnit sig en längre tid i en kö. Om man uppgivet lämnar kön är ju all tid bortkastad. Så man köar en timme till, och står där med två för-lorade timmar istället för en, när man till sist ger upp.

En som begrep det där på en högre nivå var Kjell-Olof Feldt (1931–2025). Men så var han också fil lic i nationalekonomi, en teoribildning som bygger på vinst och förlust. Det är ingen tillfällighet att det är denne begåvade människa som lämnat ett av ytterst få poetiska bidrag till svensk politik:

*Löntagarfonder är ett jävla skit,
men nu har vi baxat dem ända hit.*

MAN KAN DISKUTERA radernas lyriska kvaliteter, men sällan har väl *sunk cost fallacy* formulerats med en sådan schvung. Inte ens den socialdemokratiska ledningen var övertygad om löntagarfonder som en helt god idé, men i takt med att de politiska investeringarna steg, blev de allt svårare att backa från.

Ekonomen Feldt visste att nationalekonomi är en beteendevetenskap. För en gångs skull sitter jag inne på förstahandsinformation: jag hade förmånen att ha Feldt som gästföreläsare när jag i min gröna ungdom studerade just nationalekonomi. Bakom de avancerade beräknings-

modellerna döljer sig människor som ofta beter sig märkligt, och därmed kan kasta såväl kurvor som jämlikhetspunkter över ända.

Så har ekonomin också formulerat en hel uppsättning ord för att fånga mänsklig-hetens egenheter, ibland rationella, ibland inte. Det är ord som förtjänar större spridning. Världen har för få krönikor om nationalekonomiska begrepp, så se detta som ett första steg, i all anspråkslöshet.

Ta den *avtagande gränsnyttan*, så aktuell i dessa fastetider. Den påminner om att den andra semlan *aldrig* är lika god som den första, men ändå är det många som äter mer än en. Så avtar glädjen för varje semla, och vid så där tio bakverk börjar den avtagande kurvan anta sådana proportioner att semmelätaren löper risk att gå samma öde till mötes som kung Adolf Fredrik, vars död enligt sägnen ska ha orsakats av en hetvägg för mycket – på självaste fettisdagen 1771.

Men åter till *sunk cost fallacy*. Den följer en annan logik. Hur irrationell den än må vara, så har vi krönikörer den mycket att tacka för, ja inte bara vi, utan alla författare. Det är inte sällan just detta fenomen som gör att vi får våra alster lästa från början till slut. För att de första minuterna investerad tid inte ska vara förgäves är det lika bra att fortsätta läsa tänker den tålmodige läsaren, i hopp om att poängen någon gång ska visa sig.

Inte sällan är det också *sunk cost fallacy* som gör att böcker och krönikor överhuvudtaget blir färdigskrivna. När man kommit upp i ett visst antal rader blir det helt enkelt för kostsamt att ge upp. *Sunk cost fallacy* må peka på en av mänsklighetens irrationaliteter, men utan den bleve det inte mycket bilverkstäder eller böcker kvar – eller livsvilja för den delen? Livet må ha sina upp- och nedgångar, men med tanke på allt man investerat i det vore det synd att inte fortsätta att harva på.

Detsamma gäller politiken. Någon borde göra en sammanställning av alla de politiska projekt som fullföljts, inte för att politiken tror på dem, utan för att man baxat dem så långt att det blir svårt att sätta stopp. Det där begrep Kjell-Olof Feldt mer av än de flesta. Må han vila i frid. ✱

”Sällan har väl *sunk cost fallacy* formulerats med en sådan schvung.”

Katarina Barrling

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Journalister och »journalister«

NÅGONSTANS KRING 160 journalister har dött sedan Hamas attackerade israeliska civila och utlöste Gazakriget. Det är den amerikanska ideella organisationen Committee to Protect Journalists, CPJ, som står för statistiken.

Undrar ni också vilka de här journalisterna är? En spoiler: de är inte Tintin.

Det första namnet på CPJ:s lista arbetade bland annat för det islamiska magasinet al-Mugtama och för Holy Quran radio, en saudiarabisk statlig radiostation. Låt mig gissa att den saudiarabiska idén om public service skiljer sig en aning från den vi är vana vid. Flera av de 160 är bara registrerade som frilansjournalister, men många är det inte. Bland dem finns ett tydligt mönster.

En vanlig arbetsplats för de »journalister« som dött var Al-Aqsa tv. Det är Hamas propagandastation, känd bland annat för sina frejdiga barnprogram som syftar till att rekrytera de små livnen som Hamaskrigare och självmordsbombare. Andra arbetade för Al-Manar tv, som drivs av killarna i Hizbollah och räknas som den iransfinansierade terrorgruppens viktigaste internationella propagandamaskin. »Själva kärnan i Hizbollahs hela medieapparat«, som det statliga danska institutet för internationella studier kallat Al-Manar.

Här finns reportrar som arbetade för Al-Hadaf, PFLP:s politiska språkrör, en rörelse som är lite old school och blandar marxism-leninism med sitt övergripande mål att utplåna Israel. På listan finns även »journalister« som arbetat för Quds Al-Youm tv, som representerar den islamiska jihad-rörelsen. Det finns de som arbetade för Hamaskontrollerade Saba News Agency och de som företrädde den Hizbollah-, Iran-, och Assadvänliga nyhetskanalen Al Mayadeen.

Alla hör förstås inte till den här kategorin »journalister«. Det finns en journalist som representerade Reuters. Det finns flera som arbetade för Al-Jazeera, en kanal som av och till haft något slags trovärdighet. Den har nu gjort sitt bästa för att göra sig av med den. Under den här konflikten har Al-Jazeera redigerat bort kritik mot Hamas, kallat fallna Hamaskrigare »martyrer« och kablut ut rena fabrikationer av israeliska övergrepp. Det var Al-Jazeera som nyligen i en »dokumentär«

återupplivade LVU-kampanjen mot svensk socialtjänst. Som vanligt baserat på rena lögnar.

Det är förstås ingenting förvånande med detta. Det är i stort sett omöjligt för riktiga journalister – sådana som inte är propagandalakejer – att arbeta i Gaza. Skulle de ta sig in vore verkligen risken stor att de hamnade på CPJ:s lista, för kriget gör det i praktiken omöjligt för journalister, eller några andra, att känna sig trygga. Bland de på CPJ:s lista som bara kallas »frilans« finns säkert sådana som verkligen fungerat som journalister på riktigt.

Men frågan inställer sig ändå: är det verkligen rimligt att på det här sättet

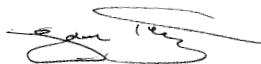
likställa propagandister i terrorrörelsers tjänst med »journalister«? Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?

Jag tycker att det är en intressant fråga, särskilt eftersom västerländska journalister och mediehus noggrant undviker att ställa den. De vill helst inte alls nämna vilken typ av »journalistik« åtminstone hälften – antagligen betydligt fler – av de på CPJ:s lista ägnade sig åt.

Det väcker ytterligare frågor. Gör de det därför att Genèvekonventionen inte tillåter oss att göra skillnad på journalister och språkrör för terrorgrupper och förtryckarregimer? Gör de det för att de är rädda att varje distinktion mellan journalister och propagandister skulle försämra respekten för verkliga journalister och deras arbete? Eller gör de det bara för att det är för jobbigt att tala om?

Jag misstänker det sistnämnda. Och att det som verkligen hotar att urholka skyddet för journalister är att blunda när jihadist, islamister och terrorister gömmer sig bakom sin yrkestitel. ■

»Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?«

Följ Johan Hakelius blogg på Fokus.se

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du 3 månader (12 nr) för **198 kr**. Du sparar **870 kr!**

Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

FOKUS

ENGELSBURG IDEAS

ACCESS TO EXCELLENCE

Engelsberg Ideas is home to great writing from leading thinkers on history, culture and geopolitics, featuring essays, notebooks, reviews, and historical portraits.

READ MORE AND SIGN UP FOR OUR NEWSLETTER ON:

www.engelsbergideas.com

